

Sherman Oaks California (USA), 2025

FUNDAMENTAL AND APPLIED SCIENCE OF UKRAINE

IN CONDITIONS OF PERMANENT CRISIS

COLLECTIVE MONOGRAPH

FUNDAMENTAL AND
APPLIED SCIENCE OF
UKRAINE IN CONDITIONS
OF PERMANENT CRISIS

Compiled by
VIKTOR SHPAK

Chairman of the Editorial Board
STANISLAV TABACHNIKOV

GS Publishing Services
Sherman Oaks
2026

The collective monograph is a scientific and practical publication that contains scientific articles by doctors and candidates of sciences, doctors of philosophy and art, graduate students, students, researchers and practitioners from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in world science.

Text Copyright © 2026 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Illustrations © 2026 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Cover design © 2026 Publisher «GS Publishing Services».

Authors: Olena Berezinska, Orest Chemeris, Mykhailo Hryshyn, Natalya Metelenko, Yuliia Lebedieva, Larysa Nalyvaiko, Viktoriia Ogloblina, Vasyl' Ruden', Liudmyla Suprun, Volodymyr Suprun, Viktor Sytnyk, Halyna Tarasenko, Vira Tymoshenko, Olga Venger, Valentyna Voronkova.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, or stored in a database or search engine without the prior written permission of the publisher. The authors are responsible for the content and reliability of their articles. Citation or other use of the monograph is possible only with reference to the publication.

Publisher «GS Publishing Services»
15137 Magnolia Blvd, # D,
Sherman Oaks, CA 91403, USA.

ISBN 979-8-9917519-7-1

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-026

Reviewers:

Verbytskyi Volodymyr, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician, Vice-President of the PO «National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine»;

Paienok Oleksandr, Doctor of Medical Sciences, Professor, Academician, Head of the Western Regional Scientific Center of the PO «National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine».

Scientific editors-reviewers:

S. Bobrovnyk, Yu. Bondar, A. Cherep, P. Glukhovskiy, P. Hovorov,
Yu. Kuznietsov, V. Lazurenko, V. Moyseyenko, L. Omelianchuk, Zh. Virna

The monograph is recommended for publication by the Academic Council of the Institute of Adult Education of the PO «National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine» (Protocol No. 1 dated January 27, 2026).

Fundamental and applied science of Ukraine in conditions of permanent crisis : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2026. 178 p.

Available at: DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-026

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

*ВОРОНKOBA Валентина Григорівна,
МЕТЕЛЕНКО Наталя Георгіївна,
ОГЛОБЛІНА Вікторія Олександрівна,
ВЕНГЕР Ольга Миколаївна*

УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ЯК НОВИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМОК	5

LITERARY STUDIES

СУПРУН Володимир Миколайович

ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ: ШТРИХИ ДО ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА МИКОЛИ ПОНЕДІЛКА.....	19

MEDICINE

*Orest CHERMERIS,
Vasyl' RUDEN'*

EMPIRICAL POTENTIAL OF THE SOCIOLOGICAL SURVEY METHOD IN MEDICAL RESEARCH: ANALYTICAL ADVANTAGES AND INSTITUTIONAL LIMITATIONS	23

PEDAGOGICAL SCIENCES

ТАРАСЕНКО Галина Сергіївна

ЕКОЛОГІЯ ДИТИНСТВА ЯК ОСВІТНІЙ ФЕНОМЕН ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНОЇ КРИЗИ.....	35

Olena BEREZINSKA

TRANSLATION AS AN IMPORTANT TOOL FOR LEARNING.....	40

POLITICAL AND LEGAL SCIENCES

НАЛИВАЙКО Лариса Романівна

ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ.....	47

ТИМОШЕНКО Віра Іванівна

ІДЕЇ КУЛЬТУРАЛЬНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИННОСТІ.....	67

*НАЛИВАЙКО Лариса Романівна,
ЛЕБЕДЄВА Юлія Владиславівна*

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПОСТМОРТАЛЬНОГО ДОНОРСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО У СФЕРІ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я.....	77

ЛЕБЕДЄВА Юлія Владиславівна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЗАКОНОПРОЄКТУ № 13683 У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ.....	98

SOCIAL COMMUNICATIONS

СУПРУН Людмила Вікторівна

МОВНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ОРГАНІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА КОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ.....	120

ГРИШИН Михайло Григорович

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ЗМІСТ ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНИХ ВІДЕОФЕЙКІВ: СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ НАРАТИВІВ	123

СИТНИК Віктор Олегович

РОЗВИТОК КНИЖКОВИХ САММАРІ СТАНOM НА 2026 РІК.....	157

Economic sciences

ВОРОНКОВА Валентина Григорівна,

д-р. філос. наук, професор,
академік НАН ВО України,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-0719-1546

МЕТЕЛЕНКО Наталя Георгіївна,

д-р. екон. наук, професор,
директор, академік АЕН України,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-6757-3124

ОГЛОБЛІНА Вікторія Олександрівна,

канд. екон. наук, доцент,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0001-6627-0255

ВЕНГЕР Ольга Миколаївна,

канд. політ. наук, доцент,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-3758-7891

УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ЯК НОВИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМОК

У XXI столітті екологічна безпека перетворюється з галузевої проблеми на системоутворюючий чинник національної, регіональної та глобальної безпеки. Глобальні кліматичні зміни, деградація екосистем, зростання техногенних ризиків, екологічні наслідки воєнних конфліктів (зокрема для України), цифровізація промисловості та урбаністичних систем зумовлюють потребу переосмислення підходів до управління екологічними ризиками. Традиційні екологічні політики, орієнтовані переважно на охорону довкілля, виявляються недостатніми в умовах: комплексності екологічних загроз; високої невизначеності та нелінійності екологічних процесів; інтеграції екологічних факторів у еконо-

міку, безпеку, соціальну стабільність; зростаючої ролі цифрових технологій та штучного інтелекту в управлінських процесах.

Об'єктом дослідження є система забезпечення екологічної безпеки суспільства, що формується у процесі взаємодії природного середовища, соціально-економічних систем, інституцій публічного управління та сучасних технологій в умовах глобалізації та цифровізації.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади, принципи, механізми та інструменти управління екологічною безпекою, спрямовані на ідентифікацію, прогнозування та мінімізацію екологічних загроз і ризиків на національному, регіональному та локальному рівнях.

У межах дослідження: об'єкт відображає ширшу систему екологічної безпеки як суспільного явища; предмет конкретизує управлінський аспект цієї системи – методи, механізми та інструменти її забезпечення.

У цьому контексті управління екологічною безпекою постає як новий міждисциплінарний науковий напрям, що поєднує екологію, теорію управління, економіку, філософію сталого розвитку, безпекознавство та цифрові технології¹. Концептуалізація управління екологічною безпекою ґрунтується на переході: від реактивних екологічних заходів до проактивного управління ризиками; від локального підходу до системного та мережевого мислення; від адміністративного контролю до інтегрованого управління сталим розвитком. Управління екологічною безпекою як наукова концепція передбачає: аналіз екологічних загроз у контексті соціально-економічних та технологічних процесів; прогнозування екологічних ризиків із використанням цифрових інструментів; формування адаптивних управлінських рішень на основі принципів превентивності та відповідальності; інтеграцію екологічної безпеки у стратегії національної, регіональної та корпоративної безпеки².

Ключовими принципами концепції є: системність і комплексність; превентивність і випереджальне управління; сталість і міжпоколінна

1 Екологічний менеджмент у системі цифрових інновацій сталого розвитку: стратегії для зеленої економіки, металургії та бізнесу / за ред. д. філос. н., проф. Воронкової В. Г., д. е. н., проф. Метеленко Н. Г. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2025. 742 с. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-542-9>

2 Воронкова В. Г., Метеленко Н. Г., Нікітенко В. О., Ажажа М. А., Венгер О. М. Цифрові технології як чинник сталого розвитку екологічного менеджменту, екологічної безпеки та зеленої економіки в умовах глобальних викликів. Modern aspects of science and education : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. С. 95-118. DOI: 10.51587/9798-9917-51926-2025-023-119-123

відповідальність; цифрова підтримка управлінських рішень; аксіологічна орієнтація на екологічні цінності. Управління екологічною безпекою – це цілеспрямований, системний і багаторівневий процес формування, реалізації та контролю управлінських рішень, спрямованих на запобігання, мінімізацію та нейтралізацію екологічних загроз і ризиків, забезпечення стійкого функціонування природних і соціально-економічних систем та збереження безпечних умов життєдіяльності людини в умовах глобальних трансформацій³. У науковому вимірі управління екологічною безпекою можна розглядати як: науковий напрям – систему знань про закономірності управління екологічними ризиками; управлінську практику – сукупність методів, інструментів і механізмів впливу; філософську категорію – форму реалізації екологічної відповідальності суспільства; інституційний механізм – елемент національної та глобальної безпеки. Новизна управління екологічною безпекою як наукового напрямку полягає у: інтеграції екології та безпекознавства; використанні інструментів штучного інтелекту та цифрового моніторингу; поєднанні економічної ефективності зі збереженням екосистем; формуванні нової управлінської парадигми екологічної відповідальності⁴.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що проблематика екологічної безпеки тривалий час розглядалася переважно в межах екології, природоохоронної діяльності та екологічного права. У класичних працях зарубіжних і вітчизняних дослідників екологічна безпека трактувалася як стан захищеності довкілля від антропогенних впливів, що загрожують життю та здоров'ю людини. У працях представників екологічної науки (Н. Реймерс, В. Вернадський, Ю. Одум) увага зосереджена на біосферних процесах, межах стійкості екосистем та ролі людини як фактору глобальних змін. Ці дослідження заклали природничо-наукові основи розуміння екологічних загроз, однак управлінський вимір екологічної безпеки залишався недостатньо розробленим. У межах економічної

3 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Оглобліна В. О., Белоконь К. В. Синергія цифровізації та екологічної стійкості: моделі впровадження зелених технологій у регіональний розвиток. Education and science: theory&praxis : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. С.50-68. DOI: 10.51587/9798-9917-51919-2025-022-50-68

4 Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Штучний інтелект як драйвер економічної трансформації: стратегічні вектори розвитку. Education and science: theory&praxis : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. С.69-82 DOI: 10.51587/9798-9917-51919-2025-022-69-83

та управлінської науки (Д. Медоуз, Г. Дейлі, І. Ансофф, П. Друкер) екологічна проблематика розглядається крізь призму сталого розвитку, екологізації виробництва та корпоративної відповідальності. Водночас більшість досліджень зосереджена на екологічному менеджменті підприємств, тоді як системне управління екологічною безпекою на макро- та мезорівнях часто не отримує цілісного теоретичного обґрунтування⁵. Важливий внесок у формування поняття екологічної безпеки зробили представники безпекознавства та національної безпеки (Б. Бузан, О. Власюк, В. Горбулін), які розглядають екологічні загрози як складову загальної системи безпеки держави. У цих працях екологічна безпека інтегрується з економічною, енергетичною та соціальною безпекою, однак управління не завжди аналізується як самостійна наукова категорія. У філософських дослідженнях (У. Бек, Г. Йонас, Ю. Хабермас) екологічна безпека осмислюється через концепції «суспільства ризику», принципу відповідальності та етики сталого розвитку⁶.

Ці праці формують ціннісно-аксіологічні засади управління екологічною безпекою, проте залишають відкритим питання конкретних управлінських механізмів і інструментів реалізації. Сучасні дослідження дедалі частіше акцентують увагу на інституційному та цифровому вимірах управління екологічною безпекою. Праці, присвячені застосуванню інформаційних систем, великих даних та штучного інтелекту для екологічного моніторингу, демонструють перехід від традиційного контролю до адаптивного та прогностичного управління екологічними ризиками. Проте ці напрацювання часто мають прикладний характер і потребують глибокої теоретичної систематизації. Аналіз вітчизняної наукової літератури показує, що питання екологічної безпеки активно досліджуються у контексті: сталого розвитку; екологічної політики держави; регіонального розвитку; наслідків техногенних та воєнних загроз для довкілля. Разом з тим управління екологічною безпекою переважно розглядається фрагментарно як елемент екологічного менеджменту,

5 Воронкова, В., Нікітенко, В., & Іванов, І. (2025). Цифрове підприємництво як інструмент соціального партнерства та відповідальності в умовах війни і повоєнного відновлення. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 4 (19), 37-44. <https://doi.org/10.32782/dees.19-6>

6 Метеленко Н. Г., Белоконь К. В., Воронкова В. Г. Оглобіна В. О., Нікітенко В. О. Нова парадигма розвитку технологій захисту навколишнього середовища в умовах глобальних екологічних викликів та кліматичних змін. *Природнична наука та освіта*. 2025 № 3. С. 96-106. <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-3.14>

державного регулювання або системи національної безпеки, без формування цілісної міждисциплінарної теорії.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що: у наукових дослідженнях відсутнє єдине концептуальне бачення управління екологічною безпекою як самостійного наукового напрямку; домінують галузеві та прикладні підходи; недостатньо розкрито системний, прогностичний та аксіологічний аспекти управління; актуалізується потреба інтеграції екології, управлінської науки, безпекознавства та цифрових технологій. Це зумовлює необхідність подальшої теоретико-методологічної розробки управління екологічною безпекою як нового міждисциплінарного наукового напрямку, що відповідає сучасним викликам глобалізованого та цифровізованого світу. Управління екологічною безпекою формується як самостійний міждисциплінарний науковий напрям, що виникає на перетині екології, теорії управління, економіки, безпекознавства, філософії сталого розвитку, державного управління та цифрових технологій. Його сутність полягає у дослідженні закономірностей, принципів, механізмів і інструментів управління екологічними загрозами та ризиками з метою забезпечення стійкого розвитку суспільства і збереження природних систем⁷.

На відміну від традиційних екологічних досліджень, цей науковий напрям орієнтований не лише на констатацію екологічних проблем, а на формування управлінських рішень, здатних забезпечити баланс між економічним розвитком, соціальною стабільністю та екологічною безпекою⁸. Центральним об'єктом дослідження виступає система “природа – суспільство – економіка – технології”, що розглядається як цілісний, динамічний і ризикогенний комплекс. Сутнісними характеристиками управління екологічною безпекою є: системність, що передбачає охоплення всіх рівнів управління – від локального до глобального; превентивність, орієнтована на попередження екологічних загроз, а не лише ліквідацію їх наслідків; адаптивність, здатність управлінських систем реагувати на швидкі зміни природного та соціально-економічного середовища;

7 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Метеленко Н. Г. Зелена цифрова трансформація як драйвер сталого розвитку регіонів у повоєнному відновленні. Educational discourse : collection of scientific papers / Chief Editor O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2025. Volume 52(1-2). С.22-30. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.52(1-2)-3

8 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Технології штучного інтелекту як драйвер формування ноосферної економіки та досягнення цілей сталого розвитку. Цифрова економіка та економічна безпека, 2025. 4 (19). С. 355-362. URL: <https://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/806/776>

інтегративність, поєднання екологічних, економічних, соціальних і технологічних чинників; ціннісна спрямованість, що ґрунтується на принципах екологічної відповідальності та міжпоколінної справедливості. Таким чином, управління екологічною безпекою як науковий напрям виконує пояснювальну, прогностичну та нормативну функції, формуючи теоретичну основу для практичних управлінських дій у сфері забезпечення екологічної стійкості⁹.

Незважаючи на зростання наукового інтересу, розвиток управління екологічною безпекою супроводжується низкою системних проблем.

По-перше, теоретико-методологічна фрагментарність. У наукових дослідженнях відсутня єдина методологічна база: екологічна безпека аналізується з позицій різних наук без належної інтеграції, що ускладнює формування цілісної теорії управління. По-друге, термінологічна невизначеність. Поняття «екологічна безпека», «управління екологічними ризиками», «екологічний менеджмент» часто використовуються як синоніми, що призводить до концептуальних розбіжностей та методологічних суперечностей. По-третє, обмеженість прогностичних інструментів. Більшість існуючих підходів зосереджені на ретроспективному аналізі, тоді як сучасні виклики потребують розвитку моделей прогнозування та сценарного аналізу з використанням цифрових технологій і штучного інтелекту. По-четверте, інституційна дисбалансованість. У багатьох країнах, зокрема в умовах трансформаційних економік, спостерігається розпорошеність повноважень між різними органами управління, що знижує ефективність реалізації екологічної політики та системи безпеки. По-п'яте, недостатня інтеграція екологічної безпеки в систему національної та економічної безпеки. Екологічні загрози часто недооцінюються порівняно з економічними або військово-політичними ризиками, хоча їхні наслідки мають довгостроковий та системний характер. По-шосте, аксіологічна проблема. Формування культури екологічної безпеки та екологічної відповідальності суспільства відстає від темпів технологічного розвитку, що створює розрив між можливостями управління і реальними практиками поведінки.

9 Воронкова В. Г. Ніколаєнко Є. А. Цифрова трансформація підприємств як стратегічний інструмент сталого розвитку та економічної стабільності в умовах війни та післявоєнного відновлення. Цифрова економіка та економічна безпека. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2025. Вип. 1 (16). С. 9-17. <https://doi.org/10.32782/dees.16-2>

Таблиця 1

Ключові проблеми формування та розвитку управління екологічною безпекою як наукового напрямку

Група проблем	Сутність проблеми	Наукові та практичні наслідки
Теоретико-методологічні	Відсутність єдиної теоретичної концепції та методології дослідження управління екологічною безпекою	Фрагментарність знань, ускладнення формування цілісної наукової теорії
Термінологічні	Невизначеність і множинність трактувань понять «екологічна безпека», «управління екологічною безпекою», «екологічні ризики»	Концептуальні суперечності, складність порівняння наукових результатів
Міждисциплінарні	Недостатня інтеграція екології, управлінської науки, економіки, безпекознавства та філософії	Обмежена пояснювальна та прогностична здатність досліджень
Інституційні	Розпорошеність управлінських повноважень між органами влади та слабка координація екологічної політики	Низька ефективність реалізації стратегій екологічної безпеки
Управлінські	Переважання реактивних підходів над превентивним управлінням екологічними ризиками	Запізніле реагування на екологічні загрози та зростання збитків
Прогностичні	Обмежене використання сценарного аналізу, цифрового моделювання та штучного інтелекту	Неможливість своєчасного прогнозування екологічних криз
Економічні	Конфлікт між економічними інтересами та вимогами екологічної безпеки	Пріоритет короткострокової вигоди над довгостроковою стійкістю
Соціально-аксіологічні	Низький рівень екологічної культури та відповідальності суспільства	Опір екологічним реформам, формалізація управлінських рішень
Цифрові	Недостатня інтеграція цифрових технологій у системи управління екологічною безпекою	Втрата можливостей адаптивного та інтелектуального управління
Безпекові	Недооцінка екологічних загроз у системі національної та глобальної безпеки	Підвищення довгострокових соціально-економічних ризиків

Сформовано авторами на основі власних досліджень.

Представлені проблеми свідчать, що управління екологічною безпекою перебуває на етапі становлення як цілісний науковий напрям. Їх подолання потребує розвитку міждисциплінарної методології, уніфікації понятійного апарату, посилення прогностичної функції управління та інтеграції цифрових технологій у системи екологічної безпеки. Методологія управління екологічною безпекою формується як інтегрована система наукових підходів, принципів, методів і інструментів, спрямованих на пізнання та регулювання складних взаємозв'язків у системі «природа – суспільство – економіка – технології». Її специфіка зумовлена багатомірністю екологічних загроз, високим рівнем невизначеності та необхідністю прийняття управлінських рішень в умовах динамічних глобальних трансформацій¹⁰. Сутність управління екологічною безпекою як нового міждисциплінарного наукового напрямку полягає у створенні теоретико-методологічних засад цілеспрямованого управління екологічними ризиками в умовах глобалізації та цифровізації. Подолання виявлених проблем є необхідною умовою формування ефективної системи екологічної безпеки, орієнтованої на сталий розвиток і довгострокову стабільність суспільства.

1. Міждисциплінарна основа методології. Базовим методологічним принципом є міждисциплінарність, що передбачає синтез: екологічних наук (оцінка стану екосистем, екологічні обмеження); теорії управління та державного управління (механізми регулювання, політики, інститути); економіки (економічні стимули, екологічні витрати та вигоди); безпекознавства (аналіз загроз, ризиків і стійкості); філософії та аксіології (цінності сталого розвитку, відповідальність); цифрових наук (Big Data, ШІ, моделювання). Міждисциплінарна методологія забезпечує цілісне бачення екологічної безпеки як складової загальної системи суспільної безпеки.

2. Системний та структурно-функціональний підходи. Системний підхід дозволяє розглядати екологічну безпеку як відкриту, ієрархічну та адаптивну систему, що включає: об'єкти управління (екосистеми, природні ресурси, території); суб'єкти управління (держава, бізнес, громади, міжнародні інституції); механізми впливу (правові, економічні, організа-

10 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Кивлюк О. П. Ноосферне право та ноосферна етика у філософському дискурсі сучасності. Educational discourse : collection of scientific papers / Chief Editor O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko – Kyiv : LLC "Scientific Information Agency "Science-technologies-information", 2025. Volume 54(6-61-2). С 7-20. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.54(6-61)-1

ційні, інформаційні). Структурно-функціональний підхід спрямований на аналіз функцій управління: прогнозування, планування, організації, координації, контролю та коригування управлінських рішень у сфері екологічної безпеки.

3. Ризик-орієнтований і прогностичний підходи. Центральним елементом методології є ризик-орієнтований підхід, який передбачає: ідентифікацію екологічних загроз; оцінку ймовірності та масштабів їхніх наслідків; пріоритизацію управлінських дій. Прогностичний підхід доповнює його за рахунок: сценарного аналізу; екологічного моделювання; прогнозування кризових ситуацій. Ці підходи дозволяють перейти від реактивного до превентивного управління екологічною безпекою.

4. Інституційний та нормативний підходи. Інституційний підхід аналізує роль формальних і неформальних інститутів у забезпеченні екологічної безпеки, зокрема: державної екологічної політики; міжнародних екологічних угод; корпоративних стандартів екологічної відповідальності. Нормативний підхід спрямований на формування цілей, стандартів і критеріїв екологічної безпеки, що виступають орієнтирами управлінських рішень¹¹.

5. Аксіологічний і гуманістичний підходи. Аксіологічний підхід визначає ціннісні засади управління екологічною безпекою, зокрема: пріоритет збереження життя і здоров'я людини; міжпоколінну відповідальність; гармонізацію відносин людини і природи. Гуманістичний підхід акцентує увагу на ролі людини як активного суб'єкта екологічної безпеки, а не лише об'єкта захисту.

6. Цифрово-інноваційний підхід. Сучасна методологія управління екологічною безпекою неможлива без використання: цифрових систем екологічного моніторингу; аналізу великих масивів екологічних даних; штучного інтелекту для підтримки управлінських рішень; геоінформаційних систем (ГІС). Цифрово-інноваційний підхід забезпечує адаптивність, оперативність і точність управління в умовах невизначеності¹².

11 Voronkova V. Nikitenko V. Synergy between artificial intelligence and digital humanism for humanitarian security: sustainable post-war development and recovery in Ukraine. UNIVERSITY SCIENCES. International Interdisciplinary Scientific Journal pp. 88-102. DOI: 10.51587/3068-3580/US-2025-12-2

12 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Розробка моделі зеленого менеджменту та зеленої економіки (на прикладі передових компаній світу) Стратегічні пріоритети розвитку підприємництва та торгівлі: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 15-16 травня 2025 року / за заг. редак. проф. Ткаченко А.М. Електрон. дані. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2025. С. 228-231. URL: <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/835235c8-ecd9-4c47-b03c-3f05d1d9e557/content>

Методологія управління екологічною безпекою є комплексною між-дисциплінарною системою, що поєднує системний, ризик-орієнтований, прогностичний, інституційний, аксіологічний та цифрово-інноваційний підходи. Її розвиток є ключовою умовою ефективного управління екологічними загрозами та формування стійких моделей розвитку у глобалізованому й цифровізованому світі.

Таблиця 2

**Напрями та механізми вирішення проблем
управління екологічною безпекою**

Проблема	Напрямок вирішення	Механізми вирішення	Інструменти реалізації	Очікуваний результат
1	2	3	4	5
Теоретико-методологічна фрагментарність	Формування міждисциплінарної методології	Інтеграція екологічних, управлінських, економічних і безпекових підходів	Системний аналіз, синергетичний підхід, комплексні моделі	Цілісна теорія управління екологічною безпекою
Невизначеність понятійного апарату	Уніфікація термінології	Стандартизація базових понять і категорій	Наукові глосарії, нормативні визначення, міжнародні стандарти	Узгоджене наукове та управлінське тлумачення
Обмежена міждисциплінарна інтеграція	Посилення наукової інтеграції	Міждисциплінарні дослідницькі програми	Спільні проєкти, міжгалузеві публікації	Підвищення пояснювального потенціалу досліджень
Реактивний характер управління	Перехід до превентивного управління	Ризик-орієнтований підхід	Ідентифікація ризиків, карти загроз	Зниження ймовірності екологічних криз
Слабка прогностична функція	Розвиток прогнозування	Сценарне та стратегічне прогнозування	Моделювання, foresight-дослідження	Випереджальне управління екологічними загрозами
Інституційна розпорошеність	Інституційна координація	Узгодження повноважень суб'єктів управління	Міжвідомчі ради, координаційні центри	Підвищення ефективності управлінських рішень

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
Недостатня інтеграція з нацбезпекою	Інтеграція в систему безпеки	Включення екологічної безпеки у стратегії нацбезпеки	Доктрини, стратегії, концепції безпеки	Посилення стійкості держави
Конфлікт економіки та екології	Гармонізація інтересів	Економічне стимулювання екологічної безпеки	Екологічні податки, «зелені» інвестиції	Баланс розвитку та збереження довкілля
Недостатнє фінансування	Фінансове забезпечення	Диверсифікація джерел фінансування	Гранти, державно-приватне партнерство	Стабільність екологічних програм
Обмежене використання цифрових технологій	Цифрова трансформація управління	Впровадження цифрових систем моніторингу	ГІС, Big Data, штучний інтелект	Підвищення точності та оперативності управління
Низький рівень екологічної культури	Формування екологічних цінностей	Освітні та просвітницькі програми	Екологічна освіта, цифрові платформи	Зростання екологічної відповідальності
Слабка участь громадськості	Партисипативне управління	Залучення громад до прийняття рішень	Публічні консультації, е-платформи	Підвищення легітимності рішень
Недостатня адаптивність управління	Адаптивне управління	Гнучкі механізми реагування	Моніторинг, коригування стратегій	Стійкість до змін і криз
Відсутність єдиних стандартів оцінки	Стандартизація оцінювання	Розробка критеріїв екологічної безпеки	Індикатори, індекси, рейтинги	Порівнюваність і об'єктивність оцінок
Фрагментарність наукових досліджень	Формування наукових шкіл	Інституціоналізація досліджень	Центри екологічної безпеки	Стійкий розвиток напрямку

Сформовано авторами на основі власних досліджень.

Проведене дослідження засвідчує, що управління екологічною безпекою формується як новий міждисциплінарний науковий напрям, адекватний сучасним викликам глобалізованого та цифровізованого світу. Його становлення зумовлене ускладненням екологічних загроз, зростанням ризиків для соціально-економічної стабільності та необхідністю інтеграції екологічної складової у систему національної й глобальної

безпеки. Виявлені проблеми – теоретико-методологічна фрагментарність, термінологічна невизначеність, інституційна розпорошеність, слабка прогностична функція та недостатня цифровізація управління – свідчать про перехідний етап розвитку цього наукового напрямку. Водночас запропоновані напрями та механізми їх вирішення демонструють можливість формування цілісної, адаптивної та превентивної системи управління екологічною безпекою¹³.

Ключовим результатом дослідження є обґрунтування необхідності розвитку міждисциплінарної методології, що поєднує системний, ризик-орієнтований, прогностичний, інституційний, аксіологічний та цифрово-інноваційний підходи. Така методологія дозволяє перейти від реактивного реагування на екологічні загрози до випереджального управління, зорієнтованого на довгострокову стійкість природних і соціально-економічних систем. Узагальнюючи, можна стверджувати, що подальший розвиток управління екологічною безпекою як наукового напрямку має базуватися на інституційній узгодженості, цифровій трансформації управлінських процесів та формуванні цінностей екологічної відповідальності. Це створює теоретичні й практичні передумови для забезпечення сталого розвитку, підвищення рівня безпеки та збереження природного середовища в умовах глобальних трансформацій.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його теоретико-методологічних положень і висновків для формування та вдосконалення системи управління екологічною безпекою України в умовах воєнних, післявоєнних та глобалізаційних викликів¹⁴. По-перше, результати дослідження можуть бути використані в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування під час розроблення та реалізації стратегій екологічної, національної та соціально-економічної безпеки. Запропоновані напрями й механізми управління екологічною безпекою сприяють підвищенню узгодженості екологічної політики з пріоритетами сталого розвитку та євроінтеграційними зобов'язаннями

13 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Цифрові технології як чинник сталого розвитку екологічного менеджменту та забезпечення екологічної безпеки. Стратегічні пріоритети розвитку підприємництва та торгівлі: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 15-16 травня 2025 року / за заг. редак. проф. Ткаченко А. М. Електрон. дані. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2025. С. 37-39. URL: <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/835235c8-ecd9-4c47-b03c-3f05d1d9e557/content>

14 Метеленко Н. Г., Белоконь К. В., Воронкова В. Г., Оглобіна В. О., Нікітенко В. О. Нова парадигма розвитку технологій захисту навколишнього середовища в умовах глобальних екологічних викликів та кліматичних змін. Природнича наука та освіта. 2025, № 3. С. 96-106, <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-3.14>

України. По-друге, обґрунтована міждисциплінарна методологія управління екологічною безпекою може бути застосована для оцінювання та мінімізації екологічних ризиків, зокрема пов'язаних з воєнними діями, техногенними загрозами, деградацією природних ресурсів і наслідками зміни клімату. Це створює підґрунтя для переходу від реактивного реагування до превентивного та прогнозного управління. По-третє, практичну цінність мають запропоновані інституційні та цифрові механізми, які можуть бути використані при створенні систем екологічного моніторингу, цифрових платформ управління довкіллям, а також при впровадженні інструментів штучного інтелекту для підтримки управлінських рішень на державному та регіональному рівнях. По-четверте, результати дослідження можуть бути використані у процесі післявоєнного відновлення України, зокрема при плануванні відбудови територій з урахуванням екологічної безпеки, принципів «зеленої» економіки та екологічно орієнтованої реконструкції інфраструктури. По-п'яте, теоретичні положення та узагальнення доцільно застосовувати в освітньому процесі під час викладання дисциплін з екологічної безпеки, сталого розвитку, державного управління, а також у підготовці фахівців для сфери публічного управління та екологічного менеджменту¹⁵.

Управління екологічною безпекою має велике значення для науки, так як формує новий міждисциплінарний науковий напрям, що поєднує екологію, управлінські науки, безпекознавство, економіку та цифрові технології. Сприяє розвитку теоретико-методологічних основ управління екологічними ризиками, прогнозування кризових ситуацій та впровадження превентивних стратегій. Дає можливість систематизувати знання про екологічні загрози та механізми їхнього мінімізації, що відкриває нові напрями досліджень у галузях сталого розвитку та цифрової економіки. Для освіти використовується для підготовки фахівців у сфері екологічної безпеки, публічного управління та екологічного менеджменту. Формує екологічну свідомість і цінності сталого розвитку у студентів та молодих дослідників. Стимулює інтеграцію знань із цифрових технологій, економіки та екології у навчальні програми. Для економіки сприяє

15 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Інформаційно-комунікаційні технології як інструмент сталого екологічного моніторингу та управління природними ресурсами в сільському господарстві Інноваційні технології в аграрному секторі: тенденції та напрямки – 2025: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 травня 2025 р.) / Одеський державний аграрний ун-т. Одеса, 2025. С. 27-33 URL: https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2025/07/Zbirnyk-konf_21.05.2025.pdf

розробці економічних механізмів забезпечення екологічної безпеки, таких як «зелені» інвестиції, екологічне оподаткування, стимули для сталого виробництва. Підвищує ефективність використання природних ресурсів та мінімізує економічні збитки від екологічних криз. Забезпечує баланс між економічним розвитком і збереженням довкілля, що є критично важливим для стійкого розвитку на національному та регіональному рівнях. Для суспільства сприяє захисту здоров'я і життя населення, зменшенню ризиків від забруднення і деградації екосистем. Формує культуру екологічної відповідальності та активну громадську позицію щодо збереження довкілля. Управління екологічною безпекою має велике наукове, освітнє, економічне та соціальне значення, оскільки забезпечує системний, інтегрований та превентивний підхід до захисту довкілля, сприяє сталому розвитку суспільства та підвищенню національної безпеки України. Таким чином, практичне значення дослідження для України полягає у створенні науково обґрунтованих засад формування ефективної, адаптивної та цифрово орієнтованої системи управління екологічною безпекою, що відповідає викликам воєнного та післявоєнного розвитку й стратегічним цілям сталого майбутнього держави.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-5-18

СУПРУН Володимир Миколайович,

д-р філол. наук, професор,

в. о. завідувача кафедри філології

Вінницького національного медичного університету

ім. М. І. Пирогова

ORCID ID: 0000-0002-5290-3493

ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ: ШТРИХИ ДО ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА МИКОЛИ ПОНЕДІЛКА

У вітчизняному літературному контексті ХХ століття чесне ім'я Миколи Понеділка ще не зайняло достойного місця серед творців рідної культури. За слушною оцінкою діаспорного літературознавця й есеїста Юрія Клинового, «...він – типово український письменник, невід'ємна частка нашого національного “я”, оте яблуко з розквітлої української яблуні, як і годиться, рясно покритої вранішньою рососою»¹. Доля не поскупилася і щедро обдарувала М. Понеділка Божою рососою таланту, який реалізувався у літературі (письменник-гуморист і сатирик, новеліст та повістяр, драматург, фейлетоніст і перекладач) та в мистецтві (актор театру й естради). Він творчо горів і гарячково працював, ніби передбачаючи, що мало часу виміряно йому на земне життя (у неповних 54 роки помер від тяжкої недуги).

Селянин із діда-прадіда, сформований світом українського степового села, залюблений у нім, М. Понеділок понад усе хотів продовжити справу батька, передчасно замордованого советською владою у сибірських снігах. Але мрії розминулися з дійсністю. Народившись 24 вересня 1922 року у селі-містечку Новомиргороді, рано втративши батька й матір (в «Автобіографії» М. Понеділок напише, що «...доля до матері була лагідніша, бо не судилося неньці мандрувати до Сибіру, вона в молодому віці ...спочила в рідному ґрунті»²), Микола поклав за мету здобути освіту: у рідному селі за-

1 Стефаник Ю. Дещо про життя і “зорепадну” творчість Миколи Понеділка. *Сучасність*. 1976. № 6. С. 37.

2 Понеділок М. Автобіографія. *Понеділок М. Диво в решеті*. Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово», 1977. С. 13.

кінчив семирічку (час навчання у ній вважав «за найяснішу сторінку свого життя»³), у сусідньому – середню школу.

У 1939 році М. Понеділок вступив до Одеського університету на філологічний факультет. Закінчити навчання і здобути фахову освіту не вдалося: завадила війна. Пізньою весною 1941 року 18-річного юнака було забрано до армії. «З початком війни советські війська стали розбігатись і я без великого бою, полону, тяжких мук у таборах для “полонеників” опинився на волі»⁴. У 1943 р. М. Понеділок потрапив до Німеччини, де перебував у таборах для переселенців. Враження, отримані там, пізніше ляжуть в основу напівавтобіографічної повісті «Рятуйте мою душу».

З 1945 року М. Понеділок працював актором: спочатку в театрі Йосипа Гірняка, а потім – у «Заграві» Володимира Блавацького. Пізніше Понеділок був помічником режисера, перекладав українською мовою твори англійських, німецьких та французьких драматургів («Антигону» Ж. Ануя, «Інспектор приходить», «Медею» Дж. Б. Прістлі).

У Новому Ульмі 1947-го р. у літературному додатку до еміграційного часопису «Українські вісті» стався літературний дебют Миколи Понеділка з новелою «Чорна хустка».

У 1949 році Миколі Понеділку за посередництва друзів вдалося переїхати до США, де він спочатку, як і багато інших талановитих митців-емігрантів, заробляв на життя тяжкою фізичною роботою (мив посуд, продавав морозиво, працював у м'ясника, пізніше у фермера). Близько трьох років М. Понеділок – штатний співробітник «Голосу Америки», а з 1955 р. – німецького та слов'янського відділів нью-йоркської книгарні «Сурма». Із 1973 по 1976 (рік смерті) працював у бібліотеці Американського Інституту Аеронавтики, де отримав доступ до творів радянських літераторів. До останніх днів життя був членом Президії об'єднання українських письменників «Слово», очолював допомоговий фонд для літераторів-початківців.

Опинившись у 18 років далеко від отчого порогу, М. Понеділок почав за океаном працювати в діаспорному письменстві – вільнішій частині української «двоколіїної» літератури. Мистецький спадок письменника великий і різноплановий. Він зібраний у семи окремих книжках (повного видання творів М. Понеділка не було). У західному світі виходили такі збірки

3 Понеділок М. Автобіографія. *Понеділок М. Диво в решеті*. Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово», 1977. С. 14.

4 Там само. С. 16.

письменника: «Вітаміни» (Буенос-Айрес, 1957), «Соборний борщ» (Буенос-Айрес, 1960), «Говорить лише поле...» (Торонто, 1962), «Смішні сльозини» (Нью-Йорк, 1966) – збірку було перекладено англійською мовою, 1982 року вона вийшла у США, «Зорепад» (Торонто, 1969) – відзначена Першою нагородою на III Літературному конкурсі Українського літературного фонду в Чикаго (1970 р.), що засвідчило осяги М. Понеділка в еміграційній літературі, «Рятуйте мою душу» (Нью-Йорк, 1973) та посмертна збірка оповідань, нарисів, фейлетонів і рецензій «Диво в решеті» (Торонто, 1977). У 70-х роках Микола Понеділок не без успіху спробував сили і в драматургії – з-під його пера вийшли п'єси «Знедолені», «Лейтенант Фляєв», «А ми тую червону калину...».

Входження М. Понеділка до екзильного українського літературного процесу позначилось спершу успіхом у жанрах гумору й сатири. Синхронно він і в ліризованій епіці здобувся на нові жанрові та проблемно-тематичні знахідки. Важливим етапом у творчій еволюції письменника стала збірка «малої прози» «Говорить лише поле...». Понеділкові гумористично-сатиричні твори – данина його акторському (рецитаційному) талантові, який він дарував вдячним глядачам майже до кінця життя.

«Серйозні» ж ліричні здобутки «впливали з найбільшніх глибин його душі» (Марія Гарасевич). Вони відкривають «ще одне обличчя свого автора, цим разом глибоко ліричне, таке далеке від гумору і сатири,.. як сльози – наслідок тяжкого людського горя – від сліз, що інколи появляються в очах від надто вже щирого сміху»⁵. Мотиваційним поштовхом, який спонукав М. Понеділка до творення ліро-трагедійної прози, стало болісне реагування нагноблення України й українців тоталітарним більшовицьким режимом, німецькими окупантами та на вимушену еміграцію. В одному з листів письменник зізнався: «Я не кривив душею (виділення письменника – В.С.). Я писав про тих, до яких з кости-крови сам належу»⁶.

З. Лановик у дисертаційному дослідженні зазначила, що українські письменники, які залишилися на Батьківщині, не могли писати правди через жорсткі рамки соцреалізму, а ті, що опинилися у вільному світі, творили здебільшого для західної української діаспори⁷. Зауважимо з цього

5 Клиновий Ю. Два обличчя Миколи Понеділка. Слово: збірник українських письменників. Нью-Йорк, 1968. 36.3. С. 391.

6 Мовчан Ю. Микола Понеділок у своїх листах (До 3-ої річниці з дня смерті). Нові дні. 1979. Січень. С. 14.

7 Лановик З.Б. Творчість Остапа Тарнавського у двоколіїному літературному процесі: дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Тернопіль, 1997. 181 с.

приводу: М. Понеділок писав для України й усіх українців, незважаючи на відірваність від рідної землі. Моделюючи з автопсії свої образи, письменник порушив болючі теми трагічної історії Батьківщини, дослідив глибини душі пересічного українця. Показовою у цьому сенсі є думка Івана Боднарука: «В пам'яті Понеділка залишилися на все життя страшні картини, що їх він бачив і переживав у роки колективізації і штучного голодомору. І саме вони становлять тло його оповідань і новел...»⁸. Однак варто звернути увагу на ще один аспект творів М. Понеділка (не заявлений І. Боднаруком): утиски й пригнічування України показано «крізь призму чуття і серця» (Іван Франко) самого письменника, сповненого великої любові до рідного краю та людей. Ідентифікуючись з усією Україною, екзистенціал любові трансформувався у всеохоплюючу постійну тугу, ностальгію за Батьківщиною. Тому епічний набуток М. Понеділка ліро-драматичний за настроєм і нерідко трагедійний за художнім пафосом.

Таким чином, читацька аудиторія та наукова громадськість тільки відкривають для себе Миколи Понеділка, творчість якого десь іронічно, а десь ліро-трагедійно репрезентує багатопланову епоху, сповнену для автора болем та любов'ю до далекої згорьованої Батьківщини.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-19-22

8 Боднарук І. Талановитий письменник-гуморист (У перші роковини смерті незабутнього Миколи Понеділка). URL: www.slovnyk.org/txt/bodnaruki/mds/26.html (дата звернення: 23.01.2025).

Orest CHEMERIS,

Doctor of Medical Sciences, Professor, Rector,
State №-Profit Enterprise
“Danylo Halytsky Lviv National Medical University”
ORCID ID: 0000-0001-8550-6980

Vasyl’ RUDEN’,

Academician of the Public Organization
of the National Academy of Sciences of Higher Education of
Ukraine, Doctor of Medical Sciences, Professor;
Professor, Department of Public Health, Faculty
of Postgraduate Education, State №-Profit Enterprise
“Danylo Halytsky Lviv National Medical University”
ORCID ID: 0000-0002-6971-4891
Lviv, Ukraine

EMPIRICAL POTENTIAL OF THE SOCIOLOGICAL SURVEY METHOD IN MEDICAL RESEARCH: ANALYTICAL ADVANTAGES AND INSTITUTIONAL LIMITATIONS

The overarching objective of this analytical scholarly work is to undertake a comprehensive evaluation of the potential and inherent limitations of sociological surveys as a methodological instrument in medical research, particularly with regard to the collection of valid biostatistical data and the in-depth analysis of social and behavioural determinants of population health in the context of the global epidemic of non-communicable diseases (NCDs)¹. This assessment is conducted with due consideration of contemporary challenges confronting health-care systems in both Ukraine and European countries, where NCDs are recognised as the principal cause of morbidity, disability, and premature mortality².

1 World Health Organization. (2025). Nations High-Level Meeting: Report. WHO Regional Office for Europe. URL: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2025-12445-52219-80271>.

2 Eurostat. (2025). 1.1 million deaths linked to avoidable conditions. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250630-1>; Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). Health at a glance 2023: OECD indicators. OECD Publishing. URL: https://www.oecd.org/en/publications/health-at-a-glance-2023_7a7afb35-en/full-report/chronic-conditions_2dfe9bb5.html.

Within medical research, the application of sociological methods is generally regarded as a substantive and methodologically justified approach to the identification of social risks, behavioural patterns, and health inequalities. Such an approach is fully consistent with modern public health paradigms and the fundamental principles of evidence-based medicine³.

At the same time, the application of this method in the medical sciences is characterised by the presence of a number of methodological limitations, which necessitates its critical appraisal as well as a well-reasoned and conscious use. These issues constitute the subject of the subsequent scholarly discussion.

In this context, it is appropriate, first and foremost, to note that sociological surveys in contemporary medical and socio-medical research are regarded as a systematised empirical method for collecting primary sociological data. This method involves addressing respondents through a standardised set of questions (questionnaire or interview) with the aim of obtaining subjective information on their views and attitudes towards their own health, perceptions of medical services, habits and behaviours that shape a healthy lifestyle, as well as respondents' social characteristics (age, sex, education, occupation, social status, place of residence, and marital status)⁴.

The principal advantage of the sociological survey method lies in its capacity to cover large population groups, which makes it possible to carry out description (descriptive analysis) or explanation (exploratory and explanatory analysis) of social phenomena and patterns in the fields of health, health care, and medical services⁵.

Nevertheless, the use of sociological surveys in medical research is also associated with a range of methodological constraints. This circumstance underscores the need for their critical reflection and for a substantiated,

3 Bowling, A. (2014). *Research methods in health: Investigating health and health services* (4th ed.). Open University Press. URL: <https://library.strathmore.edu/Record/316501>.

4 Questionnaire use and development in health research. (2024). *Survey Methods in Public Health*, 5(2), 65. URL: <https://www.mdpi.com/2673-8392/5/2/65>; Collins, A., & Stockton, C. (2023). Methodological and practical guidance for online qualitative surveys in public health research. *Health Promotion International*, 39(3), daae061. URL: <https://academic.oup.com/heapro/article/39/3/daae061/7699342>; Methodological and strategic insights for online survey studies. (2024). *Survey Practice*, 17(1), 12–28. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2445147924000456>.

5 Questionnaire use and development in health research. (2024). *Survey Methods in Public Health*, 5(2), 65. URL: <https://www.mdpi.com/2673-8392/5/2/65>; Dvornyk, M., Lazorenko, B., Larina, T., Hromova, H., Pohorilska, N., Savinov, V., & Hundertailo, Y. (2024). Healthy lifestyle of Ukrainians during war: Primary analysis of survey data. *Psychological Prospects Journal*, 43, 80–102. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-43-dvo>; Standardizing survey data collection to enhance reproducibility. (2025). *Journal of Medical Internet Research*, 27(1), URL: <https://www.e63343>. <https://www.jmir.org/2025/1/e63343>.

deliberate application, which will form the focus of the following scientific exposition.

At the same time, the application of the sociological survey method in the medical sciences is characterised by the presence of a number of methodological limitations, which necessitates its critical appraisal and a substantiated, deliberate use. These considerations will constitute the subject of the subsequent scholarly exposition.

In this context, it is appropriate to note that, in contemporary medical and socio-medical research, sociological surveys are regarded as a systematised empirical method for collecting primary sociological data⁶.

This approach involves addressing respondents through a standardised set of questions (questionnaire or interview) with the aim of obtaining subjective information on their views and attitudes towards their own health, perceptions of medical services, habits and behaviours that shape a healthy lifestyle, as well as respondents' social characteristics (age, sex, education, occupation, social status, place of residence, and marital status)⁷.

The principal advantage of the sociological survey method lies in its capacity to cover large population groups, which makes it possible to carry out the description (descriptive analysis) or explanation (exploratory and explanatory analysis) of social phenomena and patterns in the fields of health, health care, and medical services⁸.

In medical research, the sociological survey method is employed to assess social determinants of health, including behavioural, demographic, and educational factors⁹; to collect data on the attitudes of patients and medical personnel towards specific aspects of health-care provision, such as accessibility,

6 Stephanie Coffey, Olga Maslovska, Cameron McPhee (2024) "Recent Innovations and Advances in Mixed-Mode Surveys," *Journal of Survey Statistics and Methodology*, Volume 12, Issue 3, June 2024, pages 507–531, <https://doi.org/10.1093/jssam/smae025> <https://academic.oup.com/jssam/article/12/3/507/7690907?login=false>; Wen Zhi Ng et al. (2025) Increasing Rigor in Online Health Surveys Through the Reduction of Fraudulent Data. *J Med Internet Res* 27, doi: 10.2196/68092. URL: <https://www.jmir.org/2025/1/e68092/citations>.

7 Perkins, J., Nelson, S., Birley, E., et al. (2024) Is qualitative social research in global health fulfilling its potential?: a systematic mapping of evidence from point-of-care testing studies in low- and middle-income countries. *BMC Health Serv Res* 24, 172. URL: <https://doi.org/10.1186/s12913-024-10645-5>. URL: <https://link.springer.com/article/10.1186/s12913-024-10645-5>; Teresa A. Kolek, Caitlin Dreisbach, Chen Zhang, Susan Grayson, Maichou Lor, Zhirui Deng, Alex Conway, Peter D. R. Higgins, Suzanne Bakken (2024) User Guide for the Social Determinants of Health Survey Data from the All of Us Research Program, *Journal of the American Medical Informatics Association*, Volume 31, Issue 12, December 2024, p. 3032–3041, <https://doi.org/10.1093/jamia/ocae214>. URL: <https://academic.oup.com/jamia/article/31/12/3032/7742789>.

8 White, B.K., Wilhelm, E., Ishizumi, A., et al. (2024) Informative analysis of social networks for public health: a cross-sectional survey of experts. *Arch Public Health* 82, 1. <https://doi.org/10.1186/s13690-023-01230-z>. URL: <https://link.springer.com/article/10.1186/s13690-023-01230-z#citeas>.

9 World Health Organization. (2023). *Social determinants of health: Global monitoring framework*. WHO. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240062368>; Solar, O., & Irwin, A. (2021). *A conceptual framework for action on the social determinants of health* (Updated ed.). WHO. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240038387>.

quality, and satisfaction¹⁰; and to estimate the probable prevalence of risk factors or habitual behaviours within different population groups¹¹.

According to international review evidence, within the domains of public health and health-care management, between P=50% and P=80% of empirical studies integrate the findings of sociological surveys. This proportion reflects the pivotal subjective role of social determinants of health and the structural nature of interactions between the population and the health-care system¹².

In studies devoted to non-communicable diseases, sociological survey instruments assume particular significance, as up to P=70% of NCD-related risks are attributable to modifiable behavioural and social determinants influencing the health status of individuals or population cohorts. This circumstance necessitates a systematic examination of lifestyle patterns, accessibility of preventive interventions, patient motivation to adopt healthy behaviours, and the reduction of barriers to treatment adherence¹³.

In contemporary clinical research, patient-centred instruments, commonly referred to as Patient-Reported Outcomes (PROs), are increasingly employed to assess quality of life, adherence to therapy, and subjective symptoms. A large-scale analysis of n= 475,844 registered clinical trials conducted between 2008 and 2023 demonstrated that the proportion of interventional trials involving adult populations that incorporated PRO measures increased from P=12.7% in 2008 to p=23.5% in 2023¹⁴.

Similarly, among n= 4,033 clinical studies registered in China between 2010 and 2020, only P=20.3% incorporated PRO instruments¹⁵, whereas in a systematic review of oncology randomised controlled trials conducted between 2013 and

10 World Health Organization. (2022). *Quality of care: Measuring patient experiences*. WHO. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-UCN-SDS-2022.1>

11 Ayanian, J. Z., & Markel, H. (2021). Donabedian's enduring framework for assessing health care quality. *New England Journal of Medicine*, 384(3), 205–207. URL: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMp2031169>; World Health Organization. (2022). *WHO STEPwise approach to noncommunicable disease risk-factor surveillance (STEPS)*. WHO.

12 Baah, F. O., Brawner, B. M., Teitelman, A. M., Ruger, J. P., & Riegel, B. (2023). A mixed-methods study of social determinants and self-care in adults with heart failure. *Journal of Cardiovascular Nursing*, 38(6), E59–E71. <https://doi.org/10.1097/JCN.0000000000000999>.

13 Khanpoor, H., Alizadeh, A., Khosravizadeh, O., Amerzadeh, M., & Rafiei, S. (2025). A mixed-methods model for healthcare system responsiveness to public health: Insights from Iranian experts. *Health Research Policy and Systems*, 23, 24. <https://doi.org/10.1186/s12961-025-01295-y>; Turon, H., et al. (2023). Dissemination of public health research for the prevention of noncommunicable diseases: A systematic review. *BMC Public Health*, 23, 757. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-15622-x>.

14 Kuharic, M., Yu, J., Joshi, M., Nazari, J., Zecic, F., Cella, D., & Pickard, A. S. (2025). Patient-reported outcome measures in clinical trials: An analysis of trends from 2008–2023. *Value in Health. Advance online publication*. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2025.10.017>.

15 Zhou, H., Yao, M., Gu, X., Liu, M., Zeng, R., Li, Q., Chen, T., He, W., Chen, X., & Yuan, G. (2022). Application of patient-reported outcome measurements in clinical trials in China. *JAMA Network Open*, 5(5), e2211644. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2022.11644>.

2022, the proportion of industry-sponsored RCTs including PRO measures was $P=16\%$ ¹⁶.

These biostatistical findings provide compelling evidence that the use of sociological surveys and PRO methodologies in clinical research is increasing. Nevertheless, they continue to occupy a secondary or supportive role in the majority of interventional trials, underscoring the need for their systematic integration to enable a comprehensive assessment of the effectiveness of medical interventions.

In recent years, mixed methodological approaches (“Mixed Methods”), which combine quantitative/biostatistical and qualitative tools—sociological, behavioural, interview-based, and focus group methods—have been increasingly employed¹⁷.

Such a scientific and methodological approach in research enables the integration of objective data with the subjective experiences of patients and healthcare personnel, as well as organisational and managerial aspects, thereby ensuring a comprehensive understanding of the effectiveness and practical relevance of medical interventions, particularly in the field of non-communicable diseases and the organisation of healthcare services¹⁸.

Moreover, mixed methods make it possible to combine statistical analyses (survival outcomes, biomarkers, complication rates) with qualitative sociological assessments (interviews, surveys), thereby generating recommendations for healthcare management and medical care that are more robust and practically relevant¹⁹.

At the same time, in medical research practice, experienced investigators are routinely confronted with the question of why the sociological survey method does not always ensure the expected level of completeness and reliability of biostatistical information, which substantially limits the possibilities for multifactorial analysis and the interpretation of the data obtained.

16 Mordin, M., et al. (2023). PCR74 Trends in the inclusion of patient-reported outcomes in oncology clinical trials: Analysis of ClinicalTrials.gov (2013–2022). *Value in Health*, 26(6 Suppl.), S325. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2023.03.1852>.

17 Tariq, S., & Woodman, J. (2013). Using mixed methods in health research. *JRSM Short Reports*, 4(6), 2042533313479197. <https://doi.org/10.1177/2042533313479197>. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23885291>.

18 Khanpour, H., Amerzadeh, M., Alizadeh, A., et al. (2024). Developing a community-responsive research model in the health care system: A mixed-method study. *BMC Medical Research Methodology*, 24, 119. <https://doi.org/10.1186/s12874-024-02250-1>; Smith, M. Y., Davis, R., Bahri, P., et al. (2025). Using mixed methods to evaluate risk minimization programs in Europe and the United States. *Drug Safety*, 48, 821–838. <https://doi.org/10.1007/s40264-025-01533-w>.

19 Khanpour, H., Alizadeh, A., Khosravizadeh, O., et al. (2025). A mixed-methods model for healthcare system responsiveness to public health: Insights from Iranian experts. *Health Research Policy and Systems*, 23, 24. <https://doi.org/10.1186/s12961-025-01295-y>.

In our view, this is attributable to the dependence of sociological research outcomes on methodological design, the quality of the instruments employed, sample representativeness, and adherence to data quality control procedures²⁰, issues that will be discussed in greater detail and substantiated further in the subsequent sections.

At the same time, it is appropriate to acknowledge the scientifically substantiated fact that, in comparison with biomedical or epidemiological studies, the sociological survey method does not always provide the full range of biostatistical indicators required; nevertheless, the results obtained through this approach are capable of forming a sufficient and valid information base for conducting multifactorial analyses²¹.

In the context of the foregoing considerations, we deem it necessary to delineate a systematic characterisation of the degree of completeness and reliability of biostatistical information obtained from sociological surveys, as well as to identify the risks associated with its potentially insufficient validity.

First, the methodological boundaries of sociological research conducted using survey-based techniques are determined by the fact that questionnaires rely on respondents' self-reports; accordingly, the completeness and reliability of biostatistical information depend on their level of sincerity, the accuracy with which events are recalled, the adequacy of their understanding of the questions, and their willingness to provide truthful answers.

Under such conditions, objective biomedical indicators (clinical data, laboratory results) cannot be obtained directly²²; recall bias, subjectivity, and social desirability of responses may occur²³, while control over external variables remains substantially limited²⁴. As a result, the biostatistical information obtained through sociological surveys is generally of an indirect nature.

Second, the researcher should be aware that the biostatistical dataset formed on the basis of sociological questionnaires or interviews primarily encompasses

20 Pouzes, K., Revilla, M., Asensio, M., Schwarz, H., & Weber, W. (2021). Measurement quality of 67 common social science questions across countries and languages. *Survey Research Methods*, 15(3), 235–256. <https://doi.org/10.18148/srm/2021.v15i3.7816>.

21 Loedi, N., Coletti, P., Wambua, J., et al. (2023). Longitudinal analysis of social contact data: Findings from two years of data collection in Belgium during the COVID-19 pandemic. *BMC Public Health*, 23, 1298. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-16193-7>.

22 Teh, W. L., Abidin, E., PV, A., et al. (2023). Measuring social desirability bias in a multi-ethnic cohort sample. *BMC Public Health*, 23, 415. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-15309-3>.

23 Khalili, P., Nadimi, A. E., Baradaran, G. R., et al. (2021). Validity of self-reported substance use: Research settings versus primary care settings. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 16, 66. <https://doi.org/10.1186/s13011-021-00398-3>.

24 Stone, A. A., Schneider, S., Smith, J. M., et al. (2024). Participation rates and self-selection bias in surveys. *Current Psychology*, 43, 2074–2090. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04426-2>.

respondents' basic demographic characteristics, their subjective assessments of health status, behavioural patterns, experiences of interaction with the healthcare system, and information suitable for strengthening statistical modelling and analytical conclusions²⁵.

Such a set of biostatistical data is sufficiently broad; however, its informational value is determined by the self-reported nature of the collected information, which imposes certain limitations on the application and interpretation of the data, as outlined in Table 1.

Table 1

Main types of biostatistical information obtained using the sociological survey method

Nº	Category of sociological data	Content / examples of indicators	Degree of completeness or limitation
1	2	3	4
1.	Demographic and structural variables ²⁶	Sex, age, marital status Type of settlement Socio-economic characteristics	Generally sufficiently complete and reliable, as they do not require specialised medical knowledge.
2.	Subjective assessments of health and behaviour ²⁷	Self-assessment of health Presence of chronic conditions (as reported by the respondent) Frequency of medical consultations Adherence to treatment, compliance Health-preserving practices	Data vary in accuracy and depend on the respondent's honesty, knowledge, and memory.
3.	Indicators of accessibility and quality of medical care ²⁸	Level of satisfaction with interventions Barriers to access Experience of interaction with the healthcare system	Information is generally complete, but interpretation remains entirely subjective.

25 Rosendahl, H., et al. (2022). Validity of self-reported diseases compared with registry data in Denmark. *European Journal of Public Health*, 32(Suppl. 3). <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckac129.426>; Bakker, E. A., Hartman, Y. A. W., Hopman, M. T. E., et al. (2020). Validity and reliability of subjective methods for assessing sedentary behavior in adults. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 17, 75. <https://doi.org/10.1186/s12966-020-00972-1>.

26 Qi, M., Santos, H., Pinheiro, P., McGuinness, D. L., & Bennett, K. P. (2023). Socioeconomic determinants of access to care. *PLoS ONE*, 18(11), e0290692. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0290692>

27 Zajacova, A., & Dowd, J. B. (2011). Reliability of self-rated health in U.S. adults. *American Journal of Epidemiology*, 174(8), 977–983. <https://doi.org/10.1093/aje/kwr204>

28 Ferreira, D. C., Vieira, I., Pedro, M. I., Caldas, P., & Varela, M. (2023). Patient satisfaction with healthcare services. *Healthcare*, 11(5), 639. <https://doi.org/10.3390/healthcare11050639>; Bradács, A. I., Voiță-Mekeres, F., Daina, L. G., Davidescu, L., & Hozan, C. T. (2025). Assessing patient satisfaction with hospital services. *Healthcare*, 13(7), 836. <https://doi.org/10.3390/healthcare13070836>.

Continuation of table 1

1	2	3	4
4.	Potential for biostatistical modelling ²⁹	Correlation matrices Regression models Factor structures Stratified (conditional) risk estimates Predictive models of behavioural/ social factors	These models allow the identification of patterns; however, they do not replace objective biomedical measurements.

Third, the completeness of biostatistical information obtained from sociological research using survey methods is evaluated taking into account its methodological limitations and the potential for data collection, as presented in Table 2.

Table 2

Potential of sociological research outcomes in the formation of biostatistical information

Nº	Level of completeness	Capabilities or limitations	Degree of verification of data / information elements
1	2	3	4
1.	Complete – NO	Sociological survey results do not provide complete biostatistical information ³⁰ .	Clinical verification of diagnoses is not possible Laboratory and instrumental indicators are not obtained Biomedical markers of intervention effectiveness are not measured
2.	Sufficient – YES	Sociological survey results generate extensive data for analysis and modelling, and also allow for verification ³¹ .	• Demographic characteristics (age, sex, education, occupation, social status, place of residence, marital status) • Subjective assessments of health status and satisfaction with medical services, which can be verified (by comparison with medical records) • Behavioural patterns and healthy lifestyle factors, which can be partially verified • Representative population trends and socio-epidemiological analyses • Behavioural and systemic factors affecting health, which are subject to statistical verification

29 González-Ferrer, V., González-Ferrer, Y., & Ramírez Marino, M. (2017). Statistical modeling in health research. *MEDICC Review*, 19(2–3), 12–17. <https://doi.org/10.37757/MR2017.V19.N2-3.12>.

30 Pelgrims, I., Devleeschauwer, B., et al. (2021). Validity of self-reported data on cardiometabolic risks. *European Journal of Public Health*, 31(Suppl. 3). <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckab164.750>

31 Młynarczyk, D., Armero, C., Gómez Rubio, V., & Puig, P. (2021). Bayesian analysis of population health data. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2102.01612>; Manna, A., Koltai, J., & Karsai, M. (2023). Social inequalities and epidemic spread. arXiv. URL: <https://arxiv.org/abs/2307.04865>.

It should be noted, however, that the results of sociological surveys and interviews do not provide complete biostatistical information, as they do not include clinical verification of diagnoses, laboratory or instrumental indicators, or biomedical markers of the effectiveness of medical interventions.

At the same time, sociological research using survey methods allows for the formation of a sufficiently extensive dataset encompassing demographic, behavioural, and social characteristics, provides a representative reflection of population trends, serves as a source for socio-epidemiological analysis, and complements medical research in the field of behavioural and systemic factors.

Thus, while sociological questionnaires do not provide complete biostatistical information, they offer a sufficient level of data for analytical and research purposes.

Fourth, the optimal approach to generating biostatistical information from sociological research using survey methods is the integration of biostatistical and sociological techniques. The most complete and representative information is provided by combined research designs that integrate sociological surveys, medical records, and clinical measurements³²; the application of mixed methods, incorporating both quantitative and qualitative approaches³³; as well as the integration of various databases, such as eHealth registries, patient registries, and empirical panels³⁴.

The use of the aforementioned scientific and methodological approaches in sociological research allows for the collection of biostatistical information that closely approximates reality, yet remains far from complete verification by methods establishing causal relationships between independent variables ($n=1,2,3,\dots$) and a dependent variable ($n=2$).

In elucidating the essence of the sociological survey method, its importance for the researcher should be emphasised in the context of mitigating the impact of non-communicable diseases, which remain a leading threat to public health in Ukraine and Europe, as well as for the development of effective preventive strategies based on the data obtained.

32 Crull, E., O'Brien, E. C., Antiporovitch, P., et al. (2025). Concordance between survey and EHR data. *JMIR Formative Research*, 9, e58097. <https://doi.org/10.2196/58097>

33 Tsiampalis, T., et al. (2023). Methodological issues of EHR use in epidemiology. *BMC Medical Research Methodology*, 23, 180. <https://doi.org/10.1186/s12874-023-02004-5>

34 Wagaw, F., Okoro, C. A., Kim, S., et al. (2018). Linking health survey and EHR data. *Preventing Chronic Disease*, 15, E09. <https://doi.org/10.5888/pcd15.170085>; Ferreira, D. C., Vieira, I., Pedro, M. I., Caldas, P., & Varela, M. (2023). Patient satisfaction with healthcare services: A systematic literature review and bibliometric analysis. *Healthcare*, 11(5), 639. <https://doi.org/10.3390/healthcare11050639>.

In this context, it should be emphasised once again that, according to the World Health Organization (WHO), NCDs claimed the lives of at least $n=43$ million people worldwide in 2021, accounting for approximately $P=75\%$ of all non-pandemic-related deaths. In the European region, their share exceeds $P=80\%$, with cardiovascular diseases, diabetes mellitus, chronic respiratory diseases, and cancers representing a substantial proportion of the projected mortality³⁵.

In Ukraine, non-communicable diseases also remain the leading cause of death, particularly among the working-age population and older adults, underscoring the need for systematic monitoring, prevention, and assessment of risk factors³⁶.

It follows that, in the context of non-communicable diseases, sociological research using survey or interview methods remains highly relevant, as it enables the identification of behavioural patterns, social determinants of health, and population groups at increased risk of developing NCDs³⁷.

At the same time, it should be noted that the ability to establish causal relationships between respondents' subjective assessments and the actual health status or its components, based on sociological research, remains limited. These limitations are attributable to a number of methodological factors, which can be outlined in the following key points:

- 1) *The nature of the sociological data obtained is subjective, as*, according to Bayramov, A., & Edwards, D. J. (2025), surveys capture respondents' perceptions, self-assessments, and personal behavioural attitudes, but do not reflect objective biomedical processes³⁸. Similarly, observations by Gutiérrez, S., and colleagues (2025) indicate that respondents' opinions regarding potential risks (for example, "I often feel stressed" or "I have low

35 World Health Organization. (2023). Noncommunicable diseases. WHO. URL: https://www.who.int/health-topics/noncommunicable-diseases#tab=tab_1.

36 Щорічний звіт про стан здоров'я населення України та епідемічну ситуацію за 2022 рік. (2023). Київ: МОЗ України. URL: <https://moz.gov.ua/storage/uploads/d8718889-1326-4060-a2fe-5f7e6359426f/Щорічн-звіт-про-стан-здоров'я-та-епідемічну-ситуацію-за-2022-рік.pdf>.

37 Ковтонюк, М. В., Слабкий, Г. О., & Лехан, В. М. (2023). Поведінкові фактори ризику неінфекційних захворювань серед дорослого населення України: результати STEPS 2019. (Kovtoniuk, M. V., Slabkyi, H. O., & Lekhan, V. M. (2023). Behavioural risk factors for non-communicable diseases among the adult population of Ukraine: Results of STEPS 2019. *Ukrainian Journal of Public Health*, 5(1), 22–31.) *Український журнал громадського здоров'я*, 5(1), 22–31. URL: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/2019_STEPS_summary_ukr.pdf; Vichitkunakorn, P., Bunyanukul, W., Apiwan, K., Tanasanchonnakul, D., & Sittisombut, M. (2025). Prevalence of non-communicable disease risk factors and their association with economic status: Findings from the 2021 health behaviour of population survey in Thailand. *Global Health Action*, 18(1), 2485689. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/40401792/>.

38 Bayramova, A., Edwards, D. J. (2025) A study of objectivity and subjectivity in research methodology selection. *Quality & Quantity*. <https://doi.org/10.1007/s11135-025-02517-9>.

physical activity”) cannot serve as a reliable basis for establishing causal inferences³⁹.

- 2) *The design of sociological research is uncontrolled*, because, unlike randomised clinical trials, surveys do not involve randomisation or investigator-directed interventions⁴⁰. The lack of control over confounders, as confirmed by Fernie, P., et al. (2024), and supported by the findings of Lauer, D. J., and colleagues (2024), makes it impossible to reliably determine whether a factor preceded an outcome and to exclude the influence of hidden variables that may bias results and complicate the establishment of causality⁴¹.
- 3) *A statistically significant association* in sociological research between subjectively assessed risks (independent variables, $n = 1, 2, 3...$) and the established dependent variable ($n = 2$) reflects only a correlation between the variables and is not sufficient to confirm a causal relationship, as evidenced by the study of Filippo d’Amico, Marilena Marmier, and colleagues (2025)⁴². As noted by Bispo Júnior, H. P. (2022), the observed associations are purely descriptive and demonstrate correlation rather than causal interaction⁴³.

It is also pertinent to understand that observed correlations in observational studies are, according to Zaniletti and colleagues (2022), often misinterpreted as causal, since they may arise due to chance, reverse causation, or confounding, and do not provide sufficient grounds for causal inference without an appropriate study design and supplementary analytical methods⁴⁴.

- 4) *The possibility of cognitive and behavioural biases* in sociological research arises from the fact that respondents may tend to overestimate or underestimate certain risk factors, interpreting them through the lens of their existing health status, as noted by Salmen, K., et al. (2023)⁴⁵, meanwhile,

39 Gutierrez S, Glymour MM, Davey Smith G. Evidence triangulation in health research. *Eur J Epidemiol.* 2025, 40, 743–757. <https://doi.org/10.1007/s10654-024-01194-6>

40 Hess D. R. (2023). Observational Studies. *Respiratory care*, 68(11), 1585–1597. <https://doi.org/10.4187/respcare.11170>.

41 Ferney, P., Cohen, A. A., Murray, E., et al. (2024). Rethinking the advantages and disadvantages of randomized controlled trials and observational studies in the era of big data and advanced methods: A panel discussion. *BMC Proceedings*, 18(Suppl 2), 1. <https://doi.org/10.1186/s12919-023-00285-8>; Lauer, D. J., Russell, A. J., Lynch, H. N., et al. (2024). Triangulation of epidemiological evidence and risk of bias evaluation: A proposed framework and applied example using formaldehyde exposure and risk of myeloid leukemias. *Global Epidemiology*, 7, 100143. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC11039339/>.

42 Filippo D’Amico, Marilena Marmier, Martina Fonti, Mariarita Battaglia (2025) Association does not mean causation, when observational data were misinterpreted as causal: The observational interpretation fallacy. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 31(1), e14288. <https://doi.org/10.1111/jep.14288>

43 Bispo Júnior, J. P. (2022). Social desirability bias in qualitative health research. *Revista de Saúde Pública*, 56, 101. <https://doi.org/10.11606/s1518-8787.2022056004164-56>.

44 Zaniletti, I., Larson, D. R., Lewallen, D. G., Berry, D. J., & Maradit Kremers, H. (2022). How to distinguish correlation from causation in orthopaedic research. *Journal of Arthroplasty*, 38(4), 634–637. <https://doi.org/10.1016/j.arth.2022.11.019>.

45 Salmen, K., Ermark, F. K., & Fiedler, K. (2023). The influence of pragmatic, constructive, and reconstructive memory on hindsight bias. *Psychonomic Bulletin & Review*, 30, 331–340. <https://doi.org/10.3758/s13423-022-02158-1>.

researchers Gross, J., and Bayen, U. (2022) corroborate with their findings the view that this leads to the emergence of hindsight bias⁴⁶, which substantially limits the ability to draw causal inferences.

- 5) *Sociological data are predominantly of an auxiliary nature*, as noted by Dean L. T. and Sakakibara K. (2024), since they are informative primarily for delineating probable risk trajectories, formulating scientific hypotheses, conducting early screening of behavioural models, and assessing the influence of relevant environmental factors⁴⁷.

At the same time, as argued by Xia K., Zheng Y., and co-authors (2024), the establishment of causal relationships is possible only through the integration of sociological findings with epidemiological cohort studies, clinical data, biomedical indicators, and analytical models of causal inference⁴⁸.

In view of the above, although the sociological research method in medical science constitutes an important instrument for monitoring both non-communicable and other diseases, as well as the components of health status within relevant population cohorts, Ollier I., Zhang Y., Liang X., and Wolovitz V. (2023) contend that the results of such studies, when considered in isolation, do not allow for definitive conclusions regarding causal relationships between subjectively identified independent variables ($n = 1, 2, 3...$) and the defined dependent variable ($n = 2$)⁴⁹.

In this context, it is appropriate to note that the data obtained merely delineate probable associations, which require further validation through rigorous analytical models and methods for verifying causal relationships—approaches that, at present⁵⁰, have not yet been implemented in medical science in Ukraine.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-23-34

46 Groß, J., & Bayen, U. J. (2022). Older and younger adults' hindsight bias after positive and negative outcomes. *Memory & Cognition*, 50, 16–28. <https://doi.org/10.3758/s13421-021-01195-w>.

47 Dean, L. T., & Sakakibara, K. (2024). Exploring the landscape of social epidemiologic research: a scoping review of AJE publications. *American Journal of Epidemiology*, 194(2), 543–551. <https://doi.org/10.1093/aje/kwae211>.

48 Xia, Q., Zheng, Y., Fong, M.-C., Wiewel, E., & Torian, L. (2024). Social determinants of health analysis makes causal inference and requires analytic epidemiology methods. *Social Medicine*, 360, Article 7986. <https://doi.org/10.1016/j.socmed.2024.7986>; Howards, P. P. (Ed.). (2022). *Causal inference challenges and new directions for epidemiologic research on the health effects of social policies*. *Current Epidemiology Reports*, 9, 22–37. <https://doi.org/10.1007/s40471-022-00288-7>.

49 Ollier, I., Zhan, Y., Liang, X., & Volovici, V. (2023). *Causal inference and observational data*. *BMC Medical Research Methodology*, 23, Article 227. <https://doi.org/10.1186/s12874-023-02058-5>.

50 Moccia, C., Moirano, G., Popovic, M., et al. (2024). Machine learning in causal inference for epidemiology. *European Journal of Epidemiology*, 39, 1097–1108. <https://doi.org/10.1007/s10654-024-01173-x>.

ТАРАСЕНКО Галина Сергіївна,

д-р пед. наук, професор,

Вінницька академія безперервної освіти

ORCID ID: 0000-0001-9394-2600

Україна

ЕКОЛОГІЯ ДИТИНСТВА ЯК ОСВІТНІЙ ФЕНОМЕН ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНОЇ КРИЗИ

В умовах російсько-української війни екологія дитинства перестає бути просто педагогічною концепцією і перетворюється на стратегію національного виживання та ментального відновлення. І цей освітній феномен є критично важливим для суспільства сьогодні.

По-перше, він означає збереження «людського капіталу», адже війна травмує психіку, створюючи ризик появи «втраченого покоління». Екологія дитинства є своєрідною протидією деструктивному впливу, допомагаючи дитині не фокусуватися на травмі, а розвиватися всупереч обставинам. Це інвестиція в те, щоб майбутні громадяни були спроможні творити, а не лише виживати.

По-друге, екологія дитинства спирається на психологічну безпеку як на фундамент. У суспільстві, де зовнішній світ агресивно-ворожий (сирени, вибухи, розлука з рідними), освітній простір стає «безпечним коконом». Екологічний підхід забезпечує передбачуваність, гармонійні ритуали та підтримку, що підвищує стресостійкість.

По-третє, екологія дитинства потребує формування емпатії на противагу культу насильства. Через ненасильницьке спілкування освітнє середовище вчить дитину цінувати життя — як людське, так і природне.

По-четверте, екологія дитинства долає «освітні втрати» через м'який підхід до суб'єктів педагогічної взаємодії. Адже жорсткий академічний тиск під час стресу лише поглиблює депресію. Екологізація освіти дозволяє дітям засвоювати освітні матеріали через гру та творчість, що є єдиним ефективним способом навчання в умовах постійної тривоги.

Екологія дитинства передбачає глибоке розуміння дорослими, зокрема педагогами, особистісної унікальності кожного вихованця. Ця унікальність є абсолютно співзвучною життєтворчій енергії природи, яка сублімується у безмежній кількості інваріантів людського розвитку і самоствердження. Кожна дитина, згідно такого підходу, є самоцінною системою у варіативному потоці природної творчості. Кожна дитина таким чином претендує на особистісну виразність, проте не завжди взмозі адекватно її репрезентувати. Ось тут на допомогу має прийти вчитель – мудрий, гуманний, обов’язково творчий, який не лише знає психофізіологічні закономірності розвитку дітей у різні вікові періоди, але й відчуває дитинство як незмінну основу саморуку людини до піку особистісної виразності. Для такого вчителя дитинство – особлива субстанція з випукло окресленою виразністю. Дитинство – це щирість і безпосередність реакції на зовнішній світ, це чистота і піднесеність помислів та устремлінь, це розбурхана і щедра емоційність, жага пізнання, оптимістична налаштованість на буття тощо. Все це, з одного боку, зумовлює виразність дитинства, а з іншого – потребує вдумливого, зважливого, шляхетного ставлення дорослих до нього. Екологія дитинства передбачає захист прав дитини на особистісну виразність¹.

З метою забезпечення екології дитинства педагог повинен володіти технікою ідентифікації з вихованцями. Пам’ять дитинства ніколи не повинна вмерти в серці педагога. Він ніколи не повинен забути «тендітну квітку» власного дитинства, яка зростала у виховному середовищі різного ґатунку (як кому поталанило). І ось тепер місія кожного педагога – зберегти дитинство вихованців від плюндрування тих можливостей, якими обдарувала їх природа, і допомогти якнайповніше розквітнути здібностям і талантам кожної дитини навіть в умовах війни.

З огляду на це спробуємо сформулювати поняття “екологія дитинства”, користуючись знаками-образами (*своєрідна педагогічна ейдетика*):

- екологія дитинства – це активний захист людини у найвразливіший період її розвитку («бутон»);
- екологія дитинства – це бережне й поважливе ставлення до унікальності дитинства як феномена не лише у вікових вимірах, але й

1 Тарасенко Г. С. Екологія дитинства : полілог науково-педагогічних підходів. Дошкільне виховання. 2014. № 5. С. 4.

у глобальному значенні особистісного становлення людини («Його Величність Дитинство»);

- екологія дитинства – це створення особливого освітнього середовища, сприятливого для благополучного і гармонійного розвитку дитини – психофізичного, інтелектуального, морального, естетичного («симфонія педагогічних впливів»);
- екологія дитинства – це його духовно-культурне наповнення адекватним дитинству ціннісним змістом життєдіяльності: цінностями пізнання навколишнього світу, цінностями любові до сім'ї та найближчого соціального оточення, цінностями спілкування і діяльної добротворчості («духовно-ціннісне щеплення»).

Як діяти педагогу, аби не зруйнувати тендітний світ дитинства? Екологія дитинства передбачає свій «сюжет» і свою «драматургію» – відповідно добираються зміст, методи і форми педагогічної роботи, спрямовані на захист і збереження дитячого здоров'я, розвиток інтелектуальних сил, формування ціннісної свідомості і культурно запліднених поведінкових програм.

Особливої педагогічної підтримки і захисту потребують «репрезенти своєрідності» дитинства. Серед них:

- ✓ захоплено-чуттєве пізнання дитиною світу природи (на колір, запах, смак, слух і дотик);
- ✓ іскрометна емоційність дитячого життя (за формулою Я. Корчака: «діти – “королі почуттів”»);
- ✓ непоборна метафоризація мислення (згадаймо лише геніальний здогад В. Сухомлинського про казку як «колиску дитячого мислення» через миттєве занурення у світ фантазійних образів, в атмосферу чарівної словотворчості)²;
- ✓ діяльнісна природа дитинства (нестримний «голод дії», що тамується синергетичним потенціалом гри, колективної праці, спільної хudoжньої творчості).

Презентуємо власний погляд на специфічний полілог наукових підходів до екології дитинства.

- Найперший і найстарший серед них – природовідповідний, який вимагає неухильного врахування «годинника природи» у психофі-

2 Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям Київ : Рад. шк., 1976. Т. 3. С. 58.

зіологічному та інтелектуальному розвитку дитини з обов'язковим збереженням її здоров'я. Цей підхід постійно набирає сили у відповідь на виклики цивілізаційного розвитку в умовах глобальних екологічних проблем людства.

- Особистісно зорієнтований підхід правомірно акцентує роль особистісних утворень, що формуються в дитинстві, виголошує захист та підтримку людинотворчого начала в дитині. Не зламати людину в дитині – ось головний орієнтир такого підходу до екології дитинства³.
- Дитиноцентризм як підлаштування освіти під темп розвитку і формування потреб дитини, а не навпаки. Пріоритет гуманістичних цінностей у виховній взаємодії з дитиною яскраво декларує аксіологічний підхід. Цінність дитинства тут позиціонована як оберіг і гарант розвитку духовних сил дитини. Повага до дітей, безумовна любов до всіх вихованців без виключення є ціллю і водночас результатом «дитиноцентрованого» екологічного підходу до дитинства.
- Організацію сприятливого середовища спілкування дитини із соціумом на культурологічних засадах передбачає комунікативний підхід до екології дитинства. Успішна соціалізація дитини відбувається лише за умов успішної комунікації. Позбавлення дитини «розкоші спілкування» гальмує її розвиток і завдає непоправної шкоди психічному здоров'ю.
- Інвайронментальний (середовищний) підхід пропагує екологічність буття дитини на тлі посиленої для її віку рефлексії зв'язку з природою. Дитинство є сензитивним періодом для гармонізації стосунків дитини з навколишнім середовищем. Безболісно і ненав'язливо, часто у грі, дитина засвоює основи середовищної поведінки, які згодом трансформуються в основи особистісної поведінкової культури⁴.
- Максимальне використання енергії самотворення дитячої особистості передбачає креативно-діяльнісний підхід, завдяки якому педагог

3 Тарасенко Г. Екологічна естетика в реалізації наступності дошкільної та початкової освіти. *Дошкільне виховання*. 2012. № 4. С. 2-3.

4 Тарасенко Г. С. Формування в учнів естетичного ставлення до природи в контексті середовищного підходу до освітнього процесу в школі I ступеня. *Наукові записки Вінницького держ. пед. у-ту ім. М. Коцюбинського*. 2014. Вип. 41. С. 144-145

лише спрямовує дитину на самостійне розв'язання інтелектуальної чи життєвої проблеми. Екологічність такого підходу обумовлена відмовою від нав'язування дитині дорослих рішень силоміць, а також креативністю і варіативністю добору цікавих дітям форм діяльності. Хвилинки творчості надають дітям необхідну наснагу жити і радіти всім проявам життя в розмаїтті етичних та естетичних його характеристик⁵.

Усі названі підходи гармонійно співіснують і взаємодіють між собою у спільному пориванні захистити дитинство від наруги невігласа, табують будь-яке насильство над природою дитини, різнобічно піклуються про створення найсприятливіших умов для її розвитку. Полілог наукових підходів створює своєрідну філософію педагогічної підтримки і захисту дитинства. Дбати про екологію дитинства – означає зміцнювати дитяче здоров'я (фізичне, психічне, моральне, духовне) завдяки включенню дитини, за філософією Г.Сковороди, у «сродні», тобто адекватні дитинству види діяльності, ефективно моделюючи різні типи освітнього середовища.

Значення екології дитинства значно зростає в умовах перманентної кризи, адже в контексті сучасних випробувань діти часто перебувають у стані тривалого, безперервного стресу через війну, соціальну нестабільність або цифрову агресію. На відміну від звичайної вікової кризи (яка є етапом розвитку), перманентна криза – це зовнішня деструктивна сила, якій притаманні:

- відсутність «точки виходу»: криза тривалий час не завершується розв'язанням проблеми, бо на зміну одному стресору (обстріли) приходить інший (блекаут та ін.);
- дифузність: стан тривоги перетворюється на постійне тло життя дитини і руйнує її психоемоційну сферу;
- ресурсне виснаження: психіка дитини постійно працює на межі сильної тривожності і це блокує пізнавальні процеси.

Отже, реалізація освітніх завдань у стані перманентної кризи стає абсолютно не можливою без спеціально адаптованих методик. Для впровадження екології дитинства як освітнього феномена варто викорис-

⁵ Тарасенко Г, Заболотна Н. Запрограмувати на творчість: мовленнєвотворча робота з обдарованими дітьми. *Дошкільнє виховання*. 2002. № 8. С. 22-23.

товувати комплекс педагогічних інструментів, що охоплюють фізичний простір, психологічний клімат та методику навчання дітей. Сюди слід віднести організацію освітнього простору (зонування з метою активізації дитячої діяльності і можливостей релаксації); проведення занять у природі, зокрема хвилинок милування довкіллям; організацію сенсорних ігор і динамічних пауз; впровадження регулярних вправ для зняття м'язової та зорової напруги, використання кольоротерапії та ароматерапії; створення етичних казок та уроків чуйності і милосердя; облаштування «кола довіри» тощо.

Таким чином, у ситуації перманентної кризи завдання освіти значно трансформуються. Важливо не лише передати знання, але й не менш важливо допомогти дітям втримати життестійкість і самозарадність. Освітній заклад має стати компенсаторним механізмом, який нівелює хаос зовнішнього світу через стабільні педагогічні ритуали та психоемоційну підтримку.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-35-40

Olena BEREZINSKA,
senior lecturer
of the Department of Foreign
Languages for professional communication
of the International Humanitarian University
ORCID ID: 0000-0001-8542-4600
Odesa, Ukraine

TRANSLATION AS AN IMPORTANT TOOL FOR LEARNING

Teaching languages, studying rules and structures is not only a linguistic tool that should be interesting for the one who knows it. A person who owns a linguistic tool must also be able to consider it in a certain context and, accordingly, preserve the culture where it is used. This is due to the constant influence of language and culture on each other. Language is a certain tool through which a people express itself, and culture supports this tool. Therefore, it is considered necessary to include an intercultural component in the process of teaching a foreign language.

It is worth noting that the justification for the need to include an intercultural component in the process of teaching English has not been the subject of separate studies by Ukrainian scientists. The issue of acculturation is considered in the works of W.R. Acton, J. Walker de Felix. The principles of foreign language teaching, the cultural factor in teaching English, and the relationship between language and culture are described in detail in the works of H. Douglas Brown.

In *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*, H. Douglas Brown emphasizes on page 65 (often referencing the 2nd edition) the critical role of culture in language acquisition, noting that learners' success in adapting to a new cultural milieu significantly impacts their overall success in learning the new language, and vice versa¹.

Language and culture are inseparable; teaching a language inherently involves teaching the customs, values, and ways of thinking of its speakers.

Cultural Adaptation: The ability to navigate a new cultural context affects language acquisition.

1 Brown, H. D. (2001). *Teaching by Principles; an Interactive Approach to Language Pedagogy* (2nd ed.). New York: Addison Wesley Longman, Inc.

Affective Factors: This principle falls under the broader category of affective principles, which address the emotional and psychological aspects of language learning, such as self-confidence and cultural, or «language ego,» development.

Brown's work generally advocates for a «post-method» era, where teachers use a set of informed principles - cognitive, affective, and linguistic - to tailor instruction rather than relying on a single, rigid method.

It is universally acknowledged that a student's native language is a significant factor when it comes to learning a foreign language. Usually, the first would be of a thing called 'language interference' (when a person's first language influences their use of a foreign language, which leads to errors in pronunciation, grammar, vocabulary, and spelling). However, according to H. Douglas Brown, it's only part of the reality. He believes that facilitating effects of first language are, although less observable, yet powerful in the process².

Another common belief is that thinking directly language in second helps to minimise those interference errors and thus, the direct method is considered to be more effective and is more popular nowadays than the grammar-translation one. However, an occasional translation of a word or a phrase can be helpful for learners. First and foremost, despite the fact that there are some convincing arguments in favour of English-only classrooms, it is highly probable that our students will use both first and second language during the lessons anyway: to communicate with each other, to ask for help, or even to translate what they are learning in their heads. This code-switching is fundamental to a person's identity, worldview, and ability to communicate. Among reasons why students opt for their first language are:

- I need to use my own language because I can't say what I want in English;
- I don't want to make a mistake in front of others;
- the teacher may correct me if I speak English.

Teachers would stick to using English for most of the class time, there are a few reasons for them to be willing to temporarily switch into first language. For example, in order to reduce anxiety, especially for low-level learners. If students know they can ask or get clarification in their first language, they're likely to feel more comfortable and more confident, which results in a better learning environment and a much better chance of progress and success. In addition,

2 Brown, H. Douglas (2007). *Principals of Language Learning and Teaching*, 5th ed. New York: Pearson Education, Inc. p.65

using translation for words and phrases is likely to be much faster and sometimes more efficient than getting students to understand by trying to explain it in English). Finally, you may want to include translation not only with lower levels: for instance, it might be insightful for your more advanced students to compare what your first language does and what English does similarly or differently, and seeing those differences may help you not to make the mistakes that you'd make by direct translation (e.g. word order or false friends).

What are the drawbacks of using first language classrooms? The main concern is that it decreases the time students hear first language. And if teachers constantly provide translations or explanations in students' mother tongue, they reduce the necessary input for language acquisition, making the second language classroom less effective.

Using the first language is counterproductive when the goal is to promote communicative speaking tasks. Students miss out on both fluency practice and error correction. Apart from that, over-relying on first language can prevent students from noticing the subtle differences, metaphorical language, idiomatic expressions, and cultural nuances of English as a second language. Simple translation often fails to capture these details.

Nº there are some of the arguments against using first language are regarded as misconceptions:

1. The native language hinders the acquisition of English. The first language is a resource, not a barrier: Native language is the foundation of a student's cognitive and linguistic world and using it strategically - not constantly - can aid acquisition by quickly clarifying complex grammar, abstract concepts, or cultural nuances that would take much longer to explain in the second language.
2. Students will become dependent on native language. Relying on first language becomes a problem when its use is unquestioned or happens during communicative tasks designed for second practice. A careful approach, where the teacher controls when and how first language is used, prevents over-use. For example, native can be used for initial task setting or quick comprehension checks, but second must be compulsory for the main production activity. In this case, native acts as a temporary scaffold or bridge to understanding and allows students to quickly return their focus to the second.

3. The first language is only useful for beginners. The first language is only useful for beginners.
4. Complexity can increase with level; while beginners use native for basic translation, advanced learners need native for complex academic, cultural, or literary content, for example, in tasks with highlighting connotation between the two languages or when working with text about cultural concepts and complex philosophical ideas that are difficult to paraphrase fully in the second. Furthermore, translation tasks can be a highly effective way to test an advanced student's deep knowledge of grammar and lexical precision. Or it can serve as a creative task like poetry translation.

As for the most obvious advantages of native language use, it can assist with introducing new vocabulary, clarification and explanation, and individual support. But it is crucial to single out the following benefits:

- native for learning management and efficiency (to discuss planning, self-evaluation and learner training as well as clarify the rules, which saves time and effort compared to struggling through these complex discussions in the second). Additionally, first language helps teachers discuss sensitive or personal matters that affect a student's learning or well-being without confusion or misinterpretation;
- facilitates language processing and review grammar, checking for a deeper level of understanding);
- use first language encourages students to notice differences between their native and the target language, and translation activities (summarising a longer text or translating short texts) help highlight language issues more effectively, especially when students work on them in teams.

Studies show that the use of the native language helps to understand the task before they begin working in English. You say a problematic item in English, then the equivalent in the native, and finally repeat it in English. Underline the correct answers. When a word or expression has been used this way a few times, it should be understood without 'sandwiching' next time. You may also explain an activity in English and then nominate a student to repeat the instructions in the first language. To save time or in case of emergency: when, during the lesson, a student is experiencing a technical issue, or there's a word that you can't demonstrate or explain efficiently, you may try using first language. Also, you can opt for a native language to stop a student's dangerous be-

haviour. To encourage reflection: use the native to help students reflect on their learning process, especially in the early stages, where discussing learning strategies in English might be difficult.

Researchers show that students, ‘inspired’ by a teacher’s occasional translation, keep on using first language instead of practicing second. Here are a few practical strategies teachers can use to manage and redirect students back to using English:

1. Talk to them about the issues: Teachers should openly discuss with students the balance between using English and first.
2. Try responding to English use only, or ask students to repeat their question using English. Frequent, repeated requests will gradually change their behaviour (but make sure their level allows them to do so or that they know how to ask about an unknown word/phrase).
3. Create an English environment: surround students with the sound of English by using lots of listening material, put English-language posters on the walls, have clearly defined sections of the lesson where English is the required language, allowing a bit of first language at other times.
4. Discuss purpose: why English is important for the activity, lesson, or course, and agree on how it will be done and react positively to every effort at using English.
5. Focus on fluency: spend time on fluency work without correction to show that communication is the priority, rather than 100% accuracy (use DEC instead of correcting on the spot) and create a number of pair and small group activities that require English use (it will allow students to perform without the pressure of making a mistake in front of the whole class).

“Mastering a foreign language involves making mistakes and errors, hence feedback and error correction is an integral part of any foreign language classroom”³. Giving feedback and correcting errors is a crucial aspect of teaching and learning, especially in an English language classroom. Providing meaningful and constructive feedback can help students make improvements, increase their motivation, and boost their confidence. At the same time, giving ineffective or harmful feedback can cause students to become discouraged or demotivated. “It is important, therefore, to make sure that the feedback we give

3 Bakan, H. The Importance of Error Correction in Foreign Language Learning. Patchwork Student Journal. 2020. Issue № 4. P. 7–26.

is appropriate to the students concerned and to the activity they are involved in, and that we recognise feedback as a crucial part of learning process”⁴. There are several techniques that can be used to correct errors effectively in the classroom. However, teachers should keep in mind that giving feedback and correcting errors can be the most delicate aspects of foreign language teaching. Hence, it is vital for teachers to establish a set of principles that will help them decide on types of errors and situations that require corrective feedback as well as techniques that can be used⁵.

According to the results of the presented study, the most priority for students are: use of first language should be strategic and limited; to create opportunities for students to use English as much as possible; to reduce reliance on first language and encourage students to use second language for communication; to think of the language proficiency and needs of individual students/groups.

The challenge for teachers of English, as with any other foreign language, is to find a balance in determining the amount of use of the first language in the study of the second.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-41-46

---

4 Harmer, J. The practice of English language teaching. 4th edition. Pearson Longman, 2011.

5 Scrivener, J. (2011) Learning Teaching. The Essential Guide to English Language Teaching. Macmillan Education, Oxford.

НАЛИВАЙКО Лариса Романівна,

д-р юрид. наук, професор,

заслужений юрист України,

Науково-дослідний інститут державного будівництва та
місцевого самоврядування НАПрНУ

ORCID ID: 0000-0002-7696-4223

ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Національний механізм захисту прав дитини, який очевидно потребував системного переосмислення і переформатування до війни, зіштовхнувся з безпрецедентним викликом – потребою невідкладно захистити дитинство від руйнівних наслідків російської воєнної агресії проти України. Війна не лише виявила інституційну слабкість системи захисту прав дитини, а й поставила під сумнів її спроможність ефективно реагувати на надзвичайні обставини.

Війна стимулювала переосмислення пріоритетів державної політики у сфері охорони дитинства, перехід від формальних підходів до реальних. Об'єктивно, що обставини воєнного часу зумовили розвиток і трансформацію національного механізму, наповнення його ефективними інструментами реагування на проблеми постраждалих дітей. Але цей процес потребує як інституційного посилення, так і оновлення законодавчої основи через приведення її до єдиних стандартів і принципів.

Проблематику захисту прав і свобод дитини в умовах воєнного стану та російської воєнної агресії у своїх працях розкривали такі вчені, як: Ю. Бисага, В. Галунько, І. Голосніченко, А. Закалюк, О. Зайчук, Б. Кістяківський, О. Китайка, А. Комзюк, М. Коржанський, М. Корнієнко, Н. Крестовська, Н. Матузов, Р. Матяшовська, О. Навроцький, А. Олійник, А. Ольхова, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська, М. Сірант, А. Сухарева, М. Хавронюк, О. Черняк, Л. Ярмол та інші. Однак, механізм забезпечення прав дитини в умовах воєнної агресії досі не спирається на єдині принципи. Все це

обумовлює потребу наукового осмислення принципів захисту прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії та формування їх єдиної системи.

Характер воєнної агресії РФ не дозволяє жодній дитині знаходитись в абсолютній безпеці на території України. Ця теза є аксіоматичною для національного механізму забезпечення прав і свобод дітей. Воєнні дії створюють постійну загрозу для життя, здоров'я та нормального розвитку дітей. Отож, держава повинна бути готовою надати комплексний захист та відновити в найкоротші строки становище дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій.

В Резолюції Ради Безпеки ООН 1882 (2009) «Діти і збройні конфлікти» від 4 серпня 2009 р. визнано, що діти становлять значну частку серед людей, загиблих і скалічених у збройних конфліктах, у тому числі в результаті умисного перетворення їх в об'єкт нападу, невибіркового та надмірного застосування сили, невибіркового застосування наземних мін і касетних боєприпасів, поширеними випадками згвалтування та інших форм сексуального насильства щодо дітей, які відбуваються в контексті збройних конфліктів та в якості військової тактики¹. В Резолюція Ради Безпеки ООН 2225 (2015) «Діти і збройні конфлікти» від 18 червня 2015 року наголошено, що захист дітей в умовах збройного конфлікту має бути важливим аспектом будь-якої всеосяжної стратегії вирішення конфлікту, а також підкреслено важливість прийняття широкої стратегії запобігання конфліктам, яка дозволяла займатися першопричинами збройних конфліктів з метою посилення захищеності дітей на довгостроковій перспективі². В Доповіді Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей та збройних конфліктів від 08 січня 2025 року наголошено на масштабах і тяжкості серйозних порушень, здійснених протягом 2024-го року по відношенню до дітей в умовах збройного конфлікту, зокрема в таких державах як: Буркіна-Фасо, Ізраїль, Ірак, Колумбія, Пакистан, Ефіопія, Сирія, Демократична Республіка Конго, М'янма, Сомалі, Судан та Україна. У більшості випадків до загибелі та каліцтв дітей приводило застосування вибухових боєприпасів, включаючи зброю вибухової дії та вибухонебезпечні пере-

1 Резолюція Ради Безпеки ООН 1882 (2009) «Діти і збройні конфлікти» від 4 серпня 2009 р. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/ru/document/resolution-1882-2009/>

2 Резолюція Ради Безпеки ООН 2225 (2015) «Діти і збройні конфлікти» від 18 червня 2015 року. URL: [https://docs.un.org/S/RES/2225\(2015\)](https://docs.un.org/S/RES/2225(2015))

житки війни, саморобні вибухові пристрої та наземні міни, у тому числі в населених пунктах³. Отже, попри наявність розвиненої системи міжнародно-правових стандартів та інституцій, міжнародні механізми захисту дітей в умовах війни залишаються недостатньо ефективними. Вони не супроводжуються реальними санкційними інструментами впливу, а механізми притягнення винних до відповідальності діють повільно та вибірково. У результаті – діти продовжують гинути та зазнавати поранень.

Це свідчить про потребу посилення саме національних механізмів контролю за становищем дітей в умовах воєнної агресії, а також удосконалення системи колективної відповідальності держав. Політика охорони дитинства має виходити з презумпції підвищеного ризику для кожної дитини, незалежно від її місця проживання чи статусу, що вимагає побудови багаторівневої системи захисту та ефективної реабілітації.

У контексті протидії наслідкам збройної агресії проти України особливого значення набуває формування системи принципів захисту дітей, які постраждали від воєнних дій. Така система принципів в умовах воєнного стану має бути не декларативною, а функціональною системою ідей, які б визначали спрямованість державної політики у сфері охорони дитинства. Однак, на сьогодні, в жодному національному нормативно-правовому акті їх не визначено навіть частково.

Дослідники у сфері забезпечення і, зокрема, захисту прав людини традиційно звертаються до тематики принципів їх здійснення. Принципи становлять концептуальну основу правового регулювання суспільних відносин та всіх напрямів правозастосовної діяльності. Саме завдяки їм система захисту прав людини набуває цілісності, послідовності, ефективності, осмисленості та організованості.

Принцип (відлат. *principium* – начало, основа) – це центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь⁴. В довідниковій юридичній літературі поняття «принцип» визначається як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного

3 Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей та збройних конфліктів «Діти і збройні конфлікти» № A/HRC/58/18 від 08 січня 2025 року. URL: <https://docs.un.org/A/HRC/58/18>.

4 Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. С. 762

права⁵. Отже, принципи становлять основу для правового врегулювання сфери захисту прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії. Принципи мають виступати тим ідеологічним та методологічним стрижнем, що уможливить узгодженість і послідовність відповідної політики.

Принципи правового регулювання забезпечення прав та законних інтересів дітей в Україні є основоположними засадами, які впливають на формування та здійснення такого регулювання. Ці принципи тісно пов'язані з правовою культурою. Їм притаманні динамічність, комплексність та індивідуальний підхід. Вони значною мірою підпадають під вплив принципів, що закладені в основу правового регулювання прав дітей у європейському правовому просторі. Ці принципи слід розглядати як бажані орієнтири для всіх суб'єктів, які беруть участь у їх створенні чи реалізації, включаючи державу, компетентні місцеві органи та організації громадянського суспільства⁶. Захист прав дитини ґрунтується на системі загальних принципів, які мають універсальний характер і сформовані на основі міжнародних стандартів охорони дитинства.

Зі змісту Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 р.⁷ можливо виділити наступні принципи захисту дитини: принцип рівності (ст. 2); принцип недискримінації (ст. 2); принцип забезпечення найкращих інтересів дитини (ст. 3); принцип відповідальності держави за захист і піклування, які необхідні для благополуччя дитини (ст. 3); принцип відповідальності держави за виживання і здоровий розвиток дитини (ст. 6); принцип запобігання розлученню дітей з батьками (ст. 9); відповідальність держави за боротьбу з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону (ст. 11); гарантування права дитини бути заслуханою з питань, яка її торкаються (ст. 12) та права вільно висловлювати свої думки (ст. 13); принцип відповідальності держави за вжиття необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів для захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства (ст. 19); принцип особливого державного захисту і допомоги дітям, які позбавлені сімейного оточення (ст. 20) та ін.

5 Принципи. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5. С. 110.

6 Черняк О. О. Деякі аспекти принципів правового регулювання прав дитини в Україні. URL: <https://www.ssaals.com.ua/wp-content/uploads/Shernyak-O.pdf>.

7 Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

Вказані принципи знайшли свій розвиток у вітчизняному законодавстві, однак Закон України «Про охорону дитинства» не фіксує їх навіть частково.

Моделі вітчизняної правової регламентації прав дитини притаманна низка особливостей: по-перше, для юридичної регламентації прав дитини є характерним їх закріплення в багатьох актах чинного законодавства, які мають різний предмет правового регулювання, різну юридичну силу, різну структуру і особливості регуляторного потенціалу; по-друге, базовим актом національного права, який передбачає зміст більшості прав дитини, є Закон України «Про охорону дитинства». Переважна кількість його положень закріплюють основоположні права дитини і мають соціальне наповнення; по-третє, у порівнянні з іншими категоріями фізичних осіб, правовий статус дитини передбачає значно ширший перелік прав, що вказує на легітимізацію особливого положення дитини в суспільстві і визнання всіма ланками державного управління в якості особливого об'єкта державного адміністрування⁸. Отож, було б виправданим поєднати цю розгалужену систему норм в єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті під єдиною системою чітко визначених принципів.

У вітчизняній правовій науці вироблено обмежену кількість підходів до визначення змісту та системи принципів захисту прав дітей. Незважаючи на певні відмінності у формулюваннях, дослідники сходяться на тому, що такі принципи відображають основоположні засади державної політики у сфері охорони дитинства та реалізують міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини.

Так, Н. Крестовська зазначає, що ювенальне право України ґрунтується на таких принципах, як: принцип пріоритетності прав дитини; принцип рівності дітей незалежно від будь-яких обставин їх народження або актуального стану; принцип пріоритетності сімейних форм виховання дитини; принцип протекціонізму; принцип обов'язковості підготовки до дорослого життя; принцип поваги та толерантності; принцип забезпечення участі дітей у суспільному житті; принцип «*parens patria*», тобто прямої державної опіки над дитиною; принцип позитивної дискримінації; заохочення інституцій громадянського суспільства до дій в інтер-

8 Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: автореф. дис. ...докт. юрид. наук. Харків, 2018. С. 23.

есах дітей⁹. Н. Опольська до принципів правового захисту прав та свобод дитини пропонує віднести: принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод дитини; принцип гарантованості; принцип пріоритетності прав та свобод дитини; принцип активності дитини у захисті своїх прав та свобод; принцип пріоритетності сімейних форм виховання; принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини; принцип недопущення найгірших форм дитячої праці¹⁰. О. Китайка до таких принципів відносить: а) принцип рівності дітей; б) принцип найкращого забезпечення інтересів дитини; в) принцип визнання за дитиною права на ім'я та на громадянство; г) принцип визнання за дитиною низки соціальних прав загального та особливого характеру; д) принцип посиленого державного піклування про дітей з особливостями розвитку; е) принцип сприяння забезпеченню повного та гармонійного розвитку дитини; є) принцип безкоштовності та обов'язковості освіти для дітей; ж) принцип пріоритетності захисту та допомоги дітям; з) принцип співмірності фізичного та морального впливу на дитину; і) принцип захисту дітей від дискримінації¹¹. Узагальнення наукових підходів дає підстави виділити низку загальних принципів захисту прав дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії, серед них: принцип гуманізму; пропорційність; обґрунтованість; професіоналізм; оперативність; верховенство права; пріоритет найкращих інтересів дитини; недискримінація та інклюзивність; принцип відповідальності держави за життя, виживання і здоровий розвиток дитини; пріоритетність сімейного виховання та державного піклування; невідчужуваність і гарантованість прав дитини; принцип пріоритету права бути почутою; принцип захисту від усіх форм насильства, експлуатації й дискримінації; принцип забезпечення доступу до правосуддя, ювенальної юстиції та правової допомоги; принцип партнерства з інститутами громадянського суспільства у сфері охорони дитинства; принцип поваги до міжнародного гуманітарного права та ін.

Загальні принципи захисту прав дитини представляють собою єдину систему, у якій поєднуються гуманістичні та соціально-етичні цінності.

9 Крестовська Н. М. Принципи ювенального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 21. С. 66.

10 Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнонормативний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. С. 12.

11 Китайка О. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та міжнародні ювенально-правові стандарти: дис. канд. ... юрид. наук. Одеса, 2018. С. 199.

Вони слугують основою для становлення спеціальних принципів захисту прав дитини як у мирний, так і у воєнний час.

Отож, розглянемо окремі з них.

Принцип найкращих інтересів дитини. Цей ключовий принцип покладено в основу міжнародного та національного механізму забезпечення прав і свобод дитини. Захист прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії має всебічно базуватись на його сутнісних складових.

Так, згідно п. 1 ст. 3 Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини¹². Це положення знайшло продовження в національному законодавстві. Зокрема у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. надано визначення забезпеченню найкращих інтересів дитини як дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити¹³. Принцип визначається основоположним як конвенційними так і звичаєвими нормами сучасного міжнародного права у період збройних конфліктів¹⁴. Він обумовлює низку позитивних зобов'язань саме держави у сфері реагування на порушення прав і свобод дитини в умовах війни.

При ухваленні всіх рішень, що стосуються дітей, найкращі інтереси останніх мають першорядне значення і повинні повністю й ефективно дотримуватися. Держава має позитивні зобов'язання щодо дітей, щоб будь-які вжиті заходи ніколи не шкодили їхньому здоров'ю та розвитку¹⁵. Поняття «найкращі інтереси дитини» має рамковий (орієнтовний) характер, отже не може містити вичерпного конкретного переліку таких інтересів. В межах суто юрисдикційних проваджень цей принцип повинен задовольняти не

12 Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

13 Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

14 Ольхова А. В. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини у міжнародному гуманітарному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 350.

15 Олійник А. Сучасні виклики та актуальні проблеми захисту прав та інтересів дітей у цивільних та сімейних справах в умовах воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Zahist_ditei_voen_stan.pdf.

лише процесуальні потреби дітей, а й сприяти вирішенню інших організаційно-правових питань їх соціального захисту¹⁶. Принцип найкращих інтересів дитини реалізується лише в поєднанні із конкретним правом дитини. В умовах російської воєнної агресії особливо важливе застосування цього принципу під час захисту права на життя, здоров'я, честь та гідність, на захист від усіх форм насильства, на воз'єднання з сім'єю та ін.

Найкращі інтереси дитини – це дискреційний правовий критерій визначення потреб дитини, задоволення яких допоможе забезпечити її здоровий і нормальний фізичний, розумовий, моральний, духовний і соціальний розвиток в умовах свободи і достоїнства¹⁷. В рішенні ЄСПЛ по справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 року вказано, що найкращих інтересах дитини – забезпечити її розвиток в безпечному, надійному і стабільному середовищі та в середовищі, що не є дисфункціональним¹⁸. Відповідно держава відповідальна за створення максимально сприятливих умов для життєдіяльності дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій.

Принцип відповідальності держави за життя, виживання і здоровий розвиток дитини. Цей принцип набагато ширший, ніж здається на перший погляд: він накладає зобов'язання на держави, які підписали Конвенцію ООН з прав дитини, контролювати не лише фізичний розвиток дітей, але й їх ментальний, духовний, моральний, психологічний та соціальний розвиток. Уряди мають «створити середовище», яке найкраще підходить для підготовки кожної дитини до самостійного життя у вільному суспільстві¹⁹. Принцип дотримання права дитини на виживання та здоровий розвиток встановлює, що держави не тільки повинні гарантувати дитині право на життя, але й діяти на користь підтримки та продовження життя дитини та її повноцінного фізичного і духовного розвитку. Термін «виживання» був запропонований представниками ЮНІСЕФ і ВОЗ під час розробки Конвенції, де він в подальшому і був закріплений, і під ним розуміли дії держав по скороченню смертності серед немовлят, контролю над основними дитячими хворобами та ін.

16 Веселов М. Захист прав неповнолітніх під час притягнення до адміністративної відповідальності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 1 (108). С. 75.

17 Самофал М. М. Особливості процесу прийняття медичних рішень щодо дитини: пропозиції до законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Т. 1. Ч. 2. С. 267.

18 Справа «Мамчур проти України» № 10383/09 від 16 липня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text.

19 КОМПАС: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/children>.

Цей принцип був підтверджений Всесвітньою декларацією по забезпеченню виживання, захисту і розвитку дітей та Планом дій по здійсненню цієї Декларації, прийнятим на Всесвітній зустрічі на вищому рівні з приводу інтересів дітей у 1990 році²⁰. Держава в умовах відсічі російської агресії має надавати пріоритет заходам щодо збереження життя та здорового розвитку дітей, які вже постраждали від воєнної агресії, або можуть постраждати. Діти повинні бути захищені від смертельної небезпеки, наслідків воєнних дій, недостатності медичної допомоги та соціального захисту, а також від умов, що загрожують їхньому фізичному і психічному розвитку.

Це надскладне в умовах російської воєнної агресії завдання може мати достатньо чіткий алгоритм реалізації при ретельному та виваженому підході.

Зокрема, він повинен включати: визначення потенційних ризиків для дітей в розрізі населених пунктів та адміністративних одиниць; створення безпечного дошкільного та шкільного освітнього просторів; облаштування достатньої кількості доступних укриттів; оперативну та своєчасну евакуацію дітей та їх сімей з зони бойових дій; забезпечення медичної допомоги під час евакуаційних заходів, а також екстреної психологічної підтримки; забезпечення оптимальних тимчасових притулків для сімей з дітьми; реалізацію державних програм відновлення та реабілітації дітей; підтримку та переміщення в безпечні регіони дитячих будинків сімейного типу; впровадження програм підтримки вагітних жінок та профілактики ранньої дитячої смертності та ін.

Актуальним є запровадження в Україні єдиного підходу в забезпеченні прав дитини, яка отримала поранення, контузію, каліцтво, незалежно від отримання інвалідності, запровадження для таких дітей одноразової грошової допомоги; надання розширеного переліку необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів. Це міжнародні злочини проти українських дітей, що не мають строків давності²¹.

Принцип рівності, недискримінації та інклюзивності. Принципи правової рівності й заборони дискримінації тісно взаємопов'язані, до-

20 Стичинська А. Б. Принципи прав і свобод дитини у формуванні державної і міжнародної політики. *Політикус*. 2022. № 1. С. 78.

21 Наливайко Л. Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 79.

повнюють один одного, позаяк, правова рівність – основа правового статусу учасників суспільних відносин, а заборона дискримінації як принцип – додаткова гарантія правової рівності²². Принцип недискримінації створює умови, за яких устанавлюється неприпустимість обмеження прав, свобод і обов'язків людини залежно від антропологічних чи соціальних ознак²³. У рамках поняття «дискримінація» виокремлюють необґрунтованість як релятивну ознаку, що відображає дискурсивні конкретно-історичні зміни в суспільстві, а отже, одна й та сама поведінка може з часом вважатись і дозволеною, і забороненою. При цьому дискримінація має певне нерелятивне ядро, яке передбачає розрізнення, виняток, обмеження, результатом якого є погіршення становища людини за ознаками раси, кольору шкіри, соціального походження, релігійних та інших переконань тощо²⁴. Водночас концепція недискримінації має як динамічний характер²⁵, так і сталу основу, що передбачає неприпустимість дій, які призводять до погіршення становища людини чи групи осіб.

Обмеження в застосуванні прав, що базуються на віці, похідні не стільки від того, що діти сприймаються «другорядними» членами суспільства, скільки від сприйняття позиції про поступовість розвитку людини. Тому на міжнародно-правовому рівні дитина в більшості випадків має той самий правовий статус, що і доросла особа²⁶. Захист та допомога дітям, які постраждали від російської воєнної агресії мають надаватися без дискримінації в будь-якій її формі. Всім дітям, які постраждали від війни має бути гарантовано рівний доступ до захисту. Однак, цей принцип не заперечує, а навпаки передбачає застосування індивідуальних підходів.

У справі «Тлімменос проти Греції» ЄСПЛ дійшов висновку, що право на захист від дискримінації в користуванні правами, гарантованими Конвенцією, також порушується, коли держава без об'єктивного і

22 Равлінко З. П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. С. 86.

23 Іваній О. Принципи рівності, недискримінації та толерантності в реалізації права на освіту дітьми з особливими освітніми потребами. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 8 (92). С. 392.

24 Ковбасюк С. Напрями інституалізації недискримінації в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 261.

25 Наливайко Л.Р., Марценюк Л.В. «Безбар'єрна Україна»: проблеми та перспективи. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 82-93.

26 Лінник Н. В. Jus Cogens та права дитини. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/11580bda-1d3d-4c27-829e-0ff39cfebb07/content>.

достатнього обґрунтування відмовляється по-різному поводитися з особами, чиє становище є суттєво відмінним»²⁷. Постраждалі від війни діти знаходяться в різних обставинах, тому мають різні потреби. Державний захист має базуватися на диференційованому, персоніфікованому підході та бути достатньо гнучким і адаптивним, щоб вирішувати комплексно унікальної проблеми кожної дитини.

Особливого захисту потребують діти які вже знаходились у вразливому становищі, а також ті, чиє вразливе становище у довгостроковій перспективі було спровоковане війною.

Інклюзивність виступає самостійною категорією, яка тісно пов'язана з недискримінацією і позитивними діями. З точки зору науки адміністративного права принцип інклюзивності може бути кваліфікований як принцип-обов'язок, який зобов'язує державу не лише утримуватись від створення бар'єрів, але й активно виявляти та компенсувати існуючі нерівності²⁸. У сфері захисту прав дитини цей принцип означає створення інклюзивного середовища, у якому кожна дитина, незалежно від життєвих обставин чи особливих потреб, має рівний доступ до безпеки, освіти, медичної, психологічної, соціальної підтримки та ін.

Принцип пріоритету права бути почутою. Ефективна політика в інтересах дітей в кожній країні повинна ґрунтуватися на точному знанні і розумінні справжнього становища дітей, їх потребі способів якнайкращого задоволення цих їхніх потреб²⁹. Саме тому, державна політика щодо охорони дитинства має ставити в пріоритет безпосереднє залучення дитини до визначення її особистих потреб.

Невід'ємною умовою забезпечення найкращих інтересів дитини є урахування її думки. За міжнародними нормами правова система держави, діяльність її органів і установ в ювенальних правовідносинах мають враховувати принцип забезпечення дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини повинна приділяється належна

27 Справа «Тлімменос проти Греції» від 06 квітня 2000 р. № 34369/97. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22it%22:\[%22001-58561%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22it%22:[%22001-58561%22]}).

28 Іванов Р. О. Принцип інклюзивності (inclusiveness). *Гендерна рівність та інклюзія у вищій освіті: від політик до реалізації* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки та Дню Європи в Україні (Київ, 16 трав. 2025 р.) / М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана, Навч.-наук. ін-т «Юрид. ін-т» ; Київ : КНЕУ, 2025. С. 197.

29 Сірант М. М. Механізми міжнародного права щодо захисту прав дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 168.

увага згідно з її віком і зрілістю³⁰. Вплив війни на дитину може бути неочевидний, тому особливо важливо враховувати її думку стосовно необхідного обсягу її захисту та підтримки.

Діти, навіть у складних обставинах, здатні усвідомлювати свої потреби та очікування, тому їхня участь у прийнятті рішень щодо власної ситуації є невід'ємним елементом ефективного захисту. Ігнорування думки дитини може призвести до того, що заходи з її підтримки можуть бути формальними або не реалістичними. Такий підхід ґрунтується на принципі участі дитини, закріпленому у ст. 12 Конвенції ООН про права дитини, що передбачає право дитини бути заслуханою в усіх питаннях, що її зачіпають.

Принцип забезпечення доступу до правосуддя, ювенальної юстиції та правової допомоги. Кожна дитина, особливо в умовах воєнного стану, повинна мати реальне право на ефективний юридичний захист у випадку порушення її прав. Для дітей, які постраждали внаслідок війни, пріоритетно гарантувати доступ до правосуддя, забезпечити відновлення порушених прав, притягнення винних до відповідальності та отримання справедливого відшкодування.

Ювенальна юстиція у цьому контексті виступає інституційною формою захисту дітей, які постраждали від війни, що забезпечує гуманний, безпечний і недискримінаційний підхід. Не менш важливою складовою цього принципу є право дитини на безоплатну правову допомогу.

Належне розслідування кримінальних правопорушень проти дітей потребує ефективної інституційної основи. Гарантією належного захисту дитини в умовах війни є ефективність правосуддя, правової допомоги та недержавних правозахисних інституцій. Але, система правосуддя, яка повинна бути орієнтованою на дитину, часто не враховує специфічні потреби вразливих категорій осіб, зокрема дітей. Це призводить до додаткового психологічного тиску на неповнолітніх, що негативно впливає на їхній психоемоційний стан та результати судового розгляду. Наразі відсутні належні механізми підтримки дітей під час судових процесів, включаючи спеціалізовані методичні рекомендації для суддів та інших працівників правової системи, які б сприяли

³⁰ Веселов М. Принципи захисту прав неповнолітніх учасників адміністративно-деліктних відносин. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 2 (33). С. 35.

створенню безпечного та дружнього до дитини середовища³¹. Посилення інституційної спроможності щодо реагування на порушення прав і свобод дитини в умовах воєнної агресії можливе через розвиток системи перехідного правосуддя, спрямованого на документування воєнних злочинів проти дітей та забезпечення їхнього права на правду, справедливість і відшкодування.

Отже, загальні принципи захисту прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії є основоположними та універсальними, а їх реалізація забезпечить єдиний підхід в механізмі охорони дитинства в Україні. Однак, уможливлюють обґрунтовану, багатовекторну, адресну та цілеспрямовану діяльність щодо захисту постраждалих дітей саме спеціальні принципи.

Ці принципи базуються на ідеях гуманізму та збагачують механізм охорони дитинства конкретними ідеалами, ціннісними орієнтирами щодо відновлення та гарантування прав дітей в умовах і наслідках воєнної агресії.

Враховуючи відсутність в науковій літературі та нормативно-правових актах цілісних концепцій щодо комплексу спеціальних принципів захисту прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії до таких пропонується віднести наступні:

1. Принцип комплексного відновлення правового та фактичного становища постраждалої дитини. Цей принцип слід вважати керівним в системі спеціальних принципів захисту прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії. Його зміст полягає в тому, що підхід до захисту і відновлення прав і свобод постраждалої дитини має бути цілісним, комплексним та охоплювати одночасно всі необхідні складові.

Відновлення прав дитини не може обмежуватися лише формальним поновленням правового становища чи компенсацією завданої шкоди. На основі вивчення індивідуального становища дитини, в якому вона опинилась внаслідок воєнної агресії, має бути застосовано комплекс заходів щодо відновлення її правового, фізичного, психічного, економічного, соціального, освітнього, культурного благополуччя.

31 Шорнікова С. О. Правосуддя, дружнє до дитини: шляхи вдосконалення підтримки вразливих осіб у судовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. № 85. Ч. 4. С. 360.

Потреба застосувати саме комплексний підхід обґрунтована тим, що він суттєво раціоналізує, оптимізує і підвищить ефективність захисту прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії. Звісно, він потребує міждисциплінарної координації між різними інституціями. Однак роль координатора можуть взяти на себе саме органи опіки і піклування, які надають конкретній дитині статус постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

2. Принцип пріоритетного захисту прав і свобод дитини. Діти, що зростають в умовах воєн, захищені нормами міжнародного гуманітарного права як частина цивільного населення. Проте, з огляду на вразливість і потреби, пов'язані з дитячим розвитком, діти мають особливий захист. Деякі гарантії, передбачені міжнародно-правовими актами, стали частиною звичаєвого права³². Захист дітей під час війни повинен здійснюватися на основі принципу пріоритетності надання захисту і всілякої допомоги як найбільш уразливій категорії.

3. Принцип диференціації підходів щодо захисту прав дитини на підставі віку та статі. Вплив наслідків війни на дітей різних статей та вікових категорій не однаковий.

Діти різного віку зазнають конкретної шкоди в умовах збройних конфліктів.

Діти є жертвами і одночасно свідками воєнних злочинів. І чим старшою є дитина, тим чіткішим і свідомішим є її уявлення про злочинність дій російських військових, зокрема вбивство, катування, фізичне (сексуальне) насильство щодо батьків, рідних, знайомих тощо³³. Зрілість дитини прямо визначає те, на скільки глибоко вона може бути психологічно травмованою внаслідок воєнної агресії.

Дівчатка та хлопчики по-різному переживають воєнні дії, мають різні потреби у сфері безпеки, охорони здоров'я та психологічної підтримки. Наприклад, дівчата частіше зазнають сексуального насильства, а хлопці – вербування та використання у збройних формуваннях. В умовах війни діти можуть стати жертвами сексуального та гендерно зумовленого насильства, що, як відомо, по-різному впливає на представників різних статей.

32 Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/>.

33 Островська Б. В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. 2023. № 2. С. 65.

Для того, щоб всі діти в умовах воєнного конфлікту отримували достатній і належний захист та підтримку, необхідно чітко усвідомлювати, розрізняти та враховувати їх потреби у розрізі віку та статі.

4. Принцип невідкладного документування порушень прав дитини.

Його сутність полягає у оперативній, своєчасній, повній та достовірній фіксації кожного випадку порушення прав дитини, незалежно від місця, часу чи характеру правопорушення.

Правопорушення проти дитини характеризуються особливою цинічністю, небезпечністю та руйнівним впливом. Діти як об'єкти системної дискримінації та проявів насильства є найменш захищеною категорією населення й потребують додаткових гарантій реалізації і захисту їх прав та інтересів, особливо під час кризових ситуацій, зокрема збройних конфліктів³⁴. Отож, документування та розслідування правопорушень проти дитини в умовах війни мають бути особливо ретельними, виваженими, оперативними та чіткими.

З метою відновлення справедливості та майбутнього притягнення винних осіб до відповідальності держава та міжнародні інституції зобов'язані фіксувати всі факти злочинів проти дітей – убивств, поранень, депортацій, сексуального насильства, примусової асиміляції та ін.

На практиці повинні бути спеціалізовані співробітники поліції, слідчі, прокурори й слідчі судді, які пройшли підготовку щодо роботи з постраждалими дітьми та дітьми-свідками злочинів, і таким фахівцям доручатимуться справи дітей. Вимога щодо навчання має також поширюватися на групи реагування поліції, оскільки перше реагування має важливе значення для запобігання повторній віктимізації та для збереження цілісності подальшого розслідування через запобігання спотворенню доказів. Однак, оскільки наявність спеціалізованих груп швидкого реагування для відправлення в разі серйозних інцидентів за участю дітей є складною з точки зору логістики та надто ресурсоємною, має бути створена СОГ, яка гарантувала б, що щонайменше один член групи реагування поліції пройшов спеціальну підготовку для роботи в умовах, якщо є ознаки того, що виклик а) пов'язаний з потенційним злочином проти дитини або б) має один з інших кодів серйозних/насильницьких інцидентів, і на місці події присутня/при-

³⁴ Барчук В. О. Кримінально-правова відповідальність за залучення дітей до участі у збройних конфліктах. *Науковий вісник ХДУ. Серія Юридичні науки*. 2024. № 2. С. 39.

сутні дитина/діти. Цілком імовірно, що команді бракуватиме необхідних навичок, тож до роботи їй доведеться залучати сторонніх виконавців. Тому важливо, щоб були створені міжгалузеві та мультидисциплінарні координаційні механізми для забезпечення своєчасного залучення відповідних фахівців і щоб відповідний напрямок дій був викладений у СОП конкретних установ партнерів у межах системи правосуддя³⁵. Виправданим є залучення фахівців міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, ОБСЄ, МКС) до процесу моніторингу та супроводу документування та розслідування злочинів проти дітей.

Доцільним є створення національних та міжнародних реєстрів злочинів проти дітей, що відбулися під час російської воєнної агресії проти України

5. Принцип недопущення повторного порушення прав і свобод дитини та повторної травматизації. Цей принцип тісно пов'язаний з попереднім, а його суть полягає в тому, що всі етапи документування, досудового розслідування та судового розгляду мають бути реалізовані таким чином, щоб не завдати дитині додаткових психологічних чи емоційних страждань. Крім того, захист її прав і свобод та відновлення становища дитини має бути достатнім для того, щоб не допустити повторних правопорушень.

6. Принцип обов'язкової евакуації дітей з зони бойових дій. Питання евакуації дітей є достатньо складним, однак історії відомі численні програми евакуації дітей у випадку військових конфліктів³⁶. Тривалий досвід забезпечення прав дітей в умовах воєнної агресії РФ та численні втрати дитячих життів через недбалість дорослих, обумовив складний підхід – евакуація дітей має бути обов'язковою і допускає застосування примусу.

Інформаційно-превентивні заходи відіграють критично важливу роль у забезпеченні своєчасної евакуації дітей із зон активних бойових дій. Забезпечення належної підготовки населення та завчасне проведення евакуації дозволяють уникнути ситуацій, коли діти залишаються в небезпеці через зволікання або відсутність можливостей виїзду³⁷. Отож, принцип

35 Керівні принципи та методика документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства / Автори-упоряд.: П. Пархоменко, Г. Попов, І. Урумова, за заг. ред. О. Калашник. Київ: 2022. С. 4.

36 Марченко Н. С. Примусова евакуація дітей із зони бойових дій: проблеми та перспективи їх вирішення. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: мат. VII Міжнар. науково-практ. конф. (28 квітня 2023 року, м. Тернопіль). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 348.

37 Савенко Н. І. Проблематика примусової евакуації дітей з районів ведення бойових дій. *Вісник маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2024. № 28. С. 99.

обов'язковості евакуації дітей має стати фундаментальним, при цьому застосування примусових заходів обов'язково має бути підпорядкованим вимогам доцільності, пропорційності обґрунтованості та найкращих інтересів дитини.

7. Недопущення вербування дітей для використання у воєнних діях і збройних конфліктах. У сучасних умовах, незважаючи на вплив міжнародних правових актів, неповнолітні продовжують брати участь у бойових діях та збройних конфліктах повсюду світу. Діти стають не лише жертвами, а й злочинцями. Дітей перетворюють на засіб ведення війни, систематично вербують у військові формування або викрадають як дітей-солдат. Для вирішення цієї глобальної проблеми міжнародному співтовариству необхідно посилити заходи щодо запобігання участі дітей у збройних конфліктах шляхом посилення санкцій проти країн, які порушують права дітей³⁸. Дітей, завербованих до збройних сил противника слід розглядати як жертв, оскільки щодо них відбулось порушення низки норм міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного прав.

Незалежно від різних форм цього явища, згідно з міжнародним правом, вербування й експлуатацію дітей розглядаємо як серйозну форму насилля стосовно дітей, хоча її характер і ступінь тяжкості можуть бути різними, залежно від ситуацій. Залучення до бойових дій супроводжується серйозними коротко- й довгостроковими впливами як на особистість дитини, так і на подальший розвиток суспільства в цілому, через неминучу згубність наслідків. Це не лише демографічні втрати, але й важкі фізичні та емоційні травми. Участь дітей у військових угрупованнях спричиняє стигматизацію та підвищує ймовірність застосування до них насильства з боку правоохоронних органів, збройних сил та інших осіб, після їх повернення, демобілізації або арешту³⁹. Дітям, які досягли віку кримінальної відповідальності має бути гарантовано розгляд їх справи в рамках ювенальної юстиції.

8. Принцип негайного повернення та реінтеграції депортованих дітей. Вказаний принцип обумовлює зобов'язання держави забезпе-

38 Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (119). С. 98.

39 Клименко О. Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). *Соціологічні студії*. 2019. № 2 (15). С. 9.

чити якнайшвидше повернення дітей, незаконно вивезених (депортованих) або утримуваних на території рф чи РБ, а також створення умов для їх безпечної, гідної та всебічної реінтеграції, подолання наслідків асиміляції. Він базується на міжнародно визнаній забороні депортації цивільного населення та особливо дітей в умовах конфлікту, передбаченій комплексом міжнародних стандартів, що визначені у Конвенції ООН про права дитини від 1989 р., Женевських конвенціях від 1949 р., Гаазькій конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 1980 р. та ін.

Переміщення дітей, яке здійснює рф, порушує всі вимоги, встановлені нормами міжнародного гуманітарного права, адже відсутня єдина допустима підстава для такої евакуації, і рф не виконує вимог щодо отримання дозволів від відповідальних осіб та сповіщення держави громадянства і надання інформації про дітей, необхідної для їхнього повернення. Такі дії мають ознаки злочину депортації та примусового переміщення⁴⁰. Точну кількість вивезених до росії та Білорусі українських дітей встановити дуже складно. Вказана вище цифра відображає лише ту кількість депортованих та/або примусово переміщених на тимчасово окуповані території України дітей, про яких відомо державі Україна. Встановлення відповідних фактів ускладнене обмеженням доступом до окупованої території, відсутністю доступу до території рф, а також систематичними відмовами представників росії надати інформацію про депортованих та примусово переміщених дітей⁴¹. Але від України вимагається невідкладне встановлення місцез перебування депортованих дітей, їх якнайшвидше повернення, забезпечення комплексного супроводу цього процесу, а також реабілітації та реінтеграції після повернення.

Оскільки наразі жодна міжнародна правозахисна організація не має доступу на територію рф з метою сприяння поверненню незаконно депортованих українських дітей, співпраця національних та іноземних (зокрема опозиційних російських та білоруських) неурядових громадських організацій є великим внеском у допомогу державі в розшуку та по-

40 Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь: аналітичний звіт. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf.

41 «Переопилени». Системна російська політика знищення української ідентичності дітей: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/pereopileni-sistemna-rosijska-politika-znishchennya-ukrayinskoyi-identichnosti-ditej-ombudsman-prezentuvav-specialnu-dopovid.

верненні українських дітей⁴². Слід визнати, що мета повернути викрадених дітей та сприяти їх возз'єднанню з сім'єю видається складною, однак досягти її реалістично і на етапі повоєнного відновлення.

9. Принцип поєднання міжнародної та національної відповідальності за захист дитинства в умовах війни. Захист дітей, які постраждали від війни вимагає об'єднання зусиль міжнародної спільноти, спрямованих на запобігання подальшим злочинам, повернення депортованих дітей, забезпечення повоєнної реабілітації. Реалізація цього принципу обумовлена положеннями Конвенції ООН про права дитини, Женевськими конвенціями та іншими актами;

Припинення та запобігання порушенням прав дітей у збройних конфліктах вимагає узгоджених, спільних та постійних зусиль, що ґрунтуються на принципах Конвенції ООН про права дитини. Це має починатися з політичної волі урядів щодо повного виконання Конвенції та супроводжуватися належним рівнем залучення, заходами щодо підзвітності та виділенням ресурсів для забезпечення цих прав за підтримки всіх зацікавлених сторін⁴³. Ефективне припинення та запобігання порушенням прав дітей у збройних конфліктах має бути підкріплено ресурсами, що уможливають справедливую сатисфакцію та відновлення для кожної окремої дитини. Основними джерелами компенсації шкоди, завданої дітям внаслідок російської воєнної агресії мають стати конфісковані активи держави-агресора.

Підводячи підсумки, слід зауважити що вказаний перелік спеціальних принципів не є вичерпним. Він потребує подальшого наукового осмислення та розвитку. Зокрема до спеціальних принципів можна віднести принципи захисту права на приватність постраждалої дитини, принцип гарантування доступу до гуманітарної допомоги, принцип недопущення примусового внутрішнього переміщення та інші.

Висновки.

На основі проведеного дослідження пропонуються наступні висновки:

42 Островська Б. В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. 2023. № 2. С. 65; Наливайко Л. Р., Грицай І., Дніпров О. С. Неурядові правозахисні організації України : навч. посіб. Київ: Хай-Тек Прес, 2014. С. 77.

43 An Even Darker Year for Children's Rights in Armed Conflict: The International Community Must Rally behind the Convention on the Rights of the Child. <https://childrenandarmedconflict.un.org/2025/02/an-even-darker-year-for-childrens-rights-in-armed-conflict-the-international-community-must-rally-behind-the-convention-on-the-rights-of-the-child/>.

1. Принципи становлять основу для правового врегулювання сфери захисту прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії. Принципи мають виступати тим ідеологічним та методологічним стрижнем, що уможливить узгодженість і послідовність відповідної політики. Принципи захисту прав і свобод дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії слід поділяти на загальні та спеціальні.
2. Захист прав дитини ґрунтується на системі загальних принципів, які мають універсальний характер і сформовані на основі міжнародних стандартів охорони дитинства. Загальні принципи захисту прав дитини представляють собою єдину систему, у якій поєднуються гуманістичні та соціально-етичні цінності. До загальних принципів захисту прав дитини, яка постраждала внаслідок російської воєнної агресії пропонується віднести: принцип гуманізму; пропорційність; обґрунтованість; професіоналізм; оперативність; верховенство права; принцип найкращих інтересів дитини; рівність, недискримінація та інклюзивність; принцип відповідальності держави за життя, виживання і здоровий розвиток дитини; пріоритетність сімейного виховання та державного піклування; невідчужуваність і гарантованість прав дитини; принцип пріоритету права бути почутою; принцип захисту від усіх форм насильства, експлуатації й дискримінації; принцип забезпечення доступу до правосуддя, ювенальної юстиції та правової допомоги; принцип партнерства з інститутами громадянського суспільства у сфері охорони дитинства; принцип поваги до міжнародного гуманітарного права та ін.
3. Уможливлюють обґрунтовану, багатовекторну, адресну та цілеспрямовану діяльність щодо захисту постраждалих дітей саме спеціальні принципи. До них пропонується віднести: принцип комплексного відновлення правового та фактичного становища постраждалої дитини; принцип пріоритетного захисту прав і свобод дитини; принцип диференціації підходів щодо захисту прав дитини на підставі віку та статі; принцип невідкладного документування порушень прав дитини; принцип недопущення повторного порушення прав і свобод дитини та повторної травматизації; принципи захисту права на приватність постраждалої дитини; принцип гарантування дос-

тупу до гуманітарної допомоги; принцип недопущення примусового внутрішнього переміщення; принцип обов'язкової евакуації дітей з зони бойових дій; недопущення вербування дітей для використання у воєнних діях і збройних конфліктах; принцип негайного повернення та реінтеграції депортованих дітей; принцип поєднання міжнародної та національної відповідальності за захист дитинства в умовах війни та ін.

4. Виправданим поєднати розгалужену систему норм у сфері охорони дитинства в єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті під єдиною системою чітко визначених принципів.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-47-67

ТИМОШЕНКО Віра Іванівна,
д-р юрид. наук, професор,
Національна академія внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-2947-5627
Київ, Україна

ІДЕЇ КУЛЬТУРАЛЬНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИННОСТІ

Сучасний етап розвитку світової та вітчизняної кримінологічної науки відзначається підвищеною увагою до феномену культури. Культура – це ідеї, ідеали, норми, цінності, які завжди є творінням людини. Культура виявляється в моделях поведінки, засобах і результатах діяльності, входить у поняття цивілізації, є її духовною складовою. При цьому цивілізація стала результатом пристосування людини до навколишнього середовища. Злочинна ж субкультура конфліктує із домінуючими цінностями та намагається їх підміняти. Вона впливає на основну культуру прямо і опосередковано. Важливу роль у цьому відіграють пісні, книги та фільми про життя злочинців. Дослідження взаємозв'язку культури та злочинності перебуває в центрі уваги культуральної кримінології, яка розглядається як одне з істотних досягнень кримінологічної теорії та основа практики, зокрема механізму впливу на особистість злочинця, на злочинність

загалом, її окремі види. Вона сприяє знаходженню ефективних способів запобігання злочинам.

Як відомо, поведінка людини зумовлена різними соціальними та біологічними факторами. Водночас вона тісно пов'язана з культурою. Культура здатна не лише детермінувати злочин, але й запобігти його вчиненню. Однак, коли справа доходить до розслідування злочинної поведінки, на роль культури часто не звертають увагу. Тому наукові дослідження в сфері кримінології не можуть залишати поза увагою культурологічний підхід до вирішення відповідних проблем. Культура формує уявлення щодо цінностей, норм поведінки, переконань і світосприйняття. У кожній культурі існують свої певні правила та очікування, які люди засвоюють і яких дотримуються. Розвиток психічних процесів представника певного соціуму детермінується культурно опосередкованою практичною діяльністю членів даного соціуму, що історично розвивається. Навчання та мислення формуються у соціальному контексті й несуть на собі відбиток культури. Ідеї, пов'язані з культурою, а також культурні практики впливають на формування моральних принципів і суджень, застосування моральних норм у повсякденних ситуаціях. Розуміння суті буття залежить від культурного контексту та фундаментальних психологічних установок, пов'язаних з цим культурним контекстом, а особистість діє залежно від культури, її ціннісних установок. Так, процес нестабільності й дезорганізації сучасного суспільства, розпаду його соціальних структур, загострення політичних, економічних, національних та інших суспільних протиріч допоміг зміцнитися і розвинути кримінальній субкультурі. Під впливом цього чинника у соціумі нарастають елементи дегуманізації, невинуватості жорсткості до жертв, садизму, насильства, агресії, вандалізму.

Зв'язок між злочинністю і культурою цікавив багатьох кримінологів минулого. Вихідні ідеї щодо цього зв'язку можна знайти в працях Е. Дюркгейма, Л. Дюгі, Е. Феррі, а найбільше в роботах шведсько-американського соціолога, пенолога та кримінолога Йохана Торстена Селліна (1896–1994), який виклав свою теорію у книзі «Конфлікт культур і злочинність» (1938)¹. У цій роботі автор узагальнив результати досліджень, про-

1 Sellin, Th. Culture Conflict and Crime. New York, 1938. 116 p. URL.: <https://static1.squarespace.com/static/5b7ea2794cde7a79e7c00582/t/65cd33282e36d42e6420626f/1707946802172/culture-conflict%2Bcrime.pdf>

ведених в м. Чикаго, де виявив високий рівень злочинності в кварталах, у яких живуть некорінні американці – емігранти з Африки, Латинської Америки, Європи та Азії. Т. Селлін продемонстрував, що дії, заборонені законом, цілком могли бути дозволені, або навіть рекомендовані культурою чи соціальною системою, до якої належали мігранти. Вчений помітив, що конфлікт культур може виникати між різними групами, співтовариствами, ціннісні установки яких не співпадають або суперечать одна одній (наприклад, суперечливі особливості національного, релігійного, економічного та ін. характеру). Причиною може бути й конфлікт цінностей неформальної, криміногенної або злочинної групи з кодексом честі представників правоохоронних органів або панівної більшості законослухняних громадян. Конфлікти або зіткнення інтересів нерідко розв’язуються протиправними методами². Т. Селлін вважав, що відмінності у світогляді, звичках, стереотипах поведінки, характерні для різних соціальних груп, до яких одночасно входить один і той же самий індивід (сім’я, побутове оточення, професійні корпорації, колеги, національно-етнічні спільноти і т. ін.), нерідко створюють для людини ситуацію нелегкого вибору, що загрожує внутрішнім конфліктом, отже може призвести до протиправного, злочинного її вирішення³. Суперечності між культурними нормами сприяють проявам девіантної поведінки населення.

Розвиваючи ідеї Т. Селліна, американський соціолог, кримінолог і антрополог Вальтер Б. Міллер (англ. Miller Walter B., 1920–2004) у статті «Культура нижчого класу як середовище, що породжує злочинність банд»⁴ (1958), обґрунтував конфліктологічну теорію цінностей. Стверджував, що основні цінності культури нижчого класу заохочують правопорушення банд, оскільки групова злочинність є яскравим виразом субкультури нижчої верстви. Делінквентна субкультура, що набула поширення серед нижчих верств населення та маргіналів, характеризується саме схильністю до агресії та ризику. На думку В. Міллера, «злочинна поведінка – це нормальне явище в нормативних межах такої субкультури, що суперечить цінностям

2 Lindley E. Sellin Thorsten. *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. 2014, 22 January. <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbecj376>

3 Catello, R. Who gave historical criminology a name? A history of 20th-century historical criminology. *Journal of Criminal Justice*. 2022. Vol. 81. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2022.101954>

4 Miller Walter B. Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency / Walter B. Miller. *Journal of Social Issues*. 1958. Vol. 14. № 3. P. 5–19.

домінуючої у сучасному американському суспільстві культури середнього класу»⁵.

У 1955 р. американський кримінолог і соціолог Альберт Кірцидель Коен (англ. Conen Albert Kircidel, 1918–2014) розробив концепцію субкультур, у якій подав детальну диференціацію соціальних груп, розглянув специфічні морально-культурні цінності суто кримінальних угруповань. На основі теорії конфлікту культур Торстена Селліна, А. Коен, зменшивши масштаб соціальних груп, розглянув особливості культурних цінностей кримінальних об'єднань (банд, співтовариств, угруповань). У цих мікрогрупах можуть формуватися свої мінікультури (погляди, звички, вміння, стереотипи поведінки, норми спілкування, права і обов'язки, міри покарання порушників норм, вироблених такою мікрогрупою) – цей феномен отримав назву субкультури. Як правило, кримінальна субкультура суперечить панівним у суспільстві цінностям. Потрапляючи до кримінальної групи, сприйнявши її субкультуру, людина ніби звільняється від інших соціальних заборон, більше того, їх порушення нерідко стає однією з норм кримінальної субкультури⁶.

А. К. Коен відомий саме завдяки своїй теорії субкультури злочинних міських угруповань. У роботі «Delinquent Boys: The Culture of the Gang»⁷ («Злочинні хлопчики: культура банди», 1955) він доводив, що у людей, які опинилися в однакових соціальних умовах, з'являються схожі ідеї. Вважав, що деліквентній молоді бракує засобів для досягнення соціального статусу. Наприклад, якщо у звичайному суспільстві статус забезпечується досягненнями, то в бандах його отримують внаслідок невдач.

Теорія культурної трансмісійної напруги А. Коена стверджувала, що в результаті соціалізації в сім'ях робітничого класу молодь погано підготовлена до дотримання критеріїв існування середнього класу, таких як впевненість у собі, прояв передбачливості, манери та товариськість. Ці структурні недоліки робітничого класу, на думку А. Коена, також переросли культурний дефіцит, оскільки культурні стандарти середнього класу використовуються кожним з метою оцінки своєї цінності. Вказані недоліки створюють психологічну та соціальну напругу, в результаті виникає

5 Теорії конфлікту Т. Селліна, У. Міллера і Дж. Волда. URL.: <http://um.co.ua/14/14-8/14-86151.html>

6 The Social Functions of Crime, poem presented by Albert K. Cohen. URL.: https://www.asc41.com/Photos/Cohen_Albert_withPoem.html

7 Conen, A. K. Delinquent Boys: The Culture of the Gang. Free Press, 1955. 198 p.

реакція, коли молодь робітничого класу об'єднується, щоб відкинути цінності середнього класу. Тобто, девіантні субкультури виникають через розчарування в статусі.

Міжкримінальною та протестною субкультурою (такою, що виражається в будь-якому відході від норми, ігноруванні усталених канонів) може бути локалізована дуже цікава субкультура професійної злочинності. На відміну від організованої злочинності, ця субкультура має набагато меншу дієвість. Так, кодекс «злодія в законі» охоплював такі правила, як ніколи не працювати, не мати сім'ї, не співпрацювати з офіційною владою тощо. У цій субкультурі порушення загальноновизнаних норм реалізується переважно як спосіб життя та засіб досягнення культурних цілей. Цінність дисципліни тут відносна, визнається лише в межах скоєння злочинів. Кошти, отримані злочинним шляхом, витрачаються на ведення альтернативного способу життя, що передбачає регулярні «відсидки» у в'язниці та перебування на зоні. Кожен термін позбавлення волі розглядається як епізод необхідної соціалізації у злочинному світі. Все це змушує розглядати професійну злочинність як проміжну субкультуру, що поєднує риси кримінальної та протестної субкультур. Зміни світогляду членів криміногенного суспільства зазвичай неможливі без руйнування кримінальної субкультури, яка захищає кримінальну свідомість від сторонніх впливів⁸.

В середині 90-х років XX ст. виникла культуральна кримінологія, яка набула поширення на початку XXI ст. Популярна вона й зараз. Під терміном «культуральна кримінологія» розуміють особливий теоретичний, методологічний та інтервенціоністський підхід до вивчення злочинності, прихильники якого розглядають злочинність і її попередження безпосередньо в контексті культури⁹. Тобто злочинність, а також установи, що займаються її попередженням, постають як культурні продукти або творчі конструкції. Цей підхід при поясненні сутності девіації, злочину, злочинності загалом спирається на широку теоретичну основу – культурологію, постмодерністську теорію, критичну кримінологію, інтеракціоністську соціологію тощо. Мета культуральної кримінології – зрозуміти злочинність у контексті культури та культурних процесів. Ця особлива форма кримінологічного аналізу оцінює конвергенцію культурних та кри-

8 Соціологічні теорії девіантності. URL.: http://ni.biz.ua/9/9_9_94457_sotsiologicheskie-teorii-deviantnosti.html

9 Frederick, B. J., Larruscahim, P. Cultural criminology. In W. G. Jennings (Ed.). *The Encyclopedia of Crime & Punishment* (1 ed.). 2015. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118519639.wbecpx103>

мінальних процесів, переплітаючи різноманітний спектр перспектив, які поділяють чутливість до образу, значення та уявлення. Крім того, культуральна кримінологія розробляє нові методи, які дають підстави сподіватися на певні теоретичні перспективи та водночас пов'язані з відмінними елементами сучасного соціального та культурного життя¹⁰. Із самого початку прихильники цього напрямку намагалися переорієнтувати кримінологію на сучасні соціальні та культурні зміни. Відповідно тут мова йде про постмодерністську або пізньомодерністську теорію злочинності та контролю. Культуральну кримінологію цікавить те, як індивіди прагнуть вирішити ті чи інші внутрішні психічні та емоційні конфлікти, які породжені протиріччями та особливостями сучасного життя. Даний напрям прагне поєднати «феноменологію сучасної трансгресії з соціокультурним аналізом пізньої сучасної культури»¹¹.

Культуральна кримінологія описує відповідні процеси, що лежать в основі цілеспрямованої поведінки людей. Вона покликана пояснити, чому існують відмінності у взаємозв'язку між динамічними факторами ризику та поведінкою в різних культурних контекстах. Зараз прихильники цього підходу переважно зосереджені на вивченні злочинів та культури різних неформальних груп (байкери, скінхеди, художники у стилі графіті та ін.), тобто молодіжних угруповань, які згуртовані навколо образів, стилів, символічних значень та форм поведінки, що ґрунтуються на спротиву владі. Культуральна кримінологія, по суті, є мультидисциплінарним ученням, що поєднує дослідження культури, урбаністики, філософії, постмодерної критичної теорії, антропології та ін. Це одна з сучасних кримінологічних інтегративних теорій.

Предмет культуральної кримінології охоплює ряд проблем сучасного світу: вплив факторів інтеграції на можливість вчинення злочину; насильство та покарання за його вчинення; причини поширення незаконних субкультур та постсубкультурну діяльність; екзистенційні тривоги та ситуативні емоції, які надихають злочини, правопорушення та віктимізацію; соціальний контроль та культурні значення, які циркулюють усередині просторових структур та між ними; взаємодію державного контролю та культурного опору; криміногенні культури, породжені

10 Rannaweera, K. G. N. U. Cultural spotlight to the stage of criminology: a bibliometric brief on cultural criminology. *Dera Natung Government College Research Journal*. 2022, Dezember. Vol. 7(1). P. 32-45. DOI:10.56405/dngcrj.2022.07.01.04

11 Hayward K. *Cultural Criminology*. 2012, 26 June. DOI: 10.1093/OBO/9780195396607-0003

ринковою економікою, а також багато інших випадків, коли на карту поставлено ситуативне та символічне значення. Для такого аналізу культуральна кримінологія використовує міждисциплінарні перспективи та альтернативні методи, які регулярно виводять її за межі традиційної кримінології, спирається на антропологію, медіа-дослідження, молодіжні дослідження, географію, соціологію, філософію та інші дисципліни. У всьому цьому культуральна кримінологія прагне кинути виклик загальноприйнятим параметрам кримінологічного аналізу та переорієнтувати кримінологію на дослідження сучасних соціальних, культурних та економічних умов¹².

Зазвичай теорія культурних відхилень стверджує, що злочинність виникає за присутності (та під впливом) людей, що демонструють девіантну поведінку. Кримінологи наголошують, що люди, яких хтось бачить регулярно, спілкується з ними, наприклад однолітки, члени сім'ї та мешканці району, впливають на своє оточення і тим самим встановлюють певні правила поведінки. Субкультура існує завдяки безперервній культурній передачі як усередині банди (права та обов'язки членів банди, їх відповідальність тощо), так і поза нею (через кінематограф, музику, літературу тощо), тому, якщо «розтиражувати» цінності середнього класу, то можна мінімізувати трансляцію субкультури в соціумі, зокрема в банді.

Протиправній поведінці можуть сприяти й певні риси характеру. Так, наприклад, нарцисизм може спровокувати агресію. Нарцисична лють і загрозливий егоїзм – це дві теорії, які передбачають підвищену спровоковану агресію серед нарцисів. Ці теорії пропонують багато цікавих, але неперевіраних ідей про когнітивні, мотиваційні та афективні реакції, які супроводжують спровоковану агресію нарцисів¹³.

Сучасні субкультурні теорії зосередили увагу на тому, як динаміка міської Америки, така як безробіття, високий рівень концентрованої бідності та структурний занепад міст, сприяють злочинності. Особистість жителів небезпечних міських районів формується в ранньому віці відповідно до стандартів опозиційної культури. На думку американського соціолога Елайджа Андерсона (англ. Elijah Anderson, 1943), ця вулична

12 Ferrell, J., Hayward, K., Brown, M. Cultural Criminology. 2017, 26 September. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.202>

13 Hart, W., Adams, J. M., Tortoriello, G. Narcissistic responses to provocation: An examination of the rage and threatened-egotism accounts. *Personality and Individual Differences*. 2017, February. Vol. 106. P. 152-156. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.049>

культура виникла внаслідок соціального відчуження, що є наслідком еко-номічних перетворень у міських районах¹⁴.

Соціологи та кримінологи вважають, що норми, які санкціонують насильство, виникли в певних сферах тому, що соціально структуровані культурні процеси з меншою ймовірністю підтримують негативні санкції за девіантну поведінку, тим самим збільшуючи ймовірність насильницької поведінки. Соціальний (або вуличний) кодекс, за словами Е. Андерсона, ґрунтується на честі. Ті, кого поважають, краще підготовлені до того, щоб уникати загроз насильства. Водночас вони мають більш високе почуття власної гідності. Коли відбувається акт агресії, цей кодекс вимагає, щоб жертва відповіла таким же ударом у відповідь, інакше повага до жертви буде підірвана, що призведе до майбутніх агресивних атак¹⁵. Тобто вуличний кодекс має забезпечити опозиційну та більш лояльну до насильства вуличну культуру, де будуть передбачатись негласні правила поведінки як для жертви, так і для злочинця. Таким чином, за допомогою цього кодексу Е. Андерсон спробував реалізувати культурну трансмісію, запровадивши нові моделі поведінки для злочинця та жертви.

Ідея «вуличного кодексу» мала неоднозначне підтвердження. Дослідження показали, що молодь, яка живе в небезпечних районах і почувається дискримінованою, швидше за все ухвалить вуличний кодекс, який передбачає насильницькі правопорушення. Такі дослідження також показали, що відповідь за вбивства, які відображають субкультуру, частіше має місце в небезпечних районах. Однак ці субкультурні теорії насильства не змогли пояснити нерівномірність рівня насильницьких злочинів у таких районах. Нові теорії припускають, що насильство в спільнотах із низькими доходами є результатом соціальної дезорганізації та соціально-культурної ізоляції. Відповідно до цих теорій, соціальна дезорганізація підриває способи регулювання інформації, а культурна та соціальна ізоляція формує норми, що заохочують насильницьку поведінку.

У сучасних умовах культура являє собою інформаційне середовище, що формується між людиною та природою, створюючи оптимальні умови буття людей. Культура – один із найважливіших чинників формування

14 Anderson Elijah. Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City. New York: W.W. Norton; 1999. URL.: <https://ru.scribd.com/document/426618180/Anderson-Elijah-Code-of-the-Street-Decency-Violence-and-the-Moral-Life-of-the-Inner-City>

15 Там само.

соціальної ієрархії потреб, яка в різних культурах є детермінантою масштабів, структури та характеру злочинності.

Яскравим прикладом, що демонструє роль культури у стримуванні злочинності, є Японія, де існує так званий особливий «соціально-культурний тип японця». Маються на увазі не якісь специфічні риси національного характеру японців, а цілісна японська культура, складовими якої є солідарність у сім'ї та співтоваристві, освіта та працьовитість, розвинені на дуже високому рівні. Крім того, факторами, що стримують злочинність, виступають антикримінальна орієнтація суспільства загалом і висока адаптованість до нестандартної ситуації.

Попередження злочинності зумовлюється також основними рисами національної психології японців: «підкреслене почуття сорому, честі та гідності, в основі яких лежить гармонія, співчуття до людини». Якщо основу європейської культури («культури вини») становить поняття обов'язку (перед правителем, народом, Богом, перед яким сповідуються щодо вчиненого діяння), то для японців найважливіше збереження своєї репутації, те враження, яке вони справляють на інших («культура сорому»).

Про японську «культуру сорому» говорять як про культуру зовнішніх переживань, яка не потребує карального втручання держави. Європейець для позбавлення від почуття провини буде каятись, піде на сповідь. Японцеві це не принесе полегшення, оскільки він відчуває страх ганьби і для нього важлива думка оточуючих. Справа в тому, що особистість у Японії розглядається з точки зору приналежності до конкретної групи, а репутація групи залежить від поведінки кожного члена цієї групи. Тим самим виявляється істотний тиск на людину для утримання її у загальноприйнятих межах. Очевидно, що японська правова культура є основним фактором стримування злочинності.

У сучасній Україні також було б корисно подолати принцип існування «моя хата скраю» та створити в суспільстві позитивний культурний ідеал, який сприяв би розвитку та розповсюдженню антикримінальних культур.

Таким чином, культура є середовищем, що впливає на людину, є важливим засобом соціалізації, формування ідентичності та індивідуальності. Саме завдяки культурі людина може мислити і визначати варіанти своєї поведінки, поводитись на свій розсуд, при цьому взаємодіючи з реальністю. Культура стимулює або усуває її кримінологічно важливі якості, водночас і

сама культура зазнає впливу соціуму. У результаті відбувається взаємообмін інформацією, цінностями, нормами і т. ін. між культурним середовищем і особистістю, тобто культура формує особистість, а особистість формує культуру. Як культура, так і особистість, постійно змінюється. Зміни можуть мати як прогресивне (антикриміногенне) значення, так і регресивне (криміногенне) начало.

Культуральна кримінологія досліджує кримінальні процеси та їх причини, а також заходи боротьби зі злочинністю, при цьому розглядає злочинність і контроль над нею в контексті культурної динаміки, сприяє обмеженню і поступовому витісненню насилля та індивідуалізму як форм соціального буття. Розуміння культурних процесів, що відбуваються в суспільстві, домінуючих настроїв і проблем, що його турбують, дозволить краще усвідомити фактори, що впливають на скоєння правопорушень та запобігти їм.

Злочинна поведінка нерідко визначається належністю правопорушника до того чи іншого культурного середовища. Зв'язок культури та злочинності очевидний. Культура може як провокувати злочинну поведінку, так і запобігати їй на ранніх стадіях. Тому важливо розробити механізми, здатні нейтралізувати негативний вплив кримінальної культури на правосвідомість та правову культуру. Особливу увагу слід звернути на захист етичних і моральних цінностей суспільства. Інструментарієм у цій справі може бути пропаганда здорового способу життя, повага до праці та негативне ставлення до паразитичного існування, боротьба з алкоголізмом, наркоманією, проституцією, жебрацтвом тощо. Саме культуральна кримінологія зосередила свою увагу на цих проблемах. Розглядаючи злочинність як культурний продукт, а не просто як наслідок соціальних чи економічних причин, вона запропонувала нові підходи до її попередження. Загалом внеском культуральної кримінології в науку можна назвати розробку нових методик попередження злочинності за допомогою пропаганди культури та духовних цінностей.

НАЛИВАЙКО Лариса Романівна,

д-р юрид. наук, професор,

Науково-дослідний інститут державного будівництва та

місцевого самоврядування НАПрНУ

ORCID ID: 0000-0002-7696-4223

ЛЕБЕДЄВА Юлія Владиславівна,

старший викладач кафедри теорії держави і права

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-9745-2796

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПОСТМОРТАЛЬНОГО ДОНОРСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО У СФЕРІ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я

У дослідженні здійснено комплексний аналіз правових аспектів використання тіл померлих осіб у наукових та освітніх цілях в Україні в контексті сучасного розвитку досліджень у сфері репродуктивного здоров'я.

Зазначена тема набуває особливої актуальності в умовах постійного зростання потреб біомедичної науки в якісному анатомічному матеріалі, а також на тлі реформ у сфері медичної освіти й інтеграції України до європейського правового простору. Особливої ваги набуває необхідність встановлення чітких етичних і правових меж допустимості використання людських тіл після смерті з метою забезпечення балансу між інтересами науки та непорушністю гідності особи.

Автори дослідження вважають, що у сучасних умовах розбудови біомедичної науки та реформування вищої медичної освіти питання правового статусу тіла померлої особи набуває системної ваги, а відсутність чітких механізмів правового регулювання цієї сфери не лише стримує науково-дослідницький потенціал, але й породжує ризики порушення принципів гідності, автономії волевиявлення та законності. Водночас міжнародний досвід свідчить, на їх думку, що належне правове оформлення процесів передачі, використання, контролю та етичного супроводу тіл померлих осіб є ключовою умовою для безпечного та легітимного розвитку медичних інновацій.

Акцентовано на необхідності усвідомлення людського тіла після смерті не лише як біологічного об'єкта, а як носія особистісної ідентичності, правової поваги й етичної цінності. У цьому контексті запропоновано трактувати тіло померлого у публічно-правовій площині – як особливий об'єкт правового захисту, що підлягає особливому правовому режиму та публічному контролю, особливо у разі його використання для дослідницьких або освітніх цілей.

Автори встановлюють, що чинне українське законодавство не забезпечує належного правового підґрунтя для використання тіл померлих у дослідженнях та навчальному процесі, не визначає правового статусу тіла померлого, не регламентує процедури інформованої згоди та етичного нагляду. З огляду на це запропоновано низку законодавчих і нормативних змін, зокрема: прийняття спеціального закону, створення державного реєстру згод, впровадження локальних етичних комітетів, пілотних проєктів та правових гарантій недопущення зловживань.

Особливу увагу приділено потенціалу використання тіл померлих для розвитку досліджень у сфері репродуктивного здоров'я. Зазначено, що доступ до анатомічного матеріалу є критичним для поглиблення знань у таких напрямках, як молекулярна гінекологія, патологія репродуктивної системи, гістологія та гормональні дослідження.

У результаті дослідження обґрунтовано практичні рекомендації для Міністерства охорони здоров'я України, Уряду та науково-медичних установ, а також сформульовано напрями подальших правових і міждисциплінарних досліджень у цій чутливій, але надзвичайно важливій сфері.

У сучасному світі науковий прогрес вимагає створення правових умов для безперешкодного, але етично врегульованого доступу до біологічного матеріалу, зокрема людських тіл після смерті. Такий доступ є критично важливим для розвитку медичної освіти, підвищення кваліфікації лікарів, а також здійснення фундаментальних досліджень у сфері анатомії, гістології, судово-медичної експертизи, генетики та репродуктивного здоров'я. Правове регулювання використання тіл померлих осіб у наукових і освітніх цілях посідає окреме місце у системі біомедичного права, перетинаючись із категоріями постмортальної автономії, людської гідності, права на інформацію, згоди на посмертні дії, а також репродуктивних прав у широкому розумінні.

Україна наразі лише стоїть на початку шляху формалізації такої практики. Так, 3 жовтня 2025 року Міністерство охорони здоров'я України заявило про намір запровадити в державі механізми, що дозволять використовувати тіла померлих для навчання студентів медичних вишів і наукових досліджень за моделлю, що функціонує в більшості країн Європейського Союзу. У той же час, чинне українське законодавство не містить чіткого механізму реалізації такої практики, не встановлює визначених критеріїв інформованої згоди на посмертне використання тіла, не закріплює належних правових гарантій для родичів померлої особи, а також не визначає сферу допустимого використання біологічного матеріалу у чутливих напрямках, таких як репродуктивна медицина.

Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті розвитку досліджень у сфері репродуктивного здоров'я – галузі, що потребує доступу до специфічного біологічного матеріалу (зокрема репродуктивних органів і тканин), що рідко надається за життя людини. Використання тіл померлих осіб для досліджень у цій сфері відкриває нові перспективи для вивчення причин безпліддя, вдосконалення технологій допоміжної репродукції, вивчення ембріогенезу, впливу гормональних процесів та патологій репродуктивної системи. Разом з тим, правове регулювання таких дій потребує особливо ретельного балансу між суспільними інтересами в розвитку науки та індивідуальними правами особи, навіть після її смерті.

Метою дослідження є всебічний правовий аналіз можливостей та обмежень у використанні тіл померлих осіб для наукових цілей у сфері репродуктивного здоров'я, з урахуванням принципів міжнародного та європейського права, етичних стандартів, а також перспектив запровадження відповідної практики в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачається виконати такі дослідницькі завдання: охарактеризувати концептуальні засади правового статусу тіла померлої особи; дослідити етичні та юридичні підходи до посмертної автономії, гідності та згоди; проаналізувати чинне національне законодавство та виявити його прогалини у частині правового регулювання використання тіл померлих осіб у наукових цілях; дослідити міжнародний і європейський досвід правового регулювання у цій сфері; обґрунтувати правові рамки допустимості використання тіл померлих осіб

у дослідженнях, пов'язаних із репродуктивним здоров'ям; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства з урахуванням правових, етичних та біомедичних критеріїв.

Наукова новизна цієї роботи полягає у комплексному міждисциплінарному аналізі правових аспектів використання тіл померлих осіб саме в контексті досліджень у сфері репродуктивного здоров'я, що на сьогодні залишається фактично неврегульованою та малодослідженою темою в українському правознавстві. На відміну від наукових праць, що зосереджені лише на медико-правових питаннях трансплантації, це дослідження спрямоване на розкриття потенціалу «постмортального донорства» для наукових досліджень, із фокусом на репродуктивно-правовий вимір, етичні засади та конституційні гарантії прав людини.

У дослідженні застосовано низку загальнонаукових та спеціально-юридичних методів: діалектичний метод – для виявлення взаємозв'язків між правом і біоетикою; системно-структурний метод – для аналізу правового регулювання у взаємозв'язку з етичними та медичними вимогами; порівняльно-правовий метод – для вивчення іноземного досвіду правового врегулювання використання тіл померлих у наукових цілях; формально-юридичний метод – для аналізу чинного українського законодавства та правозастосовної практики; метод прогнозування – для формулювання пропозицій щодо можливих напрямів розвитку правового регулювання.

1. Теоретико концептуальні засади використання тіл померлих осіб у наукових цілях: поняття, підходи, міжнародні стандарти

У юридичній теорії питання статусу тіла померлої особи є складним і досі остаточно не вирішеним. Воно балансує між трьома підходами: 1) об'єктивація (трактування як речі), 2) персоніфікація (визначення як продовження особи), 3) автономістський (гідність як самостійне джерело права).

Цивільне право традиційно не розглядає тіло померлого як суб'єкт права. Водночас, відповідно до гуманістичної парадигми, тіло не може бути повністю об'єктивоване. Зокрема, у багатьох правових системах тіло померлого не підлягає відчуженню як річ, не може бути предметом

цивільного обігу, не підлягає комерціалізації. Натомість закріплюється особливий статус – «тіло як об’єкт гідності».

У праві багатьох європейських країн (Франція, Німеччина, Італія) тіло померлого розглядається як об’єкт спеціального правового захисту – «не як річ, але і не як суб’єкт», а як продовження фізичної особи після смерті (*post mortem corporis*), що потребує охорони від зневаги, наруги та недозволеного втручання. Такий підхід є наближеним до концепції постмортальної автономії, згідно з якою особа зберігає певну правову цінність і після смерті.

Концепція людської гідності має фундаментальне значення для правового осмислення використання тіл померлих осіб. Вона виступає основоположною категорією в сучасному праві людини, незалежно від того, чи йдеться про живу чи померлу особу. Згідно зі статтею 1 Загальної декларації прав людини, «усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах»¹. Хоча сама декларація не поширює свої норми на померлих осіб, багато сучасних юрисдикцій визнають трансцендентний характер гідності, що продовжується і після смерті.

Зокрема, Конституційний суд Федеративної Республіки Німеччина у своїй практиці визнає, що «гідність людини охоплює й захист тіла після смерті» (BVerfGE 30, 173 – «Меморіал Холокосту»)². Подібним чином Європейський суд з прав людини у справі *Elberte v. Latvia* (2015) визнав, що вилучення тканин з тіла померлої особи без належної інформованої згоди є порушенням статті 8 Європейської конвенції з прав людини (право на повагу до приватного і сімейного життя), оскільки порушує інтереси родичів та принижує гідність³.

Таким чином, правомірне використання тіл померлих осіб має ґрунтуватися на: визнанні посмертної гідності як об’єкта права; принципі інформованої (за життя) або презюмованої згоди; дотриманні приватності, конфіденційності та прав родичів; цільовому, науковому характері використання тіла.

Слід зазначити, що використання тіл померлих осіб у наукових або освітніх цілях (*cadaveric donation for research or education*) означає залу-

1 Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об’єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

2 Fürholzer K. Post-mortem dignity between piety and professionalism. Plea for a moment of silence in everyday clinical practice. *Ethik in der Medizin*. 2023. № 35. P. 529–544. URL: <https://doi.org/10.1007/s00481-023-00787-1>.

3 European Court of Human Rights. no. 61243/08, 13.04.2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre/%7Bitemid:\[«001-150234»\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre/%7Bitemid:[«001-150234»]%7D).

чення біологічного матеріалу – повного тіла або його частин – для навчання студентів медичних та біомедичних спеціальностей, підвищення кваліфікації лікарів, анатомічних, гістологічних, патологічних і репродуктивних досліджень.

Цей процес може включати: фіксацію тіла з метою тривалого зберігання; анатомічні розтини (dissection); виділення окремих органів чи тканин (зокрема, репродуктивних); виготовлення навчальних препаратів; генетичні дослідження; моделювання хірургічних втручань; використання в тренінгах допоміжної репродуктивної медицини.

На відміну від трансплантації, де метою є збереження життя реципієнта, використання тіл у науці переслідує виключно *некомерційні, дослідницькі та освітні цілі*, що має бути чітко закріплено на рівні закону та дотримано в практиці.

Щодо міжнародних та європейських стандартів у сфері використання тіл померлих, то слід акцентувати увагу на тому, що міжнародно-правове регулювання в цій сфері є фрагментарним, проте існують низка джерел, що формують «м'яке право» (soft law) або орієнтири для національного законодавства: 1) Конвенція Ради Європи про права людини та біомедицину (Ов'єдська конвенція, 1997) – ст. 3 наголошує, що інтереси та добробут особи мають переважати над інтересами суспільства або науки. Стаття 1 встановлює, що будь-яке втручання в тіло людини (навіть після смерті) можливе лише за умов добровільності та інформованої згоди⁴; 2) Додатковий протокол до Ов'єдської конвенції щодо трансплантації органів і тканин (2002) – хоч і стосується переважно трансплантації, однак містить положення щодо посмертної згоди та принципу недопущення комерціалізації⁵; 3) Універсальна декларація ЮНЕСКО про біоетику і права людини (2005) – ст. 5 і 6 підкреслюють важливість інформованої згоди, поваги до гідності, прозорості в наукових дослідженнях і захисту осіб, нездатних надати згоду⁶; 4) Керівні принципи ВООЗ щодо біомедичних досліджень з використанням людського матеріалу (2003) – містять спеціальні норми щодо використання біологічного матеріалу від померлих

4 The Oviedo Convention. *National Research Ethics Committees*. URL: <https://www.forskningsetikk.no/en/resources/the-research-ethics-library/legal-statutes-and-guidelines/oviedo-convention/>.

5 Protection of Human Rights in Biomedicine. Yerevan, Armenia : Council of Europe, 2022. URL: <https://rm.coe.int/concept-report-eng-final-2787-5493-6582-1/1680aa2d74>.

6 Universal Declaration on Bioethics and Human Rights : of 19.10.2005. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146180>.

донорів, обов'язок документування згоди, гарантії від нецільового використання та комерціалізації⁷.

Європейські країни реалізують декілька основних моделей правового регулювання використання тіл померлих для наукових цілей⁸.

Модель явно вираженої згоди (opt-in) зокрема, передбачена у Німеччині та Італії і передбачає використання тіла можливо лише за наявності письмової згоди, наданої особою за життя. Така згода має бути оформлена відповідно до вимог закону, може бути відкликана до смерті, і фіксується у державному або медичному реєстрі⁹.

Модель мовчазної згоди (opt-out) передбачає презумпції згоди, якщо особа за життя не висловила заперечень і, зокрема, регламентована законодавством таких країн як Іспанія та Австрія. Утім, у багатьох випадках остаточне рішення все одно погоджується з родичами, що дозволяє уникнути соціальних конфліктів¹⁰.

Змішані або гібридні моделі передбачені у Франції, Бельгії, Нідерландах, де діє система презумпції з правом родичів впливати на остаточне рішення. Так, родичі можуть вказати, що воля померлого була іншою, навіть якщо особа не зафіксувала її офіційно¹¹.

Слід зазначити, що загальною для всіх моделей є вимоги: чітко визначеного обсягу цілей використання; етичного контролю; заборони комерційного використання тіл; обов'язковості конфіденційності; публічної звітності медичних і наукових установ.

2. Правовий статус тіла померлої особи в українському законодавстві та практиці

Українське законодавство не містить системно викладеної концепції правового статусу тіла померлої особи. Чинні нормативно-правові

7 Principles on the donation and management of blood, blood components and other medical products of human origin : of 29.12.2016 no. EB140/18. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/eb140/b140_18-en.pdf.

8 Organ and Tissue Donation Consent Model and Intent to Donate Registries: Recommendations From an International Consensus Forum / P. Walton et al. *Transplantation Direct*. 2023. Vol. 9, no. 5. P. e1416. URL: <https://doi.org/10.1097/txd.0000000000001416>.

9 Organ donation in Germany: opt-in vs. opt-out—opinions and voting patterns in the 19th German Bundestag / A. Zeybek et al. *Frontiers in Transplantation*. 2025. Vol. 4. URL: <https://doi.org/10.3389/frtra.2025.1526238>.

10 Approaching the Families of Potential Deceased Organ Donors: An Overview of Regulations and Practices in Council of Europe Member States / S. Mihály et al. *Transplant International*. 2023. Vol. 36. URL: <https://doi.org/10.3389/ti.2023.11498>.

11 Global legislation regulating the donation, procurement and distribution processes of organs and tissues from deceased donors for transplants: A scoping review / A. M. d. Silva et al. *Heliyon*. 2024. Vol. 10, no. 4. P. e26313. URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e26313>.

акти лише фрагментарно регулюють окремі аспекти поводження з тілом після смерті – переважно в контексті судово-медичної експертизи, трансплантації, поховання та санітарних норм. У правовому полі наразі не розроблено цілісної доктрини, що визначала б: чи є тіло померлого об'єктом права власності; чи існує «право на тіло» у померлої особи; що юридичні межі використання біологічного матеріалу після смерті особи; як реалізується право на згоду/заборону використання тіла для наукових цілей.

Відсутність відповідної систематизації породжує ризик порушення прав людини, як за життя, так і після смерті, та створює правову невизначеність щодо можливості використання тіл у медичній освіті та науці.

Найближчим до сфери правового регулювання є Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині». Закон визначає, що анатомічні матеріали (органи, тканини, частини тіла) можуть бути вилучені після смерті особи для трансплантації або наукових цілей, але за наявності письмової згоди (ст. 16, 17)¹².

Проте слід зазначити: Закон не передбачає повного використання тіла померлого у наукових або навчальних цілях (як це передбачено в ЄС для анатомічного навчання); передбачене вилучення окремих анатомічних матеріалів, а не комплексне використання тіла як освітнього об'єкта; наукові цілі згадуються як вторинні та побічні щодо трансплантації; механізм передачі тіла цілком для навчання/досліджень відсутній; закон передбачає реєстр згод і заборон, але відсутній функціонуючий механізм їх реалізації для науки.

Отже, трансплантаційне законодавство не може повноцінно використовуватись як основа для врегулювання передачі тіл померлих на потреби науки та освіти.

Інший блок нормативного регулювання стосується Закону України «Про поховання та похоронну справу». Його основна мета передбачає регламентацію процесу поховання, діяльності ритуальних служб, забезпечення санітарно-епідеміологічних вимог, прав родичів на поховання¹³.

У цьому законі: не передбачено альтернативи похованню у вигляді наукового використання тіла; не врегульовано питання згоди особи за

12 Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.

13 Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10.07.2003 № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>.

життя на використання тіла у дослідницьких цілях; не визначено, чи можуть родичі дозволити або заборонити таке використання; не визначено правового статусу тіла в інституціях після смерті (лікарні, судмедекспертиза, університет). Таким чином, тіло після смерті розглядається як об'єкт санітарного права, а не як потенційний ресурс для медичної науки або освіти.

У контексті дослідження, окремо слід зазначити про судово-медичну експертизу. Так, згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 242, 243), тіло померлого може бути об'єктом судово-медичної експертизи без згоди родичів або заповіту померлого, якщо це необхідно для розслідування¹⁴. У цьому випадку: мета – кримінально-правова, а не наукова; відсутній принцип добровільності; використання матеріалів (органів, тканин, даних) можливе лише в межах слідства. Однак це створює прецедент, коли закон дозволяє втручання у тіло без згоди, що суперечить концепції постмортальної автономії в контексті наукового використання.

Таким чином, слід акцентувати увагу, що на сьогодні в Україні відсутній будь-який правовий механізм, що дозволяв би особі за життя висловити бажання передати своє тіло для освітніх чи наукових потреб після смерті. Відсутні: спеціальний реєстр бажаючих передати тіло для науки; правові гарантії для медичних закладів, що приймають такі тіла; стандарти етичного використання тіл у навчальному процесі; можливості укладення договору між людиною та науковою установою. Це створює ситуацію, коли використання тіл можливе лише неформально, або в межах сумнівної правозастосовної практики, що не відповідає ні принципам права, ні стандартам ЄС, котрі Україна декларує як орієнтир у сфері охорони здоров'я та освіти.

Україна не має загальнообов'язкових біоетичних стандартів чи спеціалізованого законодавства, що регулювало б: діяльність анатомічних та патологоанатомічних служб; процедури згоди та відмови від використання тіла; стандарти утримання, транспортування, обліку та утилізації тіл після наукового використання; вимоги до фахівців, що працюють із тілами; процедури деперсоналізації, зберігання конфіденційності, поваги до тіл.

14 Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

На відміну від університетів Європи чи Північної Америки¹⁵, в Україні не існує органів етичного контролю, що схвалювали б програми роботи з тілами або дослідження із залученням анатомічного матеріалу. Що може створювати простір для правового свавілля.

Як зазначено у повідомленні Міністерства охорони здоров'я України від 3 жовтня 2025 року, офіційно розпочато консультації щодо можливості запровадження європейської моделі передачі тіл померлих у наукових і освітніх цілях¹⁶. Це означає, що держава визнає: необхідність використання тіл для медичної освіти; потребу в належному правовому регулюванні; орієнтацію на модель ЄС як правовий та етичний стандарт. Проте без створення правової основи з урахуванням принципів гідності, інформованої згоди, автономії, прав родичів і суспільного контролю така практика ризикує залишитися декларативною.

Отже, українське законодавство на сьогодні не забезпечує ані правового механізму, ані етичного інструментарію для використання тіл померлих осіб у наукових цілях. Існує юридичний вакуум, що має бути заповнений шляхом прийняття спеціального закону або внесення змін до чинного законодавства (зокрема до Цивільного кодексу, законів про трансплантацію, про поховання, про медичну освіту тощо).

3. Правове регулювання репродуктивного здоров'я і репродуктивних прав: потенціал наукових досліджень із використанням тіл померлих осіб

Репродуктивне здоров'я – це не лише медичне поняття, а й комплексна правова категорія, що включає фізичний, психічний та соціальний добробут у всьому, що стосується репродуктивної системи, її функцій та процесів. Визначення, запропоноване Всесвітньою організацією охорони здоров'я (Далі – ВООЗ), стало основою для міжнародно-правових документів і національних стратегій¹⁷. У юридичному вимірі репродуктивне здоров'я тісно пов'язане з такими правами людини, як: право

15 The Legal and Ethical Framework Governing Body Donation in Europe – 2nd update on Current Practice / E. Brenner et al. *Annals of Anatomy - Anatomischer Anzeiger*. 2023. P. 152195. URL: <https://doi.org/10.1016/j.aanat.2023.152195>.

16 В Україні обговорюють запровадження європейської практики використання тіл померлих осіб в освіті й науці. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-obhovoriuiut-zaprovadzhennia-ievropeiskoi-praktyky-vykorystannia-til-pomerlykh-osib-v-osviti-i-nautsi?fbclid=IwY2jxawNjDNhleHRuA2FlbQIxMABicmlkETE4MElWUkhxYUtqeHN4Ym85AR7PgXTZ_ILMe8D-TlLxAsZ7R4wOz00-tEN_bhk6KcezC-9fyvz_F0doKZ6low_aem_hDESK_mfnsv_GLn2j70-6w.

17 Reproductive health. *World Health Organization*. URL: <https://www.who.int/southeastasia/health-topics/reproductive-health>.

на охорону здоров'я; право на фізичну автономію; право на науковий прогрес; право на недискримінацію у сфері доступу до репродуктивних послуг¹⁸.

Відповідно до Стратегії ВООЗ щодо репродуктивного здоров'я (2022), розвиток науки та досліджень є невід'ємною складовою покращення доступу до якісної медичної допомоги в цій сфері¹⁹. Водночас наукові дослідження потребують адекватної правової бази, зокрема у разі залучення людських тіл чи анатомічних матеріалів.

Репродуктивні права – це сукупність прав і свобод, що забезпечують можливість особи самостійно приймати рішення щодо репродуктивної поведінки, доступу до послуг охорони здоров'я, інформації, а також участі у прийнятті рішень щодо наукового прогресу у сфері репродуктивної медицини²⁰. Такі права ґрунтуються на низці міжнародно-правових актів: 1) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966) гарантує «право кожного на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я»²¹; 2) Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979)²² регламентує право на медичне обслуговування, включаючи плани у сфері репродуктивного здоров'я; 3) Універсальна декларація біоетики і прав людини ЮНЕСКО (2005)²³ визначає, що держави мають сприяти рівному доступу до наукових досягнень у сфері охорони здоров'я.

Таким чином, розвиток репродуктивної науки та практики, включаючи використання тіл померлих осіб як біологічного ресурсу для досліджень, розглядається як форма реалізації фундаментального права на науковий прогрес (right to science), закріпленого, зокрема, у ст. 27 Загальної декларації прав людини (1948)²⁴.

18 The right to participate in and benefit from science. *National Commission for Science, Technology and Innovation*. URL: <https://www.nacosti.go.ke/2024/12/02/the-right-to-participate-in-and-benefit-from-science/>.

19 Fathalla M. Reproductive health: a call to the research community. *Eastern Mediterranean Health Journal*. 2006. Vol. 2, no. 12. URL: <https://www.emro.who.int/emhj-volume-12-2006/volume-12-supplement-2/reproductive-health-a-call-to-the-research-community.html>.

20 Reproductive Rights. *Human Rights Watch. Defending Human Rights Worldwide*. URL: <https://www.hrw.org/topic/womens-rights/reproductive-rights>.

21 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

22 Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

23 Universal Declaration on Bioethics and Human Rights : of 19.10.2005. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146180>.

24 Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

Важливо, що у науково-медичній практиці дослідження в сфері репродуктивного здоров'я потребують доступу до тканин і органів, що не завжди можуть бути отримані у живих донорів²⁵. Зокрема, це стосується: анатомії та гістології внутрішніх статевих органів; причин анатомічного безпліддя; вивчення порушень менструального циклу; реконструктивної гінекології; впливу хірургічних втручань на репродуктивну систему; тестування новітніх методів фертилізації, ембріологічних підходів, трансплантації яєчників, матки тощо.

У багатьох країнах тіла померлих (або анатомічні препарати з них) використовуються, зокрема, у програмах підготовки ембріологів, репродуктологів, урологів, акушерів-гінекологів, а також у післядипломній освіті²⁶. Такі практики забезпечують: доступ до якісної освіти у галузі репродуктивної медицини; покращення стандартів клінічної практики; розвиток інноваційних технологій у лікуванні безпліддя; дослідження рідкісних патологій, включаючи генетичні аномалії статеві системи.

У цьому контексті слід зазначити про етичні обмеження та правові межі використання тіл у репродуктивних дослідженнях, оскільки йдеться про особливо чутливу репродуктивну сферу, використання тіл у цих дослідженнях має підлягати суворому етичному і правовому регулюванню, зокрема: не допускається використання тіл у практиках, що можуть бути інтерпретовані як порушення гідності, у тому числі за відсутності чіткої інформованої згоди; слід уникати експериментів, що імітують інтимні дії або можуть мати еротизоване сприйняття (це фіксується як порушення в деяких етичних кодексах університетів ЄС); репродуктивні органи не можуть бути об'єктом комерціалізації, продажу або використання в косметичних цілях; будь-які втручання мають бути прозорими, під контролем етичного комітету; родичі повинні бути поінформовані, якщо органи чи тканини використовуються в контексті репродуктивної науки, особливо у випадках, де особа не залишила чіткої згоди²⁷.

25 Ethics on academic procurement of cadavers / K. A. Bala Ganesh et al. *Bioinformation*. 2024. Vol. 20, no. 8. P. 872–876. URL: <https://doi.org/10.6026/973206300200872>.

26 Guidelines for cadaver dissection in education and research of clinical medicine (The Japan Surgical Society and The Japanese Association of Anatomists) / T. Shichinohe et al. *Anatomical Science International*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1007/s12565-022-00665-8>.

27 Cornwall J., Callahan D., Wee R. Ethical issues surrounding the use of images from donated cadavers in the anatomical sciences. *Clinical Anatomy*. 2015. Vol. 29, no. 1. P. 30–36. URL: <https://doi.org/10.1002/ca.22644>.

Такі обмеження випливають із принципів, закріплених у документах ВООЗ, ЮНЕСКО, Ради Європи, а також з практики Європейського суду з прав людини.

Щодо національного потенціалу, то в Україні зберігається значний потенціал розвитку досліджень у сфері репродуктивного здоров'я, зокрема: клініки допоміжної репродукції; дослідницькі центри при медичних університетах (інститути анатомії, гістології, ембріології); кафедри гінекології та урології; нові дослідницькі ініціативи, пов'язані з матковою трансплантацією, збереженням фертильності після онкологічного лікування тощо.

Однак відсутність правового механізму передачі тіл для наукових потреб позбавляє ці напрями легітимного ресурсу для розвитку. У результаті знижується якість підготовки медиків, втрачається конкурентоздатність української медичної науки, зберігається залежність від іноземних ресурсів та програм.

Отже, розвиток досліджень у сфері репродуктивного здоров'я неможливий без створення легального доступу до тіл померлих осіб для цілей, що чітко відповідають критеріям медичної науки, етики та права. Репродуктивні права – це не лише права на послуги, але й права на участь у науковому прогресі, включаючи право на проведення досліджень, що можуть покращити репродуктивне здоров'я всього населення.

Україні необхідно закласти правові основи, що дозволили б: особі добровільно і свідомо надати згоду на використання свого тіла для репродуктивних досліджень; визначити межі і правила використання анатомічного матеріалу у сфері репродуктивної медицини; забезпечити етичний контроль, прозорість і наукову доброчесність таких досліджень.

4. Порівняльно-правовий аналіз моделей регулювання використання тіл померлих осіб у наукових цілях в ЄС та їх адаптація в Україні

Європейські країни виробили різні, але в межах єдиної ціннісної парадигми, підходи до правового регулювання використання тіл померлих осіб у наукових та освітніх цілях. Основною спільною рисою є: визнання гідності померлої особи як юридичної категорії; наголос на принципі

згоди (інформованої або презюмованої); створення правових механізмів передачі тіла до відповідних установ.

У Німеччині використання тіл для анатомічних та наукових потреб можливе лише за наявності письмової згоди особи, зафіксованої за життя²⁸ (модель явно вираженої згоди – opt-in). Така згода може бути оформлена у формі заповіту або спеціальної заяви до медичного чи наукового закладу. Серед особливостей моделі слід виокремити: автономія особи має пріоритет – без згоди використання неможливе; родичі не можуть надати згоду замість померлого; заклад зобов'язаний документувати, зберігати та контролювати використання тіл; порушення цього порядку є кримінальним правопорушенням (профанація тіла).

Французьке право передбачає, що, якщо особа не висловила заперечення, її тіло може бути використано для науки²⁹ (модель презумпції згоди з правом відмови родичів – hybrid). Однак родичі мають право висловити відмову на основі припущення волі померлого. Практика ґрунтується на принципі поваги до пам'яті та почуттів близьких. Франція також має: єдиний національний реєстр заперечень (загальний для трансплантації і науки); етичний нагляд за всіма програмами роботи з тілами.

У Нідерландах діє прозора модель з етичним контролем та чітка інфраструктура надання згоди: особа підписує донорську декларацію про передачу тіла; установа зобов'язана забезпечити повагу, анонімність, звітність; після завершення дослідження тіло має бути гідно поховане або кремоване, за рахунок закладу. Також передбачено створення окремих етичних комітетів при університетах, котрі розглядають допустимість досліджень³⁰.

У Іспанії³¹ та Австрії³² діє принцип презумпції згоди (модель мовчазної згоди – opt-out): якщо особа не заборонила письмово, її тіло може

28 Gesetz über die Spende, Entnahme und Übertragung von Organen (Transplantationsgesetz - TPG) : of 05.11.1997. BGBl. I. № 74. URL: https://media.offenegesetze.de/bgbl1/1997/bgbl1_1997_74.pdf#page=3; Gesetz über Qualität und Sicherheit von menschlichen Geweben und Zellen (Gewebegesetz) : of 20.07.2007. BGBl. I. № 35. URL: https://media.offenegesetze.de/bgbl1/2007/bgbl1_2007_35.pdf#page=10.

29 Décret n° 2022-719 du 27 avril 2022 relatif au don de corps à des fins d'enseignement médical et de recherche : Décret of 27.04.2022 no. 2022-719. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000045684251>.

30 Wet op de orgaandonatie : of 01.01.2022 no. BWBR0008066. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0008066/2022-01-01>.

31 Ley 30/1979, de 27 de octubre, sobre extracción y trasplante de órganos : Ley of 27.10.1979 no. 30/1979. Boletín Oficial del Estado. 1979. 6 N°ember. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-26445>; Ley 41/2002, de 14 de noviembre, básica reguladora de la autonomía del paciente y de derechos y obligaciones en materia de información y documentación clínica : Ley of 14.11.2002 no. 41/2002. Boletín Oficial del Estado. № 274. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2002-22188>.

32 Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Organtransplantationsgesetz : of 14.12.2012. BGBl. INr. 108/2012. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20008119>.

бути використане; водночас на практиці установи завжди взаємодіють із родичами, аби уникнути конфлікту. Ці країни мають: національні реєстри заперечень; чіткі нормативи транспортування, зберігання та обліку тіл; санкції за неналежне поводження з тілом.

Щодо стандартів ЄС, як орієнтирів для реформування українського законодавства, то хоча Європейський Союз не має єдиного обов'язкового законодавства щодо тіл померлих осіб у науці, діє низка «м'яких» правових орієнтирів (soft law), зокрема: Ов'єдська конвенція (1997) – вимагає добровільності і захисту гідності³³; Резолюція ПАРЄ № 1859 (2012) – про стандарти біомедичних досліджень³⁴; Керівні принципи ВООЗ щодо використання тіл померлих у наукових цілях³⁵; Європейські біоетичні хартії – передбачають створення локальних етичних комітетів³⁶.

Усі ці документи визнають: гарантії згоди (opt-in/opt-out), але в межах публічного контролю; обов'язковість етичного нагляду; неприпустимість комерціалізації тіл; забезпечення анонімності та гідного поводження.

Утім, українська правова та соціальна система має певні об'єктивні бар'єри для імплементації західних моделей: недовіра до державних інституцій, зокрема в питаннях смерті, донорства, медицини; суспільна чутливість до теми тілесності і смерті, вплив релігії; відсутність реєстрів згод/відмов, юридичної інфраструктури; низький рівень правової культури серед громадян і медичного персоналу; високий ризик зловживань за відсутності прозорої моделі контролю.

Тому запозичення європейського досвіду в Україні потребує не просто законодавчого копіювання, а адаптації з урахуванням культурно-правової специфіки.

У цьому контексті оптимальною для України вважаємо модель поетапного впровадження системи opt-in (вираженої згоди) з можливістю opt-out для родичів у специфічних випадках, а також із такими ключо-

33 The Oviedo Convention. *National Research Ethics Committees*. URL: <https://www.forskningsetikk.no/en/resources/the-research-ethics-library/legal-statutes-and-guidelines/oviedo-convention/>.

34 Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients : Resolution of 25.01.2012 no. 1859. URL: <https://pace.coe.int/en/files/18064>.

35 Emergencies: Management of dead bodies. *World Health Organization*. URL: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/emergencies-management-of-dead-bodies>.

36 Charter of the EIB - European Institute of Bioethics. *Institut Européen de Bioéthique - Votre centre de référence sur l'actualité et les questions de bioéthique*. URL: <https://www.ieb-eib.org/en/about-ieb/charter-of-the-eib-3.html>.

вими елементами: 1) прийняття спеціального Закону про використання тіл померлих у науці та освіті; 2) запровадження єдиного державного реєстру згод та відмов; 3) детальне врегулювання процесу: подання заяви, реєстрація, транспорт, поховання; 4) публічний контроль і нагляд через етичні комітети при університетах та науково-дослідних інститутах; 5) заборона комерційного використання тіл і жорсткі санкції за порушення гідності; 6) медійна та освітня кампанія з популяризації донорства тіла для науки; 7) можливість укладення договору між особою та закладом за життя; 8) пільги для осіб, які погоджуються передати тіло для науки (наприклад, оплата поховання державою).

Так, Україна потребує нормативної моделі, адаптованої до її правової системи та суспільних реалій, але заснованої на принципах, спільних для ЄС: верховенство права; гідність людини; інформована згода; неприбутковість; етичний контроль. Створення такої моделі є не лише правовим, а й моральним імперативом, як для збереження людської гідності, так і для розвитку медичної науки.

5. Пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства у сфері використання тіл померлих у наукових цілях

Однією з головних прогалин у чинному українському законодавстві є відсутність визначеного правового статусу тіла після смерті, що створює ризики: правової невизначеності (у кого виникають права на тіло – у родичів, держави чи лікарні); недопустимого поводження з тілом; юридичних колізій при спробі його використання в освіті, науці, трансплантації.

Пропонується внести зміни до Цивільного кодексу України, визнавши тіло померлого особливим об'єктом правового регулювання, що: не є об'єктом цивільного обороту; підлягає спеціальному правовому режиму; може бути використаний у наукових, освітніх, діагностичних чи інших суспільно значущих цілях лише на підставі згоди.

Аналіз європейського досвіду демонструє, що найбільш ефективним є цілісний спеціальний закон, що охоплює всі етапи: від згоди особи до поховання після досліджень.

У цьому контексті пропонується прийняти Закон України «Про використання тіл померлих осіб у наукових та освітніх цілях», що має

передбачати: підстави та порядок передачі тіла: за згодою за життя, за згодою родичів, у разі відсутності заперечень; створення державного реєстру згод та заборон; процедуру транспортування, зберігання, дослідження, поховання; обов'язкову анонімізацію; санкції за неналежне поводження з тілом; гарантії гідності, недопущення комерціалізації; залучення етичних комітетів; окремі положення для досліджень у сфері репродуктивного здоров'я.

Важливо, що для узгодженості правового поля, потрібно внести зміни до суміжних актів: Закону України «Про трансплантацію»: чітко розмежувати використання тіл/анатомічних матеріалів для трансплантації та для науки/освіти; Закону України «Про поховання»: передбачити можливість відкладеного поховання у зв'язку з передачею тіла науковій установі; Кримінального кодексу України: посилити відповідальність за порушення процедури поводження з тілом; Закону України «Про вищу освіту»: дозволити університетам офіційно укладати договори про прийняття тіл на наукові/освітні потреби.

Ефективна практика в ЄС демонструє, що головним джерелом легітимності є інформована згода померлого за життя. Україні слід створити: державний реєстр згод (opt-in); процедуру онлайн-подачі заяви через Дія або Нотаріальну палату; можливість відкликання згоди; реєстрацію документу в медичному закладі або університеті, що дозволить усунути юридичну невизначеність і захистити волю особи.

У разі відсутності вираженої волі особи, має бути передбачено право родичів: надати або відмовити у згоді; мати повну інформацію щодо цілей, строків та порядку використання тіла; гарантії повернення останків для поховання. Цей механізм має бути чітко прописаний, аби унеможливити свавільне вилучення тіл без жодної правової основи.

Важливо, що використання тіл у дослідженнях, особливо у сфері репродуктивного здоров'я, потребує впровадження етичних бар'єрів і нагляду. У цьому контексті слід: створити локальні етичні комітети при медичних вищих навчальних закладах, науково-дослідних інститутах, клініках; затвердити Кодекс етичного поводження з тілами померлих осіб; зобов'язати медичні установи публічно звітувати про використання тіл у дослідницьких програмах; заборонити використання тіл у цілях, що не пов'язані з визнаними науковими чи освітніми стандартами.

Такий підхід є продовженням реалізації права громадян на доступ до публічної інформації та контроль за діяльністю держави, включно з медичними установами³⁷.

Для популяризації нової практики важливо впровадити державні гарантії із оплати витрат на транспортування і поховання тіл, переданих науці; публічних подяк або меморіальних заходів на честь донорів тіла; забезпечення гідного ставлення до тіл (зберігання, поховання).

Утім, жодна правова модель не буде ефективною без суспільної довіри, що має передбачати офіційну інформаційну кампанію МОЗ України; залучення авторитетних представників науки, духовенства, громадськості; прозорість і підзвітність усіх процедур; облік культурних і релігійних аспектів.

Також важливо, що забезпечення прозорості процедур і залучення громадянського суспільства до обговорення таких етичних практик відповідає загальнодемократичним стандартам публічного управління³⁸.

Отже, реформування правового поля у сфері використання тіл померлих у науці є необхідною умовою розвитку медичної науки, підвищення якості освіти та реалізації права на науковий прогрес. Пропоновані законодавчі зміни спрямовані на: повагу до волі людини; забезпечення прозорості й легітимності процедур; підвищення етичних стандартів у медицині; підтримку репродуктивного здоров'я як публічного блага.

Окремої уваги потребує потенціал розвитку наукових досліджень у сфері репродуктивного здоров'я. Так, використання тіл померлих для наукових досліджень відкриває унікальні можливості для прогресу у сфері репродуктивного здоров'я, що включають: 1) доступ до різноманітних тканинних зразків, зокрема, репродуктивних органів, що є ключовими для гістологічних, цитологічних, молекулярних досліджень; 2) можливість вивчення патологічних процесів на клітинному рівні, що підвищить якість діагностики та розробки терапевтичних стратегій; 3) використання тіл як джерела біоматеріалів для генетичних досліджень, що мають важливе значення для розуміння спадкових аспектів репродуктивних захворювань; 4) розширення практичних можливостей для навчання медичних кадрів,

37 Наливайко Л. Р., Вітвіцький С. С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 5 (2). С. 28–33.

38 Nalyvaiko L. R. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vydání. С. 51–62.

що підвищить якість надання медичної допомоги у сфері репродуктивного здоров'я.

Правове регулювання цієї сфери може стати каталізатором інноваційного розвитку: 1) впровадження прозорих, етичних норм створює довіру міжнародних донорів і партнерів, що відкриває можливості для отримання грантів та участі у міжнародних проєктах; 2) чіткі правила дозволяють розробляти протоколи досліджень, стандарти якості та безпеки, що є ключовим чинником для сертифікації та визнання результатів на міжнародному рівні; 3) законодавство стимулює розвиток міжвідомчої співпраці між медичними, науковими і освітніми установами, що створює синергію у сфері репродуктивного здоров'я; 4) запровадження державних і публічних механізмів підтримки наукових ініціатив, зокрема через пілотні програми та інкубатори інновацій.

Утім, реалізація потенціалу потребує послідовних і системних заходів із проведення пілотних проєктів у ключових науково-медичних установах для відпрацювання нормативних і технологічних механізмів; розробки та затвердження єдиних стандартів і протоколів роботи з тілами померлих, що включають етичні, юридичні та медичні вимоги; включення тематики використання тіл померлих у навчальні програми для студентів медичних і юридичних спеціальностей; забезпечення прозорості комунікації з громадськістю, підвищення рівня правової і біоетичної освіти; організації міжнародних конференцій, семінарів, публікацій для поширення знань і обміну досвідом.

Варто враховувати, що сучасне правове регулювання у сфері репродуктивного здоров'я вимагає врахування міжнародних стандартів прав людини, рішень Європейського суду з прав людини, а також практики використання тіл у дослідженнях, пов'язаних із посмертним відтворенням, гестаційним сурогатним материнством та дослідженням репродуктивних тканин^{39,40}. Зокрема, в Україні вже досліджується необхідність нормативного закріплення права на посмертне репродуктивне відтворення для військовослужбовців і певних категорій осіб, що також потребує створення прозорості, етичної і контрольованої моделі роботи

39 Лебедева Ю. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>.

40 Nalyvaiko L., Pryputen D., Verba I., Lebedieva Y., Chepik-Trehubenko O. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6. № 2. P. 206–2019. URL: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-n000203>.

з тілами⁴¹. Конституційно-правовий підхід до свободи репродуктивного вибору, як показує аналіз зарубіжної практики, має поєднувати право на автономію особи з гарантіями належного правового режиму щодо біологічних рештків⁴². Також необхідно враховувати міждисциплінарний підхід до формування політики у цій сфері, зокрема, узгодження цивільного, медичного та біоетичного права⁴³.

Слід акцентувати увагу, що особливу роль у формуванні суспільної довіри відіграють неурядові правозахисні організації, що здатні виступати провайдерами інтересів громадян у сфері медичної етики та контролю за використанням людських тіл у наукових цілях⁴⁴.

Також важливо, аби МОЗ України очолило процес законодавчого врегулювання та розробки стандартів, а Уряд підтримав законодавчу ініціативу і забезпечив фінансування відповідних пілотних програм. Наукові установи мають створити етичні комітети і відповідні внутрішні регламенти, а залучення міжнародних експертів для консультацій забезпечить адаптацію передового досвіду. Так, спільна робота державних органів, науковців і громадськості є запорукою формування позитивного ставлення до нової практики.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку висновків:

1. Національне законодавство України наразі не забезпечує належного правового регулювання використання тіл померлих осіб у наукових та освітніх цілях. Відсутність спеціального нормативного акту, правового статусу тіла померлого, єдиного механізму згоди чи відмови створює серйозні правові ризики та колізії.
2. Європейські підходи до врегулювання цієї сфери демонструють наявність правової традиції, заснованої на поєднанні поваги до гіднос-

41 Лебедева Ю. В. Нормативно-правове забезпечення реалізації права на посмертне відтворення військовослужбовців та інших осіб: зарубіжний досвід та регламентація в Україні. Київський часопис права. 2024. № 1. С. 23–30. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.3>.

42 Лебедева Ю. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>; Лебедева Ю. Конституційне право на аборт у США: правова регламентація. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2024. Vol. 1, no. 2 (106). P. 13–29. URL: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.13-29>.

43 Наливайко Л., Лебедева Ю. Репродуктивні права людини: міжнародні стандарти, досвід України та Литви. *European Political and Law Discourse*. 2022. Т. 9, № 4. С. 60–73. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.4.6>; Nalyvaiko L., Lebedeva Y. Human reproductive rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania : monograph. Modern scientific strategies of development, 2022. URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13395-2022-008-318-336>.

44 Наливайко Л. Р., Грицай І., Дніпров О. С. Неурядові правозахисні організації України : навч. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 432 с.

- ті особи та суспільної користі. Принципи інформованої згоди, неприбутковості, етичного нагляду та юридичної прозорості становлять основу сучасного правового поля в ЄС.
3. Україна має потенціал для формування власної нормативної моделі, що поєднує елементи систем opt-in та opt-out, з урахуванням українських правових, культурних та соціальних реалій. Пропонована модель передбачає добровільну згоду особи за життя, можливість участі родичів, етичний контроль, публічну прозорість і законодавчі гарантії недопущення зловживань.
  4. Запровадження правового механізму використання тіл померлих має критичне значення для розвитку досліджень у сфері репродуктивного здоров'я, включаючи тканинну біологію, патологію, молекулярну генетику, а також для підготовки висококваліфікованих кадрів.
  5. З метою забезпечення належного правового регулювання рекомендується: прийняти спеціальний Закон України «Про використання тіл померлих осіб у наукових та освітніх цілях», що визначить правовий статус тіла, процедури передачі, етичні вимоги, гарантії недоторканності і гідності; визначити на рівні Цивільного кодексу України особливий правовий режим тіла померлого, що унеможливило його комерціалізацію та свавільне використання; запровадити державний реєстр згод та відмов, із забезпеченням правової сили для таких волевиявлень; створити етичну інфраструктуру – комітети при університетах та наукових інститутах, наглядові органи, систему акредитації дослідницьких програм; започаткувати реалізацію пілотних проєктів у провідних медичних закладах для апробації правових та організаційних механізмів; інституціалізувати співпрацю МОЗ України із науковою спільнотою у форматі робочих груп, дорадчих органів, експертного супроводу реформи.
  6. Подальші наукові розвідки в цій сфері доцільно спрямувати на: емпіричні дослідження правової обізнаності населення, рівня довіри до інститутів, готовності до надання згоди на використання тіла після смерті; розробку міжгалузевої моделі правового регулювання, що включатиме не лише цивільне та медичне право, а й адміністративне, кримінальне, етичне право; оцінку ризиків зловживань при реалізації таких програм в умовах правової трансформації та воєнного стану;

поглиблений аналіз репродуктивних досліджень, що вимагають використання тіл померлих – зокрема в контексті вивчення безпліддя, гормональних дисфункцій, гінекологічної онкології; міжнародне порівняння моделей біоетичного контролю, з метою адаптації найкращих практик до українських реалій.

Отже, розроблення комплексної правової моделі використання тіл померлих у наукових цілях є не лише питанням правового регулювання, а й етичним, соціальним і науковим викликом, що потребує широкого діалогу між правниками, науковцями, медиками, державою та суспільством. Україна сьогодні має унікальну можливість не просто імплементувати європейський досвід, а сформуванати власну прогресивну правову модель, яка збалансує права людини, інтереси науки та вимоги етики в умовах XXI століття.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-77-98

ЛЕБЕДЄВА Юлія Владиславівна,

старший викладач кафедри теорії держави і права

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-9745-2796

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЗАКОНОПРОЄКТУ № 13683 У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

У дослідженні проведено комплексний юридичний аналіз правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій в Україні з фокусом на законопроект № 13683 у контексті відповідності європейським стандартам. Зазначена тема набуває особливої актуальності на тлі стрімкого розвитку репродуктивної медицини, міжнародної інтеграції України та нагальної потреби у створенні чіткого, системного і гармонізованого законодавчого поля у сфері допоміжних репродуктивних технологій.

Автор підкреслює, що відсутність кодифікованого закону в Україні спричиняє фрагментарність нормативної бази, правові колізії, а також проблеми в практиці правозастосування, що особливо помітно в питаннях

сурогатного материнства і донорства. Аналіз судової практики і існуючих підзаконних актів виявляє численні прогалини, що створюють юридичний вакуум, загрожують захисту прав усіх учасників репродуктивних відносин і викликають етичні суперечності.

Дослідження ґрунтується на системному правовому аналізі основних положень законопроекту № 13683, що, попри наявність новел, не позбавлений суттєвих недоліків у юридичній техніці, термінологічній невизначеності та недостатній регламентації контролю за процедурами допоміжних репродуктивних технологій. Зокрема, проблемними є питання забезпечення прав дитини на інформацію про біологічне походження, гарантії добровільності донорства та сурогатного материнства, а також механізми захисту пацієнтів.

Особливу увагу приділено порівняльно-правовому аналізу європейських підходів до регулювання допоміжних репродуктивних технологій у країнах ЄС, серед яких Франція, Німеччина, Іспанія, Чехія. Виявлено ключові принципи, що лежать в основі ефективного регулювання – доступність, етичність, захист прав дитини – і котрі є орієнтирами для реформування українського законодавства.

На основі виявлених недоліків і світового досвіду сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавства України. Акцент зроблено на необхідності уточнення термінології, запровадження прозорих механізмів контролю, створення державних реєстрів, гарантування рівного доступу до технологій та захисту прав усіх учасників репродуктивного процесу. Крім того, підкреслено важливість створення спеціалізованих інституційних структур і чітких процедур імплементації.

Автор вважає, що ухвалення ефективного закону в цій сфері матиме стратегічне значення для європейської інтеграції України, сприятиме підвищенню якості медичної допомоги, захисту прав людини і формуванню сучасного правового середовища, що відповідає міжнародним стандартам.

Водночас відзначено, що тема допоміжних репродуктивних технологій містить численні складні юридичні, етичні і соціальні виклики, що потребують подальших міждисциплінарних досліджень. Зокрема, перспективними напрямами є вивчення етичних аспектів репродуктивних технологій, правових особливостей транснаціонального сурогатного материнства, а також розвитку новітніх технологій і їхнього правового врегулювання.

Результати дослідження можуть стати підґрунтям для розробки нової редакції законодавства, а також інструментом для формування державної політики, спрямованої на захист репродуктивних прав та інтересів усіх суб'єктів у сфері допоміжних репродуктивних технологій.

Допоміжні репродуктивні технології є складним міждисциплінарним феноменом, що поєднує медичні, правові, соціальні та етичні виміри. Їхнє застосування безпосередньо впливає на реалізацію фундаментальних прав людини, зокрема права на повагу до приватного і сімейного життя, на охорону здоров'я, права материнства та батьківства. В умовах демографічного спаду, старіння населення та зростання поширеності безпліддя, питання доступності та належного правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій набуває суспільного значення, стаючи складовою державної політики у сфері охорони репродуктивного здоров'я.

За даними офіційної статистики, близько 15 % пар репродуктивного віку в Україні стикаються з проблемами безпліддя. Допоміжні репродуктивні технології відкривають для них можливість реалізувати право на батьківство, гарантоване статтями 21, 24 і 51 Конституції України, а також міжнародними актами – зокрема, Загальною декларацією прав людини (ст. 16) та Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW). Водночас розвиток цієї сфери породжує низку правових, етичних і соціальних викликів – від гарантій прав дитини й захисту учасників репродуктивного процесу до запобігання комерціалізації репродуктивних послуг.

Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій в Україні тривалий час залишається фрагментарним і базується переважно на підзаконних актах, зокрема наказах МОЗ України, що не забезпечує системності та правової визначеності. Відсутність спеціального закону, що комплексно врегулював би статус суб'єктів, порядок застосування технологій, умови донорства, сурогатного материнства, а також гарантії прав дитини, створює правовий вакуум і колізії у правозастосуванні. З огляду на це, поява законопроекту № 13683 «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» є важливим етапом у спробі кодифікації репродуктивного законодавства та наближення цієї сфери до європейських стандартів.

Разом із тим, у сучасних умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває питання відповідності національного

правового поля принципам *acquis communautaire* ЄС, Конвенції Ради Європи про права людини і біомедицину (Ов'єдська конвенція, 1997) та практиці Європейського суду з прав людини. Європейські держави демонструють широкий спектр моделей правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій – від суворо обмежувальних (Німеччина, Франція) до більш ліберальних (Іспанія, Бельгія, Чехія). Проте всі вони ґрунтуються на єдиних цінностях – повазі до людської гідності, автономії особи, рівному доступі до технологій і пріоритеті найкращих інтересів дитини. Саме ці принципи мають бути орієнтиром для українського законодавця.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю системного переосмислення правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій в Україні з урахуванням європейських біоетичних і правових стандартів, усунення прогалин чинного законодавства та створення цілісної нормативної моделі, що забезпечить баланс між свободою репродуктивного вибору, захистом прав дитини та гарантіями недискримінації.

Метою дослідження є здійснення комплексного правового аналізу законопроекту № 13683 «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій», визначення ступеня його відповідності європейським стандартам у сфері біоетики та прав людини, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: визначити теоретико-правові засади застосування допоміжних репродуктивних технологій і їхнє співвідношення з особистими немайновими правами людини; проаналізувати чинну нормативно-правову базу України у сфері допоміжних репродуктивних технологій; провести правовий аналіз законопроекту № 13683 з урахуванням його структури, юридичної техніки, новел і прогалин; здійснити порівняльно-правове дослідження регулювання допоміжних репродуктивних технологій у державах ЄС та визначити узагальнені принципи європейських підходів; сформулювати пропозиції щодо гармонізації українського законодавства з *acquis communautaire* ЄС і міжнародними стандартами біоетики.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі законопроекту № 13683 у контексті європейських стандартів прав людини, біоетики та

медичного права, а також у розробці пропозицій щодо вдосконалення національної нормативної моделі.

Отже, дослідження спрямоване на формування науково обґрунтованих засад подальшої законодавчої політики у сфері допоміжних репродуктивних технологій, що сприятиме зміцненню правових гарантій, забезпеченню етичності медичної практики та інтеграції України у європейський правовий простір.

1. Теоретико-правові засади правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій

Сучасний етап розвитку біомедичних наук і технологій спричинив трансформацію класичних уявлень про репродукцію, батьківство та родину як правові інститути. Допоміжні репродуктивні технології, що спочатку розвивалися як суто медичний інструмент подолання безпліддя, на сьогодні постають як правовий феномен, що породжує комплекс новітніх відносин у сферах охорони здоров'я, цивільного, сімейного, міжнародного приватного права, прав людини та біоетики.

Поняття допоміжної репродукції в українському законодавстві до 2025 року залишається недостатньо розробленим. У нормативно-правових актах відсутнє чітке легальне визначення цього терміну. Єдиним актом, котрий надає функціональне тлумачення, є наказ МОЗ України № 787 від 09.09.2013 року, де під допоміжними репродуктивними технологіями розуміються методи лікування безпліддя, при яких окремі або всі етапи зачаття і раннього ембріонального розвитку здійснюються поза тілом жінки¹. Водночас таке визначення є вузьким за доктринальне та не охоплює весь спектр процедур, що мають правове значення.

З точки зору міжнародного права, найбільш усталене визначення допоміжних репродуктивних технологій наведене у Глосарії ВООЗ, де зазначено, що допоміжні репродуктивні технології – це всі методи лікування безпліддя, що передбачають маніпуляцію із чоловічими або жіночими гаметами в процесі зачаття². Саме на базі цього підходу формуються правові конструкції у більшості країн ЄС, де поняття допоміжної

1 Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ МОЗ України від 09.09.2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>.

2 Revised glossary on Assisted Reproductive Terminology (ART). *The International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) and the World Health Organization (WHO) Revised Glossary on ART Terminology*. URL: [https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-\(srh\)/areas-of-work/fertility-care/ART-revised-glossary](https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-(srh)/areas-of-work/fertility-care/ART-revised-glossary).

репродукції охоплює штучну інсемінацію, запліднення *in vitro*, перенесення ембріонів, сурогатне материнство, донорство гамет та пов'язані біотехнології, зокрема кріоконсервацію.

З науково-правової точки зору, допоміжні репродуктивні технології мають бути розглянуті як специфічний комплекс правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням медичних репродуктивних технологій, до котрих залучені щонайменше три групи суб'єктів: медичні працівники (клініки, ембріологи, акушери-гінекологи), пацієнти (реципієнти, біологічні батьки), та треті сторони (донори, сурогатні матері, органи державної влади). Відповідно, правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій не може бути зведене лише до питань медичної практики – воно передбачає комплексне регулювання особистих немайнових прав, сімейних, договірних, деліктних, етичних та публічно-правових аспектів.

Науково-правовий дискурс в Україні поки не виробив єдиного підходу щодо класифікації допоміжних репродуктивних технологій. Найбільш поширеною є класифікація за біомедичним механізмом: інсемінація *in vivo* – введення репродуктивного матеріалу чоловіка до тіла жінки; запліднення *in vitro* (ЕКЗ) – злиття яйцеклітини і сперматозоїда поза тілом з подальшою імплантацією ембріона; ICSI (інтрацитоплазматична ін'єкція сперматозоїда); кріоконсервація – замороження гамет або ембріонів; донорство гамет або ембріонів; сурогатне материнство³⁴.

Правове значення має і класифікація за суб'єктним складом: аутологічні допоміжні репродуктивні технології – за участю гамет подружжя або партнерів; гетерологічні допоміжні репродуктивні технології – із залученням третіх осіб (донорів або сурогатної матері); транснаціональні допоміжні репродуктивні технології – коли суб'єкти правовідносин (особи або клініки) знаходяться у різних юрисдикціях⁵.

Кожен з цих варіантів породжує різний обсяг правової відповідальності, особливості договірної оформлення, межі дозволеного, етичні обмеження та механізми державного контролю.

3 Наливайко Л., Лебедева Ю. Репродуктивні права людини: міжнародні стандарти, досвід України та Литви. *European Political and Law Discourse*. 2022. Т. 9, № 4. С. 60–73. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.4.6>.

4 Головащук А. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/1932>.

5 World Fertility 2024. New York : United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division, 2025. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2025_wfr_2024_final.pdf.

Системна класифікація допоміжних репродуктивних технологій у праві має принципове значення, оскільки визначає підхід до розробки норм про правосуб'єктність учасників, відповідальність клінік, можливість доступу до процедур особами без партнерів, регламентацію відносин з донорами та сурогатними матерями. Законопроект № 13683 покликаний заповнити цю прогалину та запровадити чіткі терміни й класифікаційні критерії на рівні закону, що відповідає принципам правової визначеності та юридичної передбачуваності.

Слід зазначити, що право на репродукцію є ключовим компонентом особистої автономії, права на приватність і недоторканність особистого життя⁶. Його юридична природа пов'язана із визнанням за кожною особою права вільно вирішувати питання щодо народження дітей, реалізації батьківства і материнства, застосування медичних технологій для досягнення репродуктивного результату.

Конституція України гарантує право на сім'ю (ст. 51), право на охорону здоров'я (ст. 49), рівність у правах жінки і чоловіка (ст. 24), а також визначає недоторканність приватного і сімейного життя (ст. 32)⁷. Ці положення утворюють основу для виведення правової категорії репродуктивних прав, що, хоча і не визначені у Конституції безпосередньо, впливають з її духу і загальних принципів.

На міжнародно-правовому рівні, право на репродукцію є похідним від: ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я)⁸; ст. 16 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (право жінок вільно вирішувати питання репродукції)⁹; принципів Каїрської конференції ООН з народонаселення і розвитку 1994 року¹⁰; ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, що регламентує право на повагу до приватного і сімейного життя¹¹.

6 Лебедева Ю. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>.

7 Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.

8 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

9 Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

10 Report of the international conference on population and development. Cairo : United Nations, 1994. URL: <https://docs.un.org/en/a/conf.171/13/add.1>.

11 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Судова практика Європейського суду з прав людини визнає право на доступ до допоміжних репродуктивних технологій складовою права на повагу до приватного життя. У справі *Dickson v. the United Kingdom* (2007), Суд підкреслив, що держави зобов'язані не лише утримуватися від втручання в репродуктивну сферу особи, а й створювати умови для її ефективної реалізації¹².

Водночас слід зауважити, що репродуктивне право – не є абсолютним. Воно повинно бути збалансоване з правами інших осіб (зокрема, дитини та сурогатної матері), а також з публічним інтересом. Національні законодавства мають право вводити обмеження (вікові, медичні, етичні), що виправдані з погляду захисту прав третіх осіб та збереження моралі, як це передбачено положеннями Європейської конвенції з прав людини.

Таким чином, право на репродукцію має статус особистого немайнового права фізичної особи, що підлягає охороні з боку держави та повинне реалізовуватись у межах, визначених законом. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій є ключовим інструментом для забезпечення ефективної реалізації цього права на практиці, а його відсутність або фрагментарність – порушенням міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Важливо, що європейський підхід до правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій ґрунтується на принципі інтеграції прав людини та біоетики, що особливо чітко простежується у міжнародно-правових актах Ради Європи, зокрема в Конвенції про права людини і біомедицину (Ов'єдська конвенція, 1997). Статті 1–5 цього документа гарантують перевагу особистих прав людини над інтересами науки і суспільства, а також визначають право на інформовану згоду, заборону дискримінації, повагу до гідності особи¹³.

У європейських правових системах, таких як французька, німецька, іспанська та чеська, простежується єдина етична парадигма: застосування допоміжних репродуктивних технологій допускається лише за умови дотримання тріади принципів: 1) автономії особи – кожна особа має право самостійно приймати рішення щодо свого тіла, включаючи репродуктивну

12 European Court of Human Rights. no. 44362/04, 07.12.2007. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/%7B%22itemid%22:\[%22001-83788%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng/%7B%22itemid%22:[%22001-83788%22%7D).

13 The Oviedo Convention. *National Research Ethics Committees*. URL: <https://www.forskningsetikk.no/en/resources/the-research-ethics-library/legal-statutes-and-guidelines/oviedo-convention/>.

функцію; 2) недопущення експлуатації – особливо у сфері донорства гамет і сурогатного материнства; 3) пріоритету інтересів дитини – включаючи її право знати своє походження, а також бути захищеною від комерційного використання¹⁴.

Узагальнюючи, слід зазначити, що європейська правова традиція у сфері допоміжних репродуктивних технологій є збалансованою системою, де ефективна реалізація репродуктивних прав поєднується з біоетичними гарантіями, недопущенням експлуатації вразливих груп і забезпеченням найкращих інтересів дитини. Для України адаптація цих принципів є важливим кроком у напрямі гармонізації законодавства із правовими стандартами ЄС.

2. Законодавче регулювання допоміжних репродуктивних технологій в Україні

На сьогодні в Україні відсутній спеціалізований кодифікований закон, що регламентував би використання допоміжних репродуктивних технологій у всіх їх аспектах. Натомість регулювання відбувається через комплекс підзаконних нормативних актів, методичних рекомендацій та окремих положень медичного законодавства.

Зокрема, основними документами, що мають нормативний вплив на сферу допоміжних репродуктивних технологій, є: 1) постанова МОЗ України № 787 від 09.10.2013 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій», що встановлює загальні правила проведення процедур допоміжної репродукції, права та обов'язки пацієнтів і медичних закладів¹⁵. Проте цей нормативний акт має характер підзаконного регулювання і не врегульовує всі аспекти, зокрема питання правового статусу сурогатного материнства, донорства ембріонів та генетичного матеріалу; 2) Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»¹⁶ та положення Цивільного кодексу України¹⁷,

14 European Group on Ethics in Science and New Technologies (EGE). Opinion № 15: Ethical Aspects of Human Reproduction. Brussels : European Commission, 2003. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/support-policy-making/scientific-support-eu-policies/european-group-ethics_en.

15 Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ МОЗ України від 09.09.2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>

16 Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

17 Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

що частково регулюють правовідносини у сфері охорони здоров'я та медичних послуг, але не містять спеціальних норм, що стосуються допоміжних репродуктивних технологій; 3) розпорядчі документи МОЗ України, методичні рекомендації, протоколи, що мають консультативний або рекомендаційний характер.

Відсутність єдиного системного закону призводить до фрагментарності регулювання, що створює правовий вакуум, зокрема у частині правового статусу учасників репродуктивних процедур (пацієнтів, донорів, сурогатних матерів, дітей, народжених за допомогою допоміжних репродуктивних технологій). Це ускладнює ефективну реалізацію прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у цих процесах.

У контексті судової практики та правозастосування, зокрема у сфері сурогатного материнства, слід зазначити, що відсутність кодифікованого регулювання породжує неоднорідну судову практику, що виявляється особливо критичною у випадках, пов'язаних із сурогатним материнством. Українські суди часто змушені застосовувати норми Цивільного кодексу щодо усиновлення, батьківства та опіки, а також керуватися загальними принципами сімейного та медичного права¹⁸. Проте такі підходи не враховують специфіки сурогатного материнства як унікальної технології штучного відтворення.

Слід наголосити і на тому, що наявність правового вакууму породжує низку проблем, серед яких: 1) правова невизначеність статусу сурогатної матері. Відсутність чітких норм щодо прав і обов'язків сурогатної матері призводить до колізій при визначенні батьківства, відповідальності та соціального захисту; 2) проблеми із захистом прав дитини, народженої з використанням допоміжних репродуктивних технологій. Відсутність належного законодавчого захисту ускладнює визначення громадянства, правового статусу, спадкових прав та інших юридичних аспектів; 3) недостатня регламентація донорства статевих клітин та ембріонів, що створює ризики порушень прав донорів, реципієнтів та третьої сторони; 4) етичні дилеми, зумовлені неврегульованістю процедур, що можуть зачіпати права жінок (сурогатних матерів), потенційних дітей, а також порушення принципів добровільності і прозорості; 5) відсутність механізмів контролю та нагляду

18 Рішення Центрального районного суду міста Дніпра від 08.09.2025 у справі № 203/4924/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130344534?fbclid=PAQ0xDswM_0Q5leHRuA2FibQlxMQABpwqhObf6f03tU4KP_DZn0YpsoHXkUE6aibslgYm0faFW5i32e9rcpYrEsLmZ_aem_PbRhZNEt2PLmaKH0AZeaqw.

за діяльністю клінік, що надають послуги допоміжної репродукції, що підвищує ризики порушень медичної етики та безпеки пацієнтів.

Таким чином, сучасний стан законодавства України у сфері допоміжних репродуктивних технологій характеризується фрагментарністю, неповнотою та недостатньою системністю, що викликає необхідність ухвалення спеціального кодифікованого закону, здатного забезпечити комплексне правове регулювання, захист прав усіх учасників репродуктивного процесу та відповідність європейським стандартам.

3. Основні положення законопроекту № 13683: правовий аналіз

Законопроект № 13683 «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» складається з 8 розділів та 26 статей, що охоплюють окремі аспекти правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Проектом регламентовано: загальні положення та визначення термінів (Розділ I); державна політика та державне регулювання відносин у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій (Розділ II); умови та порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій (Розділ III); умови та порядок здійснення донації репродуктивних клітин, гарантії донора (Розділ IV); умови та порядок зберігання, утилізації та транспортування репродуктивного матеріалу (біоматеріалу) людини і ембріонів людини, визначення їх власника (Розділ V); порядок здійснення замінного материнства (Розділ VI); відповідальність за порушення законодавства у сфері допоміжних репродуктивних технологій (Розділ VII); прикінцеві та перехідні положення (Розділ VIII)¹⁹.

Законопроект демонструє когерентність та системність: має чітку структуру, логічно побудовану та послідовну, що сприяє його розумінню та застосуванню. Водночас, з точки зору якості законодавчої техніки, багато норм проекту мають оціночний характер («в інтересах дитини», «за згодою») без конкретного механізму. Частина положень дублює медичні протоколи МОЗ України, що може створювати колізії. Також у тексті відсутні порівняння з міжнародними практиками (наприклад, обмеження у Франції чи Німеччині, що забороняють сурогатне материнство).

19 Проект Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій : Проект Закону від 22.08.2025 № 13683. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179>.

Щодо відповідності принципам прав людини, то проєктом регламентовано: 1) принцип недискримінації, згідно з яким проєкт забезпечує рівні права для всіх учасників допоміжних репродуктивних технологій, незалежно від їхнього соціального статусу, статі, віку чи інших ознак; 2) принцип автономії та добровільності, що передбачає участь у процедурах допоміжної репродукції на добровільних засадах та право на інформовану згоду; 3) принцип захисту прав дитини, згідно з яким проєкт встановлює механізми захисту прав дитини, народженої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, зокрема щодо ім'я, громадянства, батьківства та спадщини²⁰.

У цілому, законопроект позиціонується як спроба створити єдину нормативну основу для регулювання допоміжних репродуктивних технологій, спрямовану на забезпечення правової визначеності та захист прав учасників репродуктивних відносин. Водночас задекларована мета «підвищення народжуваності» та «права на продовження роду» відображає радше демографічну, ніж праволюдну парадигму. Це створює певну внутрішню напругу із закріпленням у ст. 3 принципом дотримання основоположних прав і свобод людини, котрий, за відсутності дієвих гарантій реалізації, набуває декларативного характеру.

Щодо практики сурогатного материнства, у тексті законопроекту передбачено можливість укладання відповідних договорів, типова форма котрих затверджується Кабінетом Міністрів України. Важливо, що хоча проєкт визначає правовий статус сурогатної матері та процедуру укладення договору²¹, у тексті відсутні механізми ефективного захисту прав сурогатної матері від можливого комерційного експлуатування чи соціальної стигматизації. Необхідно також врахувати етичні аспекти, діяльність посередників (агентств). У підсумку, сфера сурогатного материнства є нормативно відкритою, але не містить системних гарантій. Згідно з проєктом, Україна фактично зберігає статус одного з найбільших у світі центрів сурогатного туризму, не зважаючи на прямі вказівки Європарламенту і чисельних міжнародних організацій заборонити комерційне сурогатне материнство, визнаючи його формою експлуатації і торгівлі людьми²².

20 Проект Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій : Проект Закону від 22.08.2025 № 13683. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179>.

21 Там само.

22 European Parliament resolution on the Annual Report on Human Rights and Democracy in the World 2014 and the European Union's policy on the matter : Resolution of 17.12.2015 no. (2015/2229(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0470_EN.html.

У тексті проєкту передбачено загальне правило із встановлення обов'язкового генетичного зв'язку дитини хоча б з одним із батьків (ч. 3 ст. 8). Винятком є випадки, коли у подружжя встановлено абсолютне безпліддя. У такому випадку можливим є використання донорських репродуктивних клітин в рамках допоміжної репродукції (ч. 6 ст. 9)²³. Так, доступ до допоміжних репродуктивних технологій для самотніх та одностатевих пар фактично неможливий.

Щодо вікових меж, то проєктом передбачено застосування допоміжних репродуктивних технологій для повнолітніх дієздатних осіб віком до 49 років. Винятком є випадки прийняття відповідного рішення консилиумом лікарів (ч. 1 ст. 8). У нормах про замінних матерів визначено діапазон (21-35 років, з винятками до 49 років для родичок), що створює нормативну асиметрію²⁴. Так, обмеження не абсолютне, але критерії для винятків нечіткі, що створює ризик вибіркового застосування і корупційних ризиків. Також не передбачено доступу до допоміжних репродуктивних технологій для неповнолітніх осіб навіть у медично необхідних випадках (наприклад, збереження статевих клітин до набуття особою повноліття).

Доцільно зазначити і про проблеми забезпечення права дитини на інформацію про своє біологічне походження. Законопроект не містить достатніх гарантій щодо доступу дитини до інформації про донорів (анонімність донорів згідно ч. 6 ст. 9) або біологічних батьків²⁵, що є ключовим у контексті захисту права дитини на ідентичність як це передбачено міжнародними стандартами (Конвенція ООН про права дитини, Резолюції Ради Європи).

Щодо ризиків дискримінації, існує потенційна загроза дискримінації осіб за ознаками сімейного статусу, сексуальної орієнтації чи соціального становища у доступі до процедур допоміжних репродуктивних технологій, оскільки проєкт не містить чітких механізмів запобігання таким практикам.

Також у законопроекті відсутній комплексний підхід до захисту приватності та медичної таємниці у частині інформації, пов'язаної з

23 Проект Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій : Проект Закону від 22.08.2025 № 13683. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179>.

24 Там само.

25 Там само.

допоміжними репродуктивними технологіями, що може стати підставою для порушень прав людини.

Згідно тексту проєкту, МОЗ України отримує повноваження щодо ліцензування, контролю, формування звітності у сфері допоміжних репродуктивних технологій (ст. 6- 7)²⁶, утім відсутній єдиний реєстр, механізми незалежного моніторингу, чіткі санкції. Визначено лише загальні рамки контролю без конкретних інструментів забезпечення прозорості, а тому необхідно уточнити механізми контролю та нагляду за проведенням процедур допоміжної репродукції, зокрема щодо ліцензування медичних установ, акредитації спеціалістів та моніторингу якості послуг, що потенційно може сприяти зловживанням і порушенням прав пацієнтів.

Законопроєкт не регламентує низки питань, серед яких: доля «надлишкових» ембріонів, правовий статус заморожених ембріонів, заборона або дозвіл комерційної реклами сурогатних послуг.

Потенціал для розвитку полягає у можливості: створення цілісної законодавчої бази, що враховує всі аспекти допоміжних репродуктивних технологій, включно з етичними, медичними та соціальними вимогами; гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та практиками, що сприятиме інтеграції у європейський правовий простір і підвищенню рівня захисту прав людини; розробці додаткових нормативних актів, що деталізують процедури ліцензування, моніторингу та контролю за діяльністю медичних установ, що працюють у сфері допоміжних репродуктивних технологій; впровадженню механізмів захисту прав дитини на інформацію про походження, що відповідатиме міжнародним стандартам.

Отже, законопроєкт № 13683 можна розглядати як важливий крок у напрямі кодифікації репродуктивного законодавства України, проте його положення потребують суттєвого доопрацювання з урахуванням стандартів Ради Європи, практики Європейського суду з прав людини, рекомендацій ВООЗ та відповідності *acquis communautaire* ЄС. Подальший розвиток правового регулювання у сфері допоміжних репродуктивних технологій має ґрунтуватися на принципах забезпечення автономії пацієнтів, рівного доступу до допоміжних репродуктивних технологій, пріоритету найкращих

26 Проєкт Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій : Проєкт Закону від 22.08.2025 № 13683. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179>.

інтересів дитини, прозорості діяльності медичних установ і запобігання комерціалізації репродуктивних процесів. Гармонізація цих підходів із європейським правовим доробком сприятиме формуванню цілісної моделі біоетичного та правового регулювання, що відповідатиме цінностям прав людини, гідності та верховенства права, закріпленим у праві ЄС.

4. Європейські стандарти у сфері допоміжних репродуктивних технологій: порівняльно-правовий аналіз

У країнах ЄС регулювання допоміжних репродуктивних технологій базується на комплексі національних законів, що інтегрують міжнародні стандарти з урахуванням культурних, етичних та соціальних особливостей кожної держави.

У Франції Закон «Про біоетику» (Loi de bioéthique) 2021 року регламентує застосування допоміжних репродуктивних технологій, зокрема розширюючи доступ до технологій одностатевим парам та самотнім жінкам. Встановлено обмеження на донорство, заборонено комерційне сурогатне материнство, запроваджено суворі вимоги до збереження анонімності донорів²⁷.

У Німеччині провадження допоміжних репродуктивних технологій регламентовано Законом «Про ембріони» (Embryonenschutzgesetz) 1990 року, у редакції з наступними змінами, що ставить акцент на захист людської гідності і суворі обмеження щодо маніпуляцій із зародками. Сурогатне материнство заборонене, донорство – дозволене, але анонімність донорів суворо захищена²⁸.

Один з найбільш ліберальних режимів у ЄС передбачено в Іспанії, де Закон «Про репродуктивне здоров'я» (Ley sobre técnicas de reproducción humana asistida) 2006 року містить широкий спектр допоміжних репродуктивних технологій, включно з анонімним донорством та сурогатним материнством (хоча останнє регулюється окремо). Пріоритет надається доступності технологій та захисту прав дитини²⁹.

У Чехії діє Закон «Про репродуктивні технології» (Zákon o specifických zdravotních službách) 2011 року передбачає широкий спектр допоміжних

27 Loi n° 2021-1017 du 2 août 2021 relative à la bioéthique : of 02.08.2021 no. SSAX1917211L. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043884384>.

28 Embryonenschutzgesetz : of 13.12.1990 no.2746. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html>.

29 Ley 14/2006, de 26 de mayo, sobre técnicas de reproducción humana asistida : of 27.05.2006 no. BOE-A-2006-9292. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2006-9292>.

репродуктивних технологій, включаючи донорство та сурогатне материнство. Водночас встановлені чіткі етичні стандарти та вимоги до інформованої згоди. Донорство є анонімним, але з можливістю розкриття інформації дитині за певних умов³⁰.

В інших державах ЄС простежується значна варіативність правового регулювання. Так, в Австрії діє Закон «Про медично допоміжне запліднення» (Fortpflanzungsmedizingesetz) 1992 року, що суворо обмежує сурогатне материнство³¹; у Польщі – Закон «Про лікування безпліддя» (Ustawa o leczeniu niepłodności) 2015 року, що дозволяє лише певні форми допоміжних технологій³²; тоді як у Великій Британії діє ліберальна модель, заснована на Законі «про людське запліднення та ембріологію» (Human Fertilisation and Embryology Act) 1990 року з поправками, що заснував в країні спеціальний регуляторний орган у сфері допоміжної репродукції – Human Fertilisation and Embryology Authority³³.

Таким чином, загалом, європейські держави інтегрують такі підходи: забезпечення доступності допоміжних репродуктивних технологій для різних категорій громадян; високі етичні стандарти, що гарантують повагу до людської гідності та прав усіх учасників; захист прав дитини, народженої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, включно з правом на інформацію про походження.

Важливо зазначити, що на рівні Ради Європи та інших міжнародних організацій сформовані ключові принципи у сфері допоміжної репродукції, що відображаються у національних законодавствах: 1) доступність, що передбачає забезпечення справедливого доступу до допоміжних репродуктивних технологій, недискримінацію за ознаками статі, сімейного статусу, орієнтації чи соціального положення; 2) етичність, що передбачає виконання процедур у відповідності з медичною етикою, захист автономії учасників, недопущення експлуатації сурогатних матерів і донорів, дотримання принципів добровільності і прозорості; 3) захист прав дитини, що передбачає гарантії ідентичності, права на інформацію про біологічне походження, право на охорону здоров'я та особисту гідність.

30 Zákon o specifických zdravotních službách : of 08.12.2011 no. 373/2011. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-373>.

31 Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Fortpflanzungsmedizingesetz : of 04.06.1992 no. 275. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10003046>

32 Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności : Ustawa of 25.06.2015 no. Dziennik Ustaw 2015 poz. 1087. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001087>.

33 Human Fertilisation and Embryology Act : of 01.11.1990. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/37/contents>.

Ці принципи закладені в Конвенції Ради Європи про права людини і біомедицину (Ов'єдська конвенція, 1997)³⁴ та супутніх документах, що мають рекомендаційний, але суттєвий вплив на національні законодавства.

Порівняно з країнами Європейського Союзу, Україна має відносно ліберальний підхід до застосування допоміжних репродуктивних технологій, особливо у сфері сурогатного материнства, де відсутні суворі обмеження, характерні, наприклад, для Німеччини чи Австрії. Водночас чинна правова база залишається фрагментарною та неузгодженою.

Ключовою проблемою є відсутність кодифікованого закону та розвиненої системи державного контролю, що не відповідає європейській практиці, де подібні процеси мають детальну правову регламентацію та чіткі механізми нагляду. У цьому контексті законопроект № 13683 є важливим кроком у напрямі гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами.

Зокрема, проект: визначає статус суб'єктів допоміжних репродуктивних технологій, враховуючи права пацієнтів, донорів, сурогатних матерів та дітей; передбачає механізми захисту прав дитини, хоча ці положення потребують подальшого розвитку, особливо щодо доступу до інформації про донорів; закладає базові етичні принципи, дотримання яких слід посилити шляхом уточнення норм про добровільність, інформовану згоду та заборону експлуатації³⁵.

Окремої уваги потребує питання захисту прав дитини, насамперед щодо доступу до інформації про донорів. В Україні ці норми врегульовані неповною мірою, що свідчить про певну невідповідність європейським стандартам. Також залишаються ризики дискримінації та етичні колізії, які вимагають глибшого нормативного врегулювання.

У цьому зв'язку законопроект потребує: детальнішого регулювання процедур контролю та ліцензування медичних закладів – за зразком європейських моделей; вирішення етичних колізій, зокрема у сфері сурогатного материнства, що залишається предметом широких дискусій у ЄС; посилення гарантій недискримінації та забезпечення доступності процедур для різних соціальних груп.

34 The Oviedo Convention. *National Research Ethics Committees*. URL: <https://www.forskningsetikk.no/en/resources/the-research-ethics-library/legal-statutes-and-guidelines/oviedo-convention/>

35 Проект Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій : Проект Закону від 22.08.2025 № 13683. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179>.

Узагальнюючи, можна констатувати, що законопроект загалом відповідає базовим європейським підходам, проте потребує подальшого вдосконалення з метою досягнення повної відповідності найкращим європейським стандартам у сфері допоміжних репродуктивних технологій.

5. Шляхи вдосконалення законодавства України у сфері допоміжних репродуктивних технологій з урахуванням європейських стандартів

Першочерговим є усунення законодавчих прогалин, що створюють правовий вакуум та ускладнюють ефективне регулювання сфери допоміжних репродуктивних технологій. Оскільки репродуктивні права людини вимагають цілісного підходу до їх правового забезпечення, що охоплює не лише медичні, а й етичні, соціальні та правозахисні аспекти³⁶³⁷.

Тому необхідно уніфікувати та чітко визначити ключові поняття (наприклад, «допоміжні репродуктивні технології», «сурогатне материнство», «донорство», «імплантація ембріонів») відповідно до міжнародних та європейських стандартів. Чітка термінологія зменшить ризик неоднозначного тлумачення і підвищить якість правозастосування. Дослідження у сфері біоетики свідчать, що саме правова визначеність понять забезпечує стабільність практики і запобігає виникненню колізій у сфері відтворювальних прав³⁸.

Вкрай важливо впровадити системи ліцензування, акредитації та регулярного моніторингу медичних установ, що надають послуги допоміжних репродуктивних технологій. Доцільно передбачити створення окремого регуляторного органу або комісії, що відповідатиме за контроль якості, дотримання етичних норм і прав пацієнтів. Це відповідає європейській практиці забезпечення прозорості діяльності медичних інституцій, що розглядається як необхідна умова демократичного врядування³⁹.

36 Наливайко Л., Лебедева Ю. Репродуктивні права людини: міжнародні стандарти, досвід України та Литви. *European Political and Law Discourse*. 2022. Т. 9, №4. С. 60–73. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.4.6>.

37 Nalyvaiko L., Lebedieva Y. Human reproductive rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania : monograph. Modern scientific strategies of development, 2022. URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13395-2022-008-318-336>.

38 Лебедева Ю.В. Нормативно-правове забезпечення реалізації права на посмертне відтворення військовослужбовців та інших осіб: зарубіжний досвід та регламентація в Україні. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 23–30. URL: <https://doi.org/10.32782/kjp/2024.1.3>.

39 Наливайко Л.Р., Вітвіцький С.С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. №5(2). С. 28–33; Nalyvaiko L. R. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vydání. P. 51–62.

Введення централізованих державних реєстрів донорів, сурогатних матерів, дітей, народжених за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, є необхідним для забезпечення прозорості, обліку, а також захисту прав дитини на інформацію про біологічне походження. Реєстри мають бути конфіденційними, але з можливістю обмеженого доступу за законною процедурою. Практика Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються гестаційного сурогатного материнства, підтверджує, що доступ дитини до інформації про походження є складовою права на ідентичність та приватне життя⁴⁰.

У контексті гарантування доступності та захисту прав пацієнтів, задля забезпечення рівного та справедливого доступу до допоміжних репродуктивних технологій вважаємо важливим: 1) гарантувати не-дискримінацію за ознаками статі, віку, сімейного стану, сексуальної орієнтації, соціального статусу та інших характеристик. Закон повинен містити чіткі заборони дискримінації у сфері допоміжних репродуктивних технологій, що узгоджується з європейськими підходами; 2) розробити стандарти інформованої згоди, що забезпечують пацієнтам повну, достовірну і доступну інформацію про процедури, ризики, альтернативи та можливі наслідки. Важливо враховувати психологічний супровід та можливість відкликання згоди; 3) забезпечити захист приватності та медичної таємниці, зокрема щодо персональних даних пацієнтів, донорів і сурогатних матерів, відповідно до стандартів GDPR та інших нормативів ЄС; 4) впровадити механізми доступу до правосуддя для пацієнтів у разі порушення їхніх прав у сфері допоміжних репродуктивних технологій, передбачити спеціалізовані процедури розгляду спорів.

Окремо слід акцентувати увагу на інституційних та процедурних кроках з імплементації. Так, ефективна імплементація законодавчих новел вимагає комплексного підходу із: 1) створення національного органу з регулювання допоміжних репродуктивних технологій, що здійснюватиме ліцензування, контроль, ведення реєстрів, а також моніторинг дотримання етичних стандартів. Такий орган має координувати взаємодію між медичними установами, пацієнтами та державою; 2) розробки і

40 Nalyvaiko L., Pryputen D., Verba I., Lebedieva Y., Chepik-Trehubenko O. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6. № 2. P. 206–2019. URL: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-n000203>.

впровадження стандартів і протоколів надання послуг у сфері допоміжних репродуктивних технологій, що включатимуть медичні, етичні, юридичні вимоги, а також норми поведінки для медичних працівників; 3) запровадження освітніх програм і підвищення кваліфікації спеціалістів, що працюють у сфері репродуктивної медицини, з урахуванням змін у законодавстві та європейських практик⁴¹; 4) проведення громадських консультацій⁴² та інформування суспільства для підвищення обізнаності щодо прав і можливостей у сфері допоміжних репродуктивних технологій, а також формування позитивного ставлення до нових правових норм; 5) моніторингу і оцінки впливу закону на практику з можливістю внесення своєчасних корективів на основі зібраних даних і міжнародного досвіду.

Так, удосконалення законодавства України у сфері допоміжних репродуктивних технологій з урахуванням європейських стандартів є комплексним процесом, що вимагає як технічного оновлення нормативної бази, так і створення ефективних інституційних механізмів. Пріоритетом має стати забезпечення прав людини, доступності технологій, захисту прав дитини та гарантування етичності і прозорості процедур.

Імплементація цих заходів сприятиме не лише глибшій інтеграції України до європейського правового простору, а й покращенню якості життя громадян через гарантування їхнього репродуктивного здоров'я та прав.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

У контексті розвитку правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій в Україні законопроект № 13683 виступає не лише як інструмент впорядкування поточної практики, а й як каталізатор фундаментальних змін у національній системі охорони репродуктивних прав. Його ухвалення може стати важливою віхою у модернізації вітчизняного законодавства та наближенні України до стандартів сучасної європейської правової системи.

Аналіз законопроекту № 13683 демонструє його значний потенціал як кроку до системного правового врегулювання сфери допоміжної репродукції

41 Лебедева Ю. Конституційне право на аборт у США: правова регламентація. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Vol. 1, no. 2 (106). P. 13–29. URL: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.13-29>.

42 Наливайко Л. Р., Грицай І., Дніпров О. С. Неурядові правозахисні організації України : навч. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 432 с

в Україні, однак цей документ має низку суттєвих недоліків, що загрожують ефективності та відповідності норм європейським стандартам.

По-перше, законопроект не вирішує низку фундаментальних правових колізій, зокрема у сфері гарантування прав дитини на інформацію про походження, що суперечить практиці більшості європейських країн і міжнародним зобов'язанням України у сфері захисту прав дитини. Відсутність чітких механізмів доступу до такої інформації створює ризики порушення базових прав і породжує невизначеність у правозастосуванні.

По-друге, недоліки у юридичній техніці документа – неузгодженість термінології, відсутність деталізованих процедур контролю і ліцензування, а також нечіткість у визначенні статусу суб'єктів – роблять законопроект вразливим до різночитань і потенційних зловживань. Ці прогалини унеможливають створення прозорої системи нагляду та підвищують ризик порушень етичних норм.

По-третє, законопроект недооцінює складність етичних проблем, пов'язаних із сурогатним материнством і донорством, зокрема питання добровільності, можливості експлуатації, а також правового статусу сурогатної матері, що є ключовими викликами для європейських систем регулювання. Відсутність конкретних гарантій у цих аспектах може призвести до маніпуляцій і порушення прав уразливих категорій осіб.

Також потребують доопрацювання положення щодо правового захисту пацієнтів, ефективних процедур оскарження та правового статусу медичних працівників. Без системного підходу законопроект не зможе гарантувати реальний захист інтересів усіх сторін.

Отже, попри значний потенціал як інструмента євроінтеграції у сфері медичного права, законопроект № 13683 у нинішній редакції не відповідає повною мірою європейським стандартам і потребує доопрацювання.

Тільки системний, багатовимірний підхід, що поєднує правову чіткість, етичну відповідальність та соціальну справедливість, зможе забезпечити надійне і справедливе правове поле для розвитку допоміжних репродуктивних технологій в Україні.

У цьому контексті пріоритетними напрямками подальших наукових досліджень є: 1) етичні виклики розвитку допоміжних репродуктивних технологій, що включають питання захисту гідності учасників репродуктивного процесу, протидію експлуатації, а також балансування між

правом на батьківство та інтересами дитини; 2) інноваційні технології у репродуктивній медицині, що потребують оперативного правового реагування з урахуванням швидких темпів розвитку науки та техніки, а також відповідальності за їх безпечне і справедливе застосування; 3) транснаціональні аспекти допоміжних репродуктивних технологій, зокрема регулювання сурогатного материнства та донорства в умовах міжнародної мобільності, правова взаємодія між країнами, а також захист прав осіб і дітей у трансграничних ситуаціях.

Реалізація зазначених напрямів дозволить Україні не лише гармонізувати своє законодавство з acquis ЄС, але й зміцнити позиції як держави, що визнає пріоритет прав людини, етичної відповідальності та верховенства права у сфері біомедицини.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-98-119

Social communications

СУПРУН Людмила Вікторівна,
академік НАН ВО України,
д-р наук із соціальних комунікацій, професор,
Національний університет водного господарства та
природокористування
ORCID ID: 0000-0002-9427-922X

МОВНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ОРГАНІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА КОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Особлива роль засобів масової комунікації в житті сучасного суспільства зумовлює необхідність з'ясування питань про те, як саме мас-медіа беруть участь у формуванні соціуму та свідомості особистості й наскільки далеко поширюється їхній вплив на сучасну людину. Намагаючись зробити певну інформацію набутком мас, журналісти вибірково-фрагментарно транслюють аудиторії відомості про світ і ретельно опрацьовують форму своїх матеріалів. У їхніх численних дискурсивних практиках по-різному категоризується і концептуалізується дійсність, а також визначаються моделі поведінки й оцінки людини та спільноти. Це робить дослідження ЗМІ певною мірою пов'язаними з дослідженнями когнітивного характеру, насамперед когнітивно-лінгвістичного.

Пізнання ментальності започатковано в працях представників “Школи Анналів” (М. Блок, Ж. Ле Гофф, Ж. Ревель, Л. Февр). Особливості української ментальності стали предметом наукового пошуку І.Я. Франка, М.С. Грушевського, О.Ю. Кульчицького, В.К. Липинського, Д.І. Чижевського та ін. Нині вивчення менталітету відбувається в міждисциплінарному просторі на стику психології, історії, лінгвістики, літературознавства, філософії, культурології, етнології, соціальних комунікацій та інших дисциплін із кола наук про людину. Явища ментальності аналізують як процес вторинного перекодування картини світу за допомогою знакових систем (Н. Ф. Каліна). Ментальність постає в науковій рецепції як безпосередньо-процесуальний шар національної культури

й психології (Ю. Я. Мединська), увиразнюється шляхом порівняння особливостей різних соціумів або однієї спільноти в ретроспекції. З'ясовують також педагогічні й психологічні передумови формування ментальності (Г. Ю. Парходько).

В українській комунікативістиці питання ментальності активно досліджується. Своє бачення проблеми пропонують політологи (політична ментальність (Н. Ф. Каліна, М. М. Назаров та ін.), економісти (економічна ментальність (Н. В. Латова, Є. С. Балабанова, А. Б. Фенько), культурологи (культурна ментальність (О. О. Чорнобров) тощо. Кожен із цих видів ментальності “зчитує” свій визначений фрагмент дійсності.

Проблема актуальна й на теренах соціальних комунікацій. Адже комунікація – це соціально зумовлений процес передачі та сприйняття інформації в умовах міжособового й масового спілкування різними каналами за допомогою різноманітних комунікаційних засобів. Науковий пошук здійснюють переважно в галузі рекламознавства. Так, О. Сухомлин¹, оперуючи поняттям «ментальність реклами», студіює категорію менталітету як параметр рекламного образу. О. Хобта² простежує зв'язок між ефективністю рекламного впливу й інтенсивністю врахування етнічних особливостей аудиторії. Окрім того, проводять дослідження, у яких визначається співвідношення між ментальністю та ЗМІ (В. Лернатович³), з'ясовують залежність журналістських оцінок подій в Україні і країнах Європи від специфіки національної ментальності (О. Бакун⁴), аналізують роль публіцистики літературно-художніх видань у творенні національної ідентичності (Л. Василик⁵). Спільні для автора інформаційного продукту й реципієнта ментальні платформи, що архівовані в глибинах колективного підсвідомого, визнають необхідною умовою публіцистичної комунікації (О. Александров⁶), розглядають накопичений публіцистикою досвід аналізу проблеми деформації української мен-

1 Сухомлин О. Ю. Категорія ментальності як складова рекламного образу. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2006. Т. 22. С.146-151.

2 Хобта О. Проблема ментальності в українському рекламному комунікативному просторі. *Діалог: Медіа-студії: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 8. С.78-85.

3 Лернатович В. Б. Ментальність і ЗМІ. *Воля і Батьківщина*. 1998. Ч. 3. С.14-18.

4 Бакун О. В. Когнітивно-оцінні чинники формування дискурсу журналу “Український тиждень”. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/vkhnu/Soc_hom_2010-903/content/bakun.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

5 Василик Л. Є. Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності: монографія. Чернівці: Чернівецький націон. ун-т, 2010. 415 с.

6 Александров О. Базова модель публіцистичної комунікації. *Діалог: Медіа-студії: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 15. С. 7-16.

тальності (А. Шаргородська⁷), менталітет тлумачать як соціальну комунікацію на рівні нації, етносу, спільноти (А. Галуза⁸), осмислюють вплив ментально-когнітивної парадигми українського суспільства на практику національного PR (Н. Мантуло⁹) тощо.

Універсальним типом ментальності є мовна ментальність. Саме вона акумулює досвід соціумів на різних горизонтах пізнання й відображення світу. Автор теорії мовної ментальності – український науковець О.Г. Почепцов.

Нині ми можемо констатувати початок увіходження мовної ментальності в оперативне поле соціальних комунікацій. Так, Н. Кутуза¹⁰ досліджує політичні слогани як маркери ментального лексикону і закликає рекламистів максимально враховувати лінгвоментальність реципієнтів у процесі творення політичних рекламних слоганів. В. Мороз¹¹ студіює мовну та мовленнєву ментальність як чинник формування комунікативного простору національномовної особистості.

На сьогодні залишається відкритим питання дискурсивного кореспондування мовної ментальності. Діяльність мас-медіа кваліфікується перш за все як дискурсивна, адже суть її полягає в тлумаченні, популяризації і трансляції по-особливому опрацьованої та препарованої інформації масовому адресатові з метою впливу на нього. Соціокомунікаційний дискурс відображає наслідки мисленнєво-мовленнєвої концептуалізації й категоризації світу, а також систему його оцінок, які сукупно орієнтують аудиторію на певне усвідомлення дійсності і (що головне) на подальші дії, вчинки й загалом поведінку. Ці ланки комунікативного процесу утворюють комунікаційну систему ЗМК та їхніх конкретних репрезентантів, наприклад преси і навіть окремо взятої одиниці медійної продукції, як-от часопису. Комунікаційна система має елементи етнічної конотації. Ми вважаємо мовну ментальність, тобто етнолінгвальну концептуалізацію й категоризацію дійсності і репрезен-

7 Шаргородська А. Ментальність у публіцистиці М. Рильського. *Діалог: Медіа-студії: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 8. С.198-205.

8 Галуза А. В. Менталітет як соціальна комунікація народу. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc-Gum/Dtr.sk/2010_1/files/sc110_01.pdf (дата звернення: 23.10.2025).

9 Мантуло Н. Б. PR-текст у сучасному інформаційному просторі. *Поліграфія і видавнича справа*. 2012. №3. С.12-22.

10 Кутуза Н. Політичний слоган як маркер ментального лексикону. *Діалог: Медіа-студії: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 8. С.59-69.

11 Мороз В. Я. Комунікативний простір у національно-мовній особистості. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. Вип. 21. С.151-153

тацію цінностей та моделей поведінки в соціумі, органічним чинником комунікаційної системи мас-медіа.

Таким чином, дослідження мовноментальних характеристик комунікаційної системи являє собою один із варіантів з'ясування теоретичних засад соціальної комунікації, а міждисциплінарний характер студювання уможливорює застосування її висновків у лінгвістиці, психології, філософії, політології, етнології тощо.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-120-123

ГРИШИН Михайло Григорович,

аспірант кафедри журналістики та нових медіа

факультету журналістики

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0009-0008-5749-6058

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ЗМІСТ ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНИХ ВІДЕОФЕЙКІВ: СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ НАРАТИВІВ

Сьогодні неможливо переоцінити вплив медіа на формування суспільної думки та настроїв: інформаційний простір постійно впливає на аудиторію через різні канали медійної комунікації, створює водночас умови і для суспільного розвитку, і для системного маніпулювання свідомістю. Саме тому проблема маніпулятивного впливу стала предметом міждисциплінарного аналізу в українській та зарубіжній науці (Ю. Шевцов, М. Золотухін, В. Панасюк, О. Зінченко, В. Татенко, К. Вордл, Д. Бойд, Дж. Донован, З. Туфекчі, К. Старберд, В. Філліпс, Г. Лассвел, Г. Блумер та ін.), який і формує теоретичну основу для пояснення сучасних інформаційних загроз і пошуку механізмів протидії.

У першому наближенні маніпулювання інформацією можна розуміти як зміну, спотворення або контроль інформації з метою впливу на переконання й поведінку – через вибіркове представлення фактів, апеляцію до емоцій, поширення дезінформації, маніпуляцію даними, створення та

циркуляцію фейкового контенту тощо. У соціальних медіа такі практики є цілеспрямованими маніпулятивними технологіями, тобто «цілеспрямованим впливом на поведінку людей»¹, що передбачає приховане «укорінення» потрібних смислів як нібито об'єктивної інформації та блокування критичного сприйняття². Інколи їх описують як управління ситуацією через управління поведінкою, коли відкрито задекларовано одну мету, а комунікативними засобами реалізовано іншу³. Відтак маніпулятивні технології охоплюють і соціогуманітарні, і медіатехнологічні виміри впливу⁴. Маніпулятивні технології реалізуються через стратегії й тактики, вичерпного переліку яких немає⁵.

Аналіз маніпулятивного змісту військово-політичних відеофейків вимагає насамперед зіставлення поглядів науковців щодо опису маніпулятивних стратегій і тактик та особливостей їх проявів. У цьому аспекті в наших попередніх працях нам вдалося детально проаналізувати й систематизувати погляди таких дослідників:

1) щодо специфіки й типологічних різновидів маніпулятивних стратегій, або, як їх ще називають у науковій літературі, *стратегій маніпулювання, стратегій маніпулятивного впливу, маніпулятивних (комунікативних) стратегій* – О. Алексеева, П. Лісовський, Н. Нечаєва-Юрійчук, Д. Кононович, Г. Почепцов, Т. Шинкар, Т. Левченко, В. Дудар, С. Вовк, А. Куран, Д. Гайдлер, Дж. Гайдлер, Т. Хван, Р. Мендел, Т. Ван Дейк, М. Данезі, П. Роллберг, М. Ларуель, О. Бойд-Барретт, М. Мазарр, А. Кейсі, А. Демус, С. Гарольд, Л. Дж. Метьюз, Н. Бошан-Мустафага, Дж. Сладден, Д. Колон⁶;

2) щодо специфіки й типологічних різновидів маніпулятивних тактик як конкретних прийомів реалізації маніпулятивних стратегій, що є інструментарієм, який активно застосовують у дискурсивних і

1 Березюк С., Березюк Ю., Годя О. Маніпулятивні технології та особливості їх прояву в суспільно-політичних процесах. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. Вип. 4(13). С. 26–32. <https://doi.org/10.32782/dees.13-4>.

2 Лісовський П. М. Маніпуляція свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному трансформаційному суспільстві (соціально-філософський аналіз): монографія. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 200 с.

3 Архипова Є. О. Використання маніпуляційної стратегії комунікації в інформаційному суспільстві. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*: зб. наук. пр. Київ: ІВЦ «Політехніка», 2007. Вип. 2(20), Ч. 2. С. 73–76.

4 Іващенко В. Л. Сучасні медіакомунікативні технології: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Видавництво «Розумники», 2021. 192 с.; Прокопенко Б. В. Соціогуманітарні технології: маніпулятивний аспект. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2015. № 1 (11). С. 84–91; Рум'янцева С. В. Медіа-технології у виборчому процесі: світові тенденції та українська практика: дис. ... канд. політ. наук. Харків, 2017. 266 с.

5 Дяченко О.В. Стратегії та прийоми мовно-маніпулятивного впливу в ході політичного конфлікту. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 59. С. 41–52.

6 Іващенко В., Гришин М. Типологічні різновиди стратегій у соціальних медіа. *Інтегровані комунікації*. 2024. Вип. 2(18). С. 15–26. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2024.182>.

медіапрактиках – Л. Мялковська, А. Яновець, В. Стернічук, З. Атамалі, Н. Войцехівська, Н. Борисенко, М. Косовець, Т. Хлаповська, С. Бредшоу, У. Кемпбелл-Сміт, А. Генле, Ж. Горіна, О. Олійник, В. Петрик, М. Присяжнюк, Л. Компанцева, О. Руда, Ж. Горіна, В. Петрик, М. Присяжнюк, Л. Компанцева та ін.⁷.

Оскільки відеофейк є одним із ключових носіїв (і водночас «інтерфейсів») реалізації тих чи інших маніпулятивних стратегій і тактик у медійному середовищі ще одним ракурсом дослідження стає аналіз наукових праць, у яких зосереджено увагу на концептуалізації самого фейку, фейкових новин / повідомлень, які функціонують у сучасному інформаційному просторі не лише як неправдива інформація, а й як компонент інформаційної війни та стратегічних комунікацій, здатний формувати викривлені уявлення про реальність і спрямовувати когнітивні та поведінкові реакції аудиторії. Систематизацію наукових визначень фейку, у яких прямо або імпліцитно зафіксовано маніпулятивний аспект за працями А. Бадера, О. Хміляра, І. Мудрої, Д. Панчука, М. Кіци, Н. Кутузи, Д. Тельпіса, Б. Німмо, М. Зімдарса, К. Маклеода, Е. Тандока, К. Пюнньоніємі, А. Раца, Р. Немета, К. Шу та ін., а також за Посібником із протидії дезінформації (2023) відбито в одній із наших праць⁸.

З оперттям на систематизовані теоретичні підходи до маніпулятивних стратегій і тактик, що актуалізують ті чи інші маніпулятивні технології, а також проаналізовані визначення фейку з маніпулятивним компонентом, у цьому розділі пропонуємо класифікацію військово-політичних відеофейків за категорією маніпулятивного змісту домінантних пропагандистських наративів.

Основними завданням у цьому аспекті є: виокремлення тематичних підкатегорій та виявлення на конкретних прикладах специфіки маніпулятивних стратегій і тактик, що забезпечують конструювання альтернативної реальності й легітимацію потрібних інтерпретацій подій.

Емпіричним матеріалом слугували відеоматеріали з відкритих джерел, зокрема платформ «Ютуб» і «Тікток», а також відеопублікації, що поширювалися через публічні телеграм-канали. Добір здійснювався за

7 Гришин М. Маніпулятивні технології у соціальних медіа: основні тактики. *Наукові праці МАУП. Філологія*. 2024. Вип. 3(13). URL: <https://journals.mau.com.ua/index.php/philology/article/view/4429> (дата звернення: 26.01.2026).

8 Іващенко В., Гришин М. Класифікація військово-політичних відеофейків у сучасному медіапросторі. *Образ*. 2026 (у друці).

релевантністю до військово-політичної тематики та наявністю маніпулятивних наративів із ознаками дезінформації.

За маніпулятивним змістом зібрані з різних джерел відеофейки можна розподілити за такими підкатегоріями:

1. Політична маніпуляція та антизахідний дискурс («політична дезінформація», «завищення геополітичного впливу РФ»). Цей різновид відеофейків спотворює політичну реальність як в Україні, так і в міжнародному контексті. Основні механізми – це систематичне перекручення фактів щодо воєнних дій, державної політики в контексті антизахідної риторики, спрямованої на делегітимацію міжнародної підтримки України. Окремий сегмент формують відеофейки, які створюють ілюзію посиленого геополітичного впливу Росії, наприклад, через фейкові дипломатичні досягнення чи вигадані зовнішньополітичні альянси. Така риторика формує образ зовнішнього ворога й водночас легітимізує дії агресора в очах внутрішньої аудиторії.

Приклад: «Ракетний удар по Кривому Рогу: навіщо і кому це вигідно» (РУКР)⁹. Цей відеофрагмент є емоційним монологом автора, який намагається «раціонально» пояснити удари РФ по українських містах. Він зазначає, що Росія нібито цілиться виключно у «військову інфраструктуру», а влучання по житлу, лікарнях і дитсадках – результат або «невідомих ракет», або навмисних дій української (американської) сторони, яка «сама б'є по дитячих майданчиках», «збиває ракети над житловими будинками», швидко «замітає сліди» й приховує «справжні докази». Паралельно спікер конструює образ Путіна «із здоровим глуздом», який «захищає свій народ», звинувачує Україну й США в розпалюванні війни, формує протиставлення «мислячих людей, які за Росію» та «нерозумних, лінивих, некритичних» прихильників української позиції.

Аналіз цього відео дозволяє ідентифікувати такі маніпулятивні стратегії, які в ньому застосовані:

1) *дезінформації*, зокрема через:

- *стратегію маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (удари РФ по цивільних об'єктах системно переписуються як «самообстріли» або «постановки» ЗСУ);

⁹ РУКР – Ракетный удар по Кривому Рогу за чем и кому выгодно. *TikTok*. URL: <https://vm.tiktok.com/ZMBpp6mhq/> (дата звернення: 26.01.2026).

- *стратегію психологічного впливу* (апеляція до страху «прильотів», тероризму, можливого «прориву» на територію РФ);
- *стратегію паралельності й підміни понять* (заміна причинно-наслідкових зв'язків: агресія РФ подається як превентивна оборона від «ударного кулака», а злочини – як дії української сторони);
- 2) *фактологічного маніпулювання*, оскільки в повідомленні навмисно замовчуються задокументовані удари Росії по цивільних цілях, вводяться неперевірені твердження про «склади під дитсадками», «військових у школах» і «швидке прибирання осколків», що підмінюють реальні дані чутками;
- 3) *ідеологічної поляризації*, яка реалізується через жорстке розмежування на «мислячих» прихильників Росії та «дурнів», які нібито сліпо вірять, що «Росія – агресор»: відтак створюється когнітивна модель «Ми» (раціональні, проросійські) проти «Вони» (маніпульовані українською та західною пропагандою);
- 4) *пропаганди через створення альтернативної реальності*, адже з міксу вигаданих тверджень та емоційних оцінювань вибудовується цілісна картина світу, де Росія діє виключно оборонно, Україна сама обстрілює своїх громадян, а Захід прагне «забрати землю й ресурси», що радикально суперечить верифікованим фактам;
- 5) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»*, оскільки інформація про реальні наслідки російських ударів знецінюється як «казки», натомість пропонується спотворена версія подій, провина переводиться на українську сторону, а довіра до українських інституцій та медіа цілеспрямовано підривається.

У межах реалізації цих стратегій можна виявити такі маніпулятивні тактики:

- 1) *створення емоційного настрою аудиторії*, що реалізується через розмовну, агресивно забарвлену лексику («дурні», «рагулі тупі»), повторювані апеляції до «крові», «смертей», «зрадників», що спричиняє ефект емоційного «накручування»;
- 2) *інтеграційні*:
  - *тактика єднання* (автор автор постійно звертається до глядача на «ти» та «ви», протиставляє «нас, мислячих» «їм, нерозумним», що формує відчуття спільності з аудиторією та емоційної солідарності з проросійською позицією);

- тактика звернення до емоційної сфери реципієнта (автор закликає «думати головою критично», «бути розумним», що формує містить елементи негативного емоційного оцінювання);
- 3) *звинувачення для викриття опонента* (проявляється в прямих звинуваченнях українських та американських військових у навмисних ударах по дитячих майданчиках, у приховуванні доказів, у «наживі на крові»);
- 4) *створення загроз та нагнітання паніки й викликання емоції страху* (реалізуються через сценарії майбутніх катастроф – «тероризм проникне в Росію», «ваші домівки та землю заберуть», «ви б'єте один одного, а вони заберуть ресурси», покликані змусити реципієнта сприймати підтримку дій РФ як єдиний спосіб уникнути небезпеки);
- 5) *«гра у простонародність»* (англ. *plain folks*) (спікер демонстративно позиціонує себе як «простого, свого» – «я вважаю, я бачу», просторіччя, суржик, що має викликати довіру як до «людини з народу», а не до офіційного пропагандиста);
- 6) *«читання думок», або «спільний фургон»* (від англ. *bandwagon*), яка виявляється в твердженнях на кшталт «дмислячі люди всі за Росію», «люди розділилися на два табори», що створює ілюзію, ніби «правильна» позиція вже стала нормою для більшості й до неї варто приєднатися);
- 7) *моделювання особистості адресата* (автор апелює до бажання глядача вважати себе «розумним», «критичним», протиставляє йому образ «нерозумних, лінивих, некритичних», відтак підштовхує до прийняття потрібного наративу, щоб відповідати цій позитивній ідентичності);
- 8) *неправдивої самопрезентації (обдурювання)* (спікер презентує себе як незалежного критичного мислителя, який «бачить причинно-наслідкові зв'язки», але фактично ретранслює стандартні кремлівські наративи);
- 9) *повторення* (проявляється в багаторазовому повторі ключових тез «Росія б'є тільки по воєнних», «українці самі обстрілюють мирних», «від вас все приховують», що закріплює такі формули в свідомості реципієнта як «самоочевидні»);
- 10) *поширення чуток і дезінформації* (замість перевірених даних подаються анонімні «факти» – «швидко спиливали дерева», «прибирали

уламки», «тримають військових у школах», що циркулюють як напівчутки й покликані підживлювати недовіру до офіційних джерел та узгоджуватися з уже сконструйованою альтернативною реальністю).

2. Виправдання збройної агресії та легітимації окупації («виправдання агресії», «спекуляції про втрату Україною військового керівництва», «міфологізація загальнонаціональної підтримки війни в РФ»). Відеофейки цієї категорії апелюють до дій РФ як ніби вимушених, превентивних або «визвольних», що базується на фальсифікації причин і мотивів війни, поширенні уявлень про нібито «етнічні утиски», «геноцид», «історичну справедливість» чи «волевиявлення народу». Основна мета відеофейків цієї підкатегорії – надати військовим злочинам законності або навіть моральної необхідності, а саму окупацію представити як відновлення справжнього порядку чи історичної єдності.

Приклад: «Розп'яття трирічного хлопчика в Слов'янську» (РТМС)¹⁰. Цей відеофейк побудовано навколо вигаданої історії про нібито публічне «розп'яття трирічного хлопчика» українськими військовими в Слов'янську. Розлога, емоційно насичена розповідь «свідчині» подається як документальне свідчення про звірства ЗСУ; паралельно конструюється образ «фашистів», «правнуків СС “Галичина”», які катують дітей та жінок, тоді як «ополченці» й «прості роботяги, шахтарі, трудівники» подаються як єдиний захист мирних жителів Донбасу. Такий наратив не лише демонізує українську армію, а й легітимізує російську агресію як нібито «визвольну» та «гуманну» відповідь на «невимовні злочини» Києва.

Аналіз цього відеофейку дозволяє ідентифікувати такі маніпулятивні стратегії, застосовані в ньому:

- 1) *дезінформації* (реалізується через повністю вигаданий епізод публічної страти дитини, поданий як «очевидний факт», а також через ширший набір неправдивих описів – «фосфорні бомби», «трупні, що нікуди складати», які акумулюються в єдиний образ «геноциду» мирних жителів). У межах цієї стратегії помітні також:
  - *стратегія маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (апеляція до християнських мотивів, пряме прирівнювання ЗСУ до «фашистів» і «правнуків СС “Галичина”»);

¹⁰ РТМС – Распятие трехлетнего мальчика в Славянске и фрагмент об украинской армии. Pravoslavnyi hristianin: YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kgfkWExDrUQ> (дата звернення: 26.01.2026).

- *стратегія психологічного впливу* (деталізований опис тортур дитини, страждань матері, смороду розкладених тіл, спрямований на шок і емотивний параліч реципієнта);
- *стратегія паралельності та підміни понять* (українську армію названо «карателями» і «нелюдьми», тоді як збройні формування, що воюють проти України, описуються як «це не росіяни воюють, а звичайні роботяги, шахтарі»);
- 2) *фактологічного маніпулювання* (навмисне приховування та спотворення реальної картини подій у Слов'янську: не наводиться жодних перевірених даних, імен, дат, підтверджувальних джерел; вигадане «свідчення» подається як достатня підстава для політичних висновків);
- 3) *ідеологічної поляризації* (проявляється в чіткій опозиції «Ми»/«Вони»: «ми, мирні мешканці, шахтарі, трудівники» проти «карателів», «фашистів», «правнуків СС», причому «ми» завжди позитивно марковані, а «вони» дегуманізуються й демонізуються, що закріплює відчуття ідеологічного конфлікту й легітимізує насильство проти «Інших»);
- 4) *пропаганди: створення альтернативної реальності*, у якій конструюється цілісний міфологічний світ (українська держава й армія постають як «садистський режим, що масово катує дітей, бомбардує міста й застосовує заборонену зброю», тоді як проросійські формування – як єдині захисники «простого народу»); у цій альтернативній реальності правдиві елементи (наявність бойових дій, обстрілів, втрат серед мирного населення) перемішані з відвертими вигадками, поданими в емоційно посиленому контексті;
- 5) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (проявляється у спробі випередити можливий скепсис – «розум відмовляється зрозуміти... серце не вірить... але ось її розповідь» та створити відчуття, що «ніхто не вірить» у ці історії, бо «не був там», а отже, будь-які майбутні спростування чи журналістські розслідування можна відразу знецінити як прояв «невіри» або «цинізму Заходу»);
- 6) *ухиляння від істини та викривлення інформації* через добір евфемістичної та метафоричної лексики («я стала немов камінь», «повстали правнуки СС Галичина», «відродилися знову, з пекла»), яка зміщує фокус із перевірених фактів на емоційні образи, що повністю заміняють собою реальний опис обставин.

У межах реалізації цих стратегій виділимо такі маніпулятивні тактики:

- 1) *створення емоційного настрою аудиторії* (досягається через надмірно деталізований опис тортур – розп'яття дитини, «надрізи, щоб мучився», «півтори години дитина мучалася»; повторювані згадки про «сморід», «тіла, що розкладаються», апеляцію до материнського болю – «мама дивилась, як дитина стікає кров'ю»; риторичні запевнення в неймовірності почутого – «у це ніхто не повірить», що формує у реципієнта стан шоку й співчуття);
- 2) *інтеграційні*:
  - *тактика єднання* («свідок» систематично відносить себе до спільноти «ми, люди», «ми всі однієї крові», протиставляє цій спільноті «фашистів»);
  - *тактика звернення до емоційної сфери реципієнта* («свідок» апелює до емоцій глядача – «мені шкода дітей», «нехай весь світ знає», що створює пафос морального одкровення);
- 3) *створення загроз і тактика нагнітання паніки та викликання емоції страху* (реалізуються через зображення української армії як сили, здатної будь-якої миті влаштувати масові страти, зґвалтування, застосування забороненої зброї проти мирного населення, що має породити у глядача відчуття невідвратної загрози й виправдати будь-які дії «захисників»);
- 4) *звинувачення для викриття опонента* (проявляється в прямих і максимально жорстких звинуваченнях українських військових у катуванні дітей, убивствах, мародерстві, «гіршому за фашистів» поведженні, причому без жодних доказів, окрім емоційної оповіді);
- 5) *використання розкрученого образу* (центральною є образ розп'яття як ключовий християнський символ: хлопчика «як Ісуса» прибивають до дошки, що автоматично піднімає подію до рівня сакральної жертви й різко посилює моральне засудження «ката»);
- 6) *«гра у протонародність»* (героїня позиціонує себе як «звичайну» жінку, матір чотирьох дітей, «уродженку Закарпаття», яка говорить простою, місцями неограненою мовою і тим самим створює враження автентичного, «незамовленого» свідчення «з народу»);
- 7) *неправдивої самопрезентації (обдурювання)* («свідок» вибудовує образ чесної, сміливої людини, яка «не боїться сказати правду», «відкрито

показує обличчя», хоча її історія не підтверджується жодними незалежними джерелами та має всі риси інсценування);

- 8) *модельовання особистості адресата* (проявляється в припущенні, ніби глядач є «людиною доброї волі», яка «не може в це повірити», але, почувши свідчення, мусить стати на бік «пригноблених» – відтак створюється ілюзія прямого морального діалогу між жертвою й аудиторією);
- 9) *повторення* (ключові образи й меседжі – «фашисти так не робили», «правнуки СС Галичина», «нехай весь світ знає, як вони знущаються», «ніхто не повірить, тому що там не був» повторюються в різних формулюваннях та закарбовують у свідомості глядача ярлик «українці – дорівнює фашисти, карателі, вбивці дітей»);
- 10) *поширення чуток і дезінформації* (сама розповідь є прототиповим прикладом неконтрольованої «чутки-жаху», яку бездоказово вкидають у публічний простір через федеральний канал, щоб надалі тиражувати в інших медіа як «страшну, але правдиву історію зі Слов'янська», що посилює ненависть до української сторони й мобілізує підтримку агресії).

3. Звинувачення жертви («інверсія / зміна ролей жертви і агресора», «гуманітарна риторика»). Ця підкатегорія повідомлень характеризується навмисним спотворенням причинно-наслідкових зв'язків, коли відповідальність за наслідки агресії перекладається на саму жертву. Агресор зображується як «захисник» або «миротворець», а сторона нападу – як провокатор або самознищувальна сила.

Приклад: «Це вони розв'язали війну, а ми її зупиняємо» (ВП:ОРВ)¹¹. У цьому фрагменті В. Путін стверджує, що «це “вони” розв'язали війну», тоді як Росія нібито лише «використала силу, щоб її зупинити». Відтак агресія Російської Федерації проти України подається як оборонна або «примус до миру», а відповідальність за початок війни перекладається на Україну та «колективний Захід», попри факти анексії Криму, розпалювання війни на Донбасі й повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Аналіз цього відео дозволяє ідентифікувати такі маніпулятивні стратегії:

- 1) *дезінформації* (проявляється в прямому запереченні факту нападу Росії та в інверсії причинно-наслідкових зв'язків – «ми не нападали, ми зупиняємо війну»). У її межах можна виділити:

11 ВП:ОРВ – Владимир Путин: это они развязали войну, а мы использовали силу и используем, чтобы ее остановить. *Новости: YouTube*. URL: https://youtu.be/feaoH8qwc0U?si=wphlvHw_D9h2uG30 (дата звернення: 26.01.2026).

- стратегію маніпулювання сприйняттям та асоціаціями (перетворення агресора на «миротворця», а жертви агресії – на «винуватців»);
- стратегії паралельності та підміни понять (повномасштабну війну називають «спеціальною операцією» і «застосуванням сили для зупинення війни», що підмінює юридичні та політичні категорії);
- 2) *фактологічного маніпулювання* (систематично замовчується анексія Криму, роль Росії в ескалації конфлікту на Донбасі та сам факт вторгнення 24 лютого, а замість цього пропонується хибна «фактична» картина, у якій ініціаторами війни є «вони»);
- 3) *ідеологічної поляризації* (реалізується через опозицію «Ми» / «Вони»: «ми» – Росія, яка нібито примушує до миру й «зупиняє війну», «вони» – ті, хто «розв’язали війну», тобто Україна та її союзники; ця поляризація спрямована на позитивну презентацію «Себе / Нас» та негативну – «Іншого / Їх»);
- 4) *пропаганди: створення альтернативної реальності*, у якій російська агресія описується як вимушений, оборонний крок, а вся попередня історія конфлікту переосмислюється в координатах міфу про «оборонну війну Росії проти вороже налаштованого Заходу»);
- 5) *ухиляння від істини та викривлення інформації*: ухиляння реалізується через використання евфемістичного виразу «використали силу», що приховує реальний масштаб та характер бойових дій, а викривлення – через категоричне твердження про те, хто саме «розв’язав війну», без будь-якого апеляційного обґрунтування чи фактичних уточнень;
- 6) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (цей наратив повторюється з позиції «головного легітимного джерела» – глави держави, що має відвернути увагу аудиторії від незалежних джерел інформації, знецінити альтернативні інтерпретації та закріпити саме кремлівську версію причин війни як єдину «нормальну» рамку сприйняття).

У межах реалізації цих стратегій у відео спостерігаємо такі маніпулятивні тактики:

- 1) *повторення* (теза «це вони розв’язали війну, а ми лише зупиняємо» багаторазово відтворюється Путіним у різних промовах і формулах, перетворюється на своєрідну «мантру», що закріплює у масовій свідомості потрібну інтерпретацію);

- 2) *звинувачення для викриття опонента* (без наведення доказів відповідальності за війну покладається на зовнішнього «Іншого» («вони»), тоді як власні дії подаються як реакція на чужу агресію);
- 3) *створення емоційного настрою аудиторії* (апелює до почуття справедливості та моральної переваги: «ми зупиняємо війну», а не «ведемо загарбницьку», що формує в реципієнтів відчуття правоти власної сторони й морального виправдання насильства);
- 4) *інтеграційні*:
  - *тактика єднання* (використання займенника «ми» створює уявний колектив – «держава та народ», який нібито спільно «змушений» застосовувати силу заради миру, тоді як невизначене «вони» виноситься за межі цієї моральної спільноти);
- 5) *«читання думок», або «спільний фургон»* (твердження подається як самоочевидний висновок, що не потребує аргументів – «це вони розв'язали війну», що задає норму «правильного» колективного мислення, до якої реципієнт має приєднатися, щоб залишатися «своїм»);
- 6) *ухиляння від істини та заміщення небажаних деталей* (функціонально перетинається з вищезгаданими стратегіями: ключові слова «вторгнення», «напад», «агресія» замінено нейтрально-евфемістичними формулами типу «використали силу», що мінімізує відчуття провини й нормалізує військові дії як технічний інструмент «зупинки» конфлікту, а не його ескалації).

4. Конспірологічні наративи та ксенофобія («теорія змови», «біо-загроза як засіб війни», «нетерпимість, ворожість, ненависть до людей», «абсурдне ототожнення українців із “нацистами”»). Це дезінформаційні наративи, що формують образ прихованих ворогів як зовнішніх (США, євреї, міжнародні організації), так і внутрішніх (українські громадяни певних соціальних груп). Типовими є закиди щодо біолабораторій, чорної трансплантології, глобальної ЛГБТ-змови або намірів Заходу колонізувати Україну, що активізують емоції страху, підозри та недовіри.

Приклад: «У США визнали наявність своїх біологічних лабораторій в Україні» (БЛУ)¹². У цьому відео російський наратив апелює до того, що «в США визнали наявність своїх біологічних лабораторій в Україні», поси-

12 БЛУ – В США признали наличие своих биологических лабораторий на Украине. Тюменское время: YouTube. URL: <https://youtu.be/bGU0Rnn9zUg?si=bv2p9vjW2FaOQnMY> (дата звернення: 26.01.2026).

лаючись на виступ Вікторії Нуланд у Сенаті та «дані Міноборони Росії». Формується враження, що США нібито офіційно підтвердили існування власної військової біологічної програми на території України й порушення Конвенції ООН про заборону біологічної та токсичної зброї. При цьому контекст заяв Нуланд спотворюється: замість згадки про «biological research facilities» з акцентом на запобіганні потраплянню небезпечних матеріалів до зони бойових дій глядачу пропонують версію про секретні американські «біолабораторії» подвійного призначення.

Аналіз цього відео дозволяє ідентифікувати кілька маніпулятивних застосованих у ньому маніпулятивних стратегій:

- 1) *дезінформації* (проявляється у навмисному перекручуванні змісту висловлювань В. Нуланд: нейтральні «біологічні дослідницькі лабораторії» перетворюються на «військову біологічну програму США», яка начебто порушує міжнародні конвенції). У межах цієї виразно задіяно також:
  - *стратегії маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (лексема «біолабораторії США в Україні» викликає у реципієнта стійкі асоціації з нелегальним біологічним озброєнням, епідеміями, «таємними експериментами»);
  - *стратегії паралельності та підміни понять* (співпрацю у сфері епіднагляду й охорони здоров'я замінюють на образ військово-біологічної програми, а формулу «в Україні є біологічні та дослідницькі лабораторії» подають як «США визнали наявність своїх біолабораторій»);
- 2) *маніпулятивні дискурсивні стратегії* [за ступенем спотворення інформації]:
  - *фактологічного маніпулювання* (перша реалізується через вибіркове цитування: із висловлювання Нуланд вилучено пояснення цілей роботи лабораторій і режиму контролю, натомість «дані Міноборони Росії» подаються як достатній доказ фінансування «військової біологічної програми»);
  - *ідеологічної поляризації* (через протиставлення «ми» / «вони»: «ми» (Росія) нібито викриваємо порушення Конвенції ООН, «вони» (США та Україна) – потай розробляють біологічну зброю й приховують це від світу);

- 3) *пропаганди: створення альтернативної реальності* (Україна постає як полігон для американських біоекспериментів, а будь-яка біомедична інфраструктура автоматично інтерпретується як елемент наступальної програми, що дозволяє сформувавши цілісний, але відірваний від фактичних даних образ «обложеної фортеці», оточеної ворожими лабораторіями);
- 4) *стратегії ухиляння від істини та викривлення інформації*: ухиляння полягає у використанні розмитих посилань типу «за даними Міноборони Росії» без конкретизації джерел, методології та перевірки цих даних, а також у замовчуванні міжнародних механізмів контролю за біобезпекою; викривлення проявляється у твердженнях про те, що слова Нуланд нібито підтверджують порушення Конвенції ООН, хоча в оригіналі йдеться про запобіжні заходи у сфері захисту дослідницьких матеріалів);
- 5) *стратегія «знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (спочатку формується сенсаційний заголовок «в США визнали...», потім тезу підкріплюють цитатою американської посадовиці у перекрученому перекладі, далі – посиланнями на російське Міноборони та посла Антонова, чим створюється ілюзія багатоканального «підтвердження» і відволікається увага від реальної дискусії про прозорість і цивільний характер цих лабораторій);
- 6) *стратегія дезінформації* в її внутрішній градації містить також:
  - *стратегії психологічного впливу* (акцент на ризиках «потрапляння матеріалів у руки російських сил» як натяк на катастрофічну небезпеку цих матеріалів для всього регіону);
  - *стратегії спільного переконання* (узгоджене повторення наративу різними інституційними спікерами – Міноборони РФ, послом, телеведучими створює враження «колективного знання» та консенсусу еліт щодо реальності загрози).

На рівні реалізації маніпулятивних стратегій у відео можна виділити такі маніпулятивні тактики:

- 1) *звинувачення для викриття опонента* (фрагмент побудовано як формалізоване обвинувачення США та України в порушенні Конвенції ООН про заборону біологічної й токсичної зброї, де начебто наводяться «докази» – частина цитати Нуланд, твердження посла Антонова, суми фінансування від Міноборони РФ);

- 2) *створення загроз* (проявляється у конструюванні образу масштабної біологічної небезпеки – «біологічні лабораторії», «матеріали біологічних досліджень», «військова біологічна програма» та натяку на можливі катастрофічні наслідки, якщо ці матеріали «попадуть в руки» чи будуть використані не за призначенням);
- 3) *створення емоційного настрою аудиторії* (повторювані згадки про «конвенцію ООН про заборону біологічної та токсичної зброї», «порушення», «військову біологічну програму» та «занепокоєння» формують у реципієнта відчуття тривоги й обурення, що має замінити раціональний аналіз фактичної інформації);
- 4) *інтеграційні*:
  - *тактика єднання* (використання колективного «ми» російськими спікерами – «ми стурбовані», «за даними нашого Міноборони» – об'єднує державні інституції та аудиторію в єдине моральне ціле, яке нібито протистоїть зовнішній біологічній загрозі);
  - *тактика звернення до емоційної сфери реципієнта* (тактика єднання підсилює емоційну готовність довіряти нав'язаній інтерпретації);
- 5) *поширення чуток і дезінформації* (ключові твердження про масштаби фінансування та участь українських лабораторій в американській військовій програмі подаються як факт без доступних незалежних підтверджень із оперттям на нечітке посилення «за даними нашого Міноборони»);
- 6) *повторення* (сюжет про «американські біолабораторії в Україні» є частиною довгострокової інформаційної кампанії; у відео він підкріплюється тим самим смисловими маркерами – визнання, конвенція, військова програма, сотні мільйонів доларів, що закарбовує потрібні асоціації у масовій свідомості);
- 7) *нагнітання паніки та викликання емоції страху* (попри відсутність артикулювання прямих апокаліптичних сценаріїв помітним є систематичне нагнітання страху перед невидимою біологічною загрозою, що нібито розташована «по периметру» Росії, та створює атмосферу латентної небезпеки, яка виправдовує агресивну зовнішню політику під риторикою «превентивної оборони»).

5. Дегуманізація в містико-релігійних наративах. Ці відеофейкові повідомлення використовують релігійну символіку, містику, моральні

страхи та апеляції до «традиційних цінностей» із метою дегуманізації противника. Українська держава або її союзники постають як «безбожні», «сатанинські», морально розкладені сили, а Росія – як єдиний оборонець віри та духовності. Особливо небезпечною є апеляція до релігійної ірраціональності, яка не піддається логічному спростуванню.

Приклад: «Легенда про розп'ятих батюшок від Олеси Шигіної (...)» (ЛРБ)¹³. У наведеному фрагменті спікерка апелює до нібито «всім відомих» звірств української сторони – «розп'ятих батюшок», «похованих людей у ставках під Донецьком», «зниклих дітей» тощо. Жодних фактів, джерел чи конкретики не подається: це узагальнений, емоційно забарвлений опис «страшних методів», покликаний створити уявлення про систематичний терор проти мирних людей і виправдати їхню пасивність («залишається тільки чекати»).

Аналіз цього відео дозволяє ідентифікувати кілька маніпулятивних стратегій:

- 1) *дезінформації* (спікерка апелює до низки вже відомих, але не підтверджених наративів – «розп'яті батюшки», «зниклі діти» та подає їх як беззаперечний факт без жодних доказів). У межах цієї стратегії чітко простежуються також:
  - *стратегії маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (використання християнської лексики «храм», «розп'яті батюшки» вмикає сильні релігійні й моральні асоціації, що підсилює відчуття жаху й обурення);
  - *стратегії психологічного впливу* (описані сцени сконструйовані так, щоб шокувати та паралізувати волю реципієнта);
- 2) *маніпулятивні дискурсивні стратегії* [за ступенем спотворення інформації]:
  - *фактологічного маніпулювання* (реалізується через вживання формул «ми всі знаємо», «ми знаємо розп'ятих батюшок» як сурогату доказів, без конкретних місць, дат, прізвищ чи перевірених джерел);
  - *ідеологічної поляризації* (створює жорстке протиставлення «нормальних людей, які не мають зброї в руках» і безіменного, але демонізованого «вони», які нібито застосовують «страшні методи залякування»);

13 ЛРБ – Легенда о распятых батюшках от Олеси Шигиной, российской пропагандистки, режиссёра третьесортных фильмов и матери оккупанта. NEXTA Live: Telegram. URL: https://t.me/nexta_live/56904 (дата звернення: 26.01.2026).

- 3) *пропаганди: створення альтернативної реальності*, у якій простір Донбасу описується як територія масових катувань, публічних страт і викрадень дітей, що закріплює у свідомості глядача образ тотального терору й виправдовує як покірність жертв, так і «захисну» роль сторони, від імені якої говорить спікерка;
- 4) *ухиляння від істини та викривлення інформації*: ухиляння від істини виявляється в тому, що замість перевіреної інформації пропонуються узагальнені страшні історії («ми знаємо...»), які не можна верифікувати, а викривлення інформації полягає в перетворенні чуток і одиничних (або взагалі вигаданих) кейсів на нібито типові «методи залякування», притаманні всій українській стороні як такої;
- 5) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (замість аналізу реальної структури насильства у війні аудиторії пропонують драматизовані картини «розіп'ятих батюшок» і «похованих людей», які відволікають від фактів, натомість посилюють відчуття безвиході – «просто залишається тільки чекати» та зневіру в будь-які інституційні механізми захисту).

На рівні реалізації маніпулятивних стратегій у відео можна виділити такі маніпулятивні тактики:

- 1) *нагнітання паніки та викликання емоції страху* (акцент робиться на максимально жорстоких, тілесно й емоційно травматичних образах – «розіп'яті батюшки», «поховані у ставках», «зниклі діти», які мають викликати шок, відчуття небезпеки й беззахисності);
- 2) *створення загроз* (перелік «страшних методів» подається як наявна й невідворотна небезпека для «нормальної людини», яку неможливо подолати власними силами, що підштовхує до пасивної, очікувальної позиції та залежності від «захисника»);
- 3) *створення емоційного настрою аудиторії* (реалізована через накопичення експресивних формул – «страшні методи», «ми всі знаємо...», «зниклі діти», узагальнення й оцінні епітети, що створюють ефект наростання жаху та безнадії);
- 4) *інтеграційні*:
  - *тактика єднання* (спікерка використовує формули «ми всі знаємо», конструює спільноту «посвячених», яка нібито володіє «правдою» про події);

- *тактика звернення до емоційної сфери реципієнта* (спікерка посиляється на власний «досвід» – «я була у храмі», «мені розповідали у Донецьку, у Луганську» й водночас апелює до емпатії й страху аудиторії);
- 5) *поширення чуток і дезінформації* (наведені сюжети не мають джерел, посиляються лише на «розповідали» і «ми знаємо», фактично репродукують і легітимізують вже відомі конспірологічні чутки без перевіряння);
- 6) *«читання думок», або «спільний фургон»* (формула «ми всі знаємо розп'ятих батюшок» створює ілюзію, нібито описані історії є загально-визнаною, очевидною реальністю для «всіх», а отже, їх не потрібно ставити під сумнів, – відмова від критичного аналізу подається як норма належності до «своїх»).

6. Делегітимація державних інститутів та економічної політики («демонізація влади», «дискредитація економічної політики», «емоційна тональність бюджетних витрат»). Ці відеофейки містять інформаційні вкиди, спрямовані на підрив довіри до органів державної влади та економічного управління України та партнерів, та до військово-політичного керівництва України. Концентрація на корупції, неефективності або зловживаннях при розподілі бюджету, мобілізації, постачанні зброї тощо. Особливу роль відіграє псевдоекономічна статистика, перекручені дані про витрати, зовнішні закупівлі або інсинуації про розкрадання допомоги, що мають викликати недовіру, зневагу та обурення серед громадян.

Приклад: «Вихователька справді вимила рот дитині за російську мову?» (ТВВРД)¹⁴. У цьому фейку А. Тропиніна розвінчує фейк, у якому конструється історія нібито про те, як у вінницькому дитсадку вихователька «вимила рот з милом» маленькому хлопчикові за російську мову, що спричинило «алергічний стоматит», а адміністрація й прокуратура відмовляються реагувати. Для легітимації вигаданої історії демонструють псевдодокументи, прив'язують її до реальних назв садків та справжнього прізвища завідувачки й лікарки, але з систематичними помилками й неузгодженостями, які роблять перевірку неможливою.

Відео репрезентує кілька маніпулятивних стратегій:

14 ТВВРД – Тропиніна А. Вихователька справді вимила рота дитині за російську мову? VoxUkraineChannel: YouTube. URL: <https://youtube.com/shorts/UlB1-dhgRg8?si=yviwKD3EUoqz0Tnp> (дата звернення: 26.01.2026).

- 1) дезінформації (вся історія побудована як інсценування – вигаданий випадок подається як реальний, підкріплений «документами»; ідеться про класичну дезінформацію із використанням псевдо-конкретики – адреси, прізвища, печатки). У її межах помітними є також:
  - *стратегії маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (захист української мови ототожнюється з садистським насильством над дитиною, а український дитсадок – із токсичним середовищем для російськомовних);
  - *стратегії психологічного впливу* (акцент на болю, хворобі й приниженні дитини покликаний викликати шок, обурення й захисну реакцію у батьків, насамперед російськомовних);
- 2) *маніпулятивні дискурсивні стратегії* [за ступенем спотворення інформації]:
  - *стратегія фактологічного маніпулювання* (фактологічне маніпулювання реалізується через навмисно «криві» реквізити в заявах, відсутність повного номера телефону, відсутність назви стоматологічної лікарні, що імітує реальну бюрократичну документацію, але унеможлиблює верифікацію);
  - *стратегія ідеологічної поляризації* (полягає в протиставленні образу «російськомовної матері-жертви» та «українізованої системи», яка начебто карає дитину за російську мову й при цьому цинічно відмовляє у справедливості, тим самим закріплює схему «ми – переслідувані / вони – русофобські садисти»);
- 3) *пропаганди: створення альтернативної реальності* (відео пропонує цілісну, емоційно насичену картину України як держави, де російськомовних дітей системно принижують у дитсадках, де адміністрація покриває насильство, а медицина лише фіксує наслідки – ця альтернативна реальність складається з міксу правдивих фрагментів – реальні прізвища, назви закладів та вигаданих подій, поданих як норма);
- 4) *ухиляння від істини та викривлення інформації*: ухиляння від істини проявляється в тому, що ключові елементи, які могли б бути перевірені (чіткі контакти, коректні реквізити, повні документи), або спотворені, або навмисно подані розмитими, тоді як глядачеві пропонують одразу перейти до морального висновку про «мовний терор»; викривлення

інформації полягає в комбінуванні реальних інституцій (директорка садка, прізвище стоматологині) з вигаданим змістом документів і неіснуючими структурами, що створює ілюзію достовірності фейку;

- 5) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (цей сюжет відволікає аудиторію від реальних наслідків російської агресії, переключає фокус на емоційний кейс «несправедливості» щодо російськомовної дитини, водночас дискредитує українські інституції як апріорі брехливі та русофобські й формує зневіру в будь-які офіційні спростування);
- 6) *маніпулятивні дискурсивні стратегії* [за ступенем спотворення інформації]:
  - *фактологічного маніпулювання* (додатково підсилюються повторним використанням тієї самої акторки в різних сюжетах, що дозволяє творцям контенту кумулятивно нарощувати її образ як «типової української матері-жертви»);
  - *ідеологічної поляризації* (стабільно репродукувати потрібну ідеологічну опозицію «російськомовні / пригноблені – українська держава / агресор»).

Маніпулятивних стратегій репрезентують такі маніпулятивні тактики:

- 1) *використання розкрученого образу* (та сама жінка неодноразово з'являється в різних постановках у ролі матері, яка страждає від «української системи», її впізнаваний образ використовується як емоційний «якір» для закріплення наративу про переслідування російськомовних);
- 2) *неправдивої самопрезентації (обдурювання)* (акторка свідомо формує викривлений образ «звичайної вінницької мами», посиляється на власний «досвід» та демонструє удавані документи, хоча реальні біографічні й документальні дані не відповідають заявленим);
- 3) *поширення чуток і дезінформації* (історія не підтверджена жодними незалежними джерелами та поширюється у форматі напіванонімної «скарги в камеру», що поширюється через пропагандистські майданчики як «вірусне» приватне відео);
- 4) *створення емоційного настрою аудиторії* (реалізується через лексичні акценти на стражданні дитини – «алергічний стоматит», «після цього в моєї дитини...», демонстрацію «довідки» й «скарг», що покликано викликати співчуття, обурення та відчуття несправедливості);

5) *інтеграційні:*

- *тактика єднання* (спікерка говорить мовою й інтонаціями «пересічної людини», позиціонує себе як одну з «нас, простих батьків», апелює до досвіду кожного, хто має дітей, що актуалізує солідаризацію);
  - *тактика звернення до емоційної сфери реципієнта* (актуалізується через тактику єднання, яка встановлює емоційний зв'язок із глядачем);
- 6) *«гра у простонародність»* (вся історія подається як щира розповідь «простої жінки», що стикається з «бюрократією та русофобією», – цей образ «людини з народу» покликаний підвищити довіру до сказаного й зняти потребу у фактчекінгу);
- 7) *«моделювання особистості адресата»* (відео адресоване російськомовній аудиторії та батькам, які бояться за своїх дітей: через деталі – дитсадок, мова, хвороба – вибудовується ілюзія, що саме «таким, як ви», загрожують подібні приниження; а тому глядач має відчувати себе потенційною жертвою);
- 8) *дезінформації через неафілійовані сторінки або використання фейкових та непрозорих акаунтів* (такі ролики зазвичай поширюються не як офіційний продукт конкретного медіа, а як «особисте відеозвернення» або «історія з регіону», без прозорого маркування джерела та замовника, що створює оманливе враження незалежності, але фактично слугує інструментом організованої дезінформаційної кампанії).

7. Дискредитація громадянських, освітніх та соціальних структур («інсценізація побутових конфліктів», «залякування мобілізацією через побутові історії»). У межах цієї підкатегорії поширюються повідомлення, які підважують авторитет українських та іноземних суспільних інституцій – шкіл, дитсадків, лікарень, волонтерських центрів, соціальних служб. Такі відеофейки зображують ці структури як джерело насильства, ідеологічного тиску або байдужості до громадян. У них задіяні інсценізації з участю «вихователюк», «лікарів» або «викладачів», які здійснюють жорстокі або абсурдні дії, що покликано створити загальну атмосферу зневіри до системи.

Приклад: «Чоловіків виловлюють через дітей (...)» (ТЧВД)¹⁵. У цьому відео А. Тропиніна аналізує інсценовану телефонну розмову між нібито

15 ТЧВД – Тропиніна А. Чоловіків виловлюють через дітей, адже випускники шкіл нібито мають йти до ТЦК лише з батьком? VoxUkraine: YouTube. URL: <https://youtu.be/Uc8uw4GG-H8?si=Fuz7IZ4rVo2tF4rT> (дата звернення: 26.01.2026).

матір'ю випускника школи та «представником» територіального центру комплектування. За сюжетом чоловік наполягає, що школяр має з'явитися до ТЦК виключно разом із батьком, а жінка передає цю «вимогу» іншим і пояснює, що чоловіків фактично «виловлюють через дітей». Відео оформлене як «таємний аудіозапис» для нібито публічного розголосу зловживань, але при цьому не містить жодних перевірних даних (ні номери телефону, ні конкретної адреси чи назви ТЦК). Поведінка й репліки обох співрозмовників мають очевидні ознаки постановності: неприродна акторська гра, швидка й некритична згода жінки, обірвана наприкінці розмова. Усе це перетворює відео на псевдодокументальне «свідчення», покликане створити враження масового й цілеспрямованого «полювання» на чоловіків під прикриттям формальних процедур.

Відео засвідчує кілька застосованих у ньому маніпулятивних стратегій:

- 1) *дезінформації* (вигадана історія про те, що «чоловіків виловлюють через дітей» і нібито змушують школярів йти до ТЦК лише з батьком, подається як реальна побутова ситуація без жодних перевірних деталей: немає номера ТЦК, немає телефона абонента, жодних верифікованих доказів; використано вже «розкручений» персонаж жінки, яка неодноразово з'являється в інших фейкових відео). У межах цієї стратегії простежено також:
  - *стратегії маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (в українських ТЦК нібито практикують «облави» через дітей, державні інституції зображуються як хижа структура, що полює на чоловіків, підміняє реальні адміністративні процедури образом «полювання на батьків»);
  - *стратегії психологічного впливу* (сюжет побудовано навколо страхів батьків за дітей та мобілізацію, що запускає тривогу й відчуття безвиході);
- 2) *маніпулятивні дискурсивні стратегії* [за ступенем спотворення інформації]:
  - *фактологічного маніпулювання* (фактологічне маніпулювання реалізується через вигадкування псевдобюрократичної вимоги «прийти з батьком», відсутність ключових ідентифікаторів – адреси, прізвища, контактів, які не дозволяють перевірити історію);
  - *ідеологічної поляризації* (створює чітку опозицію між «простими людьми та батьками», які нібито безправні й залякані, та «державою/

ТЦК», що змальовується як репресивний апарат, котрий чинить свавілля щодо власних громадян);

- 3) **пропаганди: створення альтернативної реальності** (формується цілісна уявна картина України як простору, де державні структури системно й таємно організовують «облави» на чоловіків через школу та дітей, а будь-яке звернення з боку посадовців автоматично сприймається як загроза мобілізації; ця альтернативна реальність складається з міксу реальних елементів – наявності ТЦК, теми мобілізації та вигаданого сценарію «вилову», поданого як типова практика);
- 4) **ухилення від істини та викривлення інформації** (адресанти уникають надання будь-яких перевірних фактичних даних, перемикають увагу на емоційне забарвлення діалогу, а саму процедуру взаємодії зі школою й ТЦК представляють викривлено – як змову проти батьків, що відхиляє аудиторію від реального правового контексту мобілізації);
- 5) **«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»** (ролик поширюють через проросійські телеграм-канали як начебто «народне свідчення», що має відволікти увагу від реальних воєнних злочинів Росії та паралельно зневірити українських громадян у власних інституціях, що створює враження всеосяжного свавілля й безсенсовності будь-якого спротиву).

У цих маніпулятивних стратегіях задіяно такі маніпулятивні тактики:

- 1) **використання розкрученого образу** (сама акторка вже фігурувала в інших постановках і її впізнаваний голос/манера подання використовується як емоційний маркер «звичайної української матері», що підсилює довіру до нового фейку);
- 2) **неправдивої самопрезентації (обдурювання)** (жінка свідомо репрезентує себе як матір випускника, яка «випадково» фіксує дзвінок і щиро ділиться своїм страхом, хоча сама сцена має очевидні ознаки попереднього сценарію та репетиції);
- 3) **поширення чуток і дезінформації** (короткий, емоційно заряджений аудіоепізод без доказової бази розганяється анонімними й напів-анонімними каналами як «новий факт мобілізаційного беззаконня», закріплюючи чутку як «народну правду»);
- 4) **створення емоційного настрою аудиторії** (реалізовано через тривожні інтонації, наголошуванні на тому, що «чоловіків виловлюють через

дітей», та нібито на безпорадності матері, яка «просто передає те, що їй сказали»; це покликано викликати страх, обурення й відчуття небезпеки у батьків шкільного віку дітей);

5) *інтеграційні:*

- *тактика єднання* (актуалізує теза «з нами всі можуть так зробити»);
  - *тактика звернення до емоційної сфери реципієнта* (акторка демонструє себе як «звичайну маму», що вимушена виконувати «безглузді вимоги» системи, що запрошує глядача/слухача емоційно приєднатися до її позиції);
- 6) *«гра у простонародність»* (проявляється в побутовій лексиці, простій побудові фраз та зображенні ситуації як абсолютно звичайної телефонної розмови, що створює ілюзію автентичності й дає підстави сприймати подію як «типову історію»);
- 7) *«моделювання особистості адресата»* (сюжет спеціально налаштований під страхи цільової аудиторії – чоловіків призовного віку та їхніх родин, які бояться мобілізації; глядачеві запропоновано уявити себе та свою сім'ю на місці героїні);
- 8) *дезінформації через неафілійовані сторінки або використання фейкових та непрозорих акаунтів* (ролик поширюється в телеграм-каналах без редакційної чи інституційної відповідальності, що дозволяє маскувати організований пропагандистський характер контенту під «спонтанний витік» приватної розмови);
- 9) *повторення* (реалізується не лише через багаторазове поширення ролика різними каналами, а й через повторне повернення до тієї ж акторки й схожих сюжетів про «терор ТЦК», що поступово закріплює в масовій свідомості образ мобілізації як хаотичного «полювання на людей»);
- 10) *нагнітання паніки та викликання емоції страху* (ключове повідомлення – «чоловіків виловлюють через дітей» – безпосередньо апелює до базових батьківських страхів, а відтак перебільшує загрозу, подає її як невідворотну, що стимулює панічні настрої та дестабілізує довіру до державних процедур).

8. Псевдосвідчення та псевдодокументалістика («серійна фабрикація документів», «фіктивні свідчення для емоційного шоку»). Це переважно: дезінформаційний контент, який використовує естетику та

структуру документального жанру для імітації достовірності; постановні відео з «очевидцями»; псевдосвідчення без конкретних фактів; «офіційні листи», «довідки», а також псевдожурналістські розслідування з нібито автентичними даними. Використання таких симуляцій підвищує довіру глядача, створює враження документальної обґрунтованості фейкових тверджень.

Приклад: «Актори без Оскара. Як росіяни створюють відеофейки? ТОП фейків за тиждень: Фейк#3» (ТАБО:ФЗ)¹⁶. У цьому відео А. Тропиніна розвінчує фейк про нібито телефонну розмову між жінкою та працівником ТЦК, який погрожує «забрати її разом із чоловіком-ухилинтом». Фейк підкріплюють тим самим жіночим голосом, що й у попередніх постановках, ідентичним чоловічим голосом «з боку ТЦК», а також візуальними дрібницями (манікюр, обручка), які мають створити ілюзію тяжкості життєвої історії. Реальний правовий контекст замовчується: в Україні жінок мобілізують лише добровільно, а сюжет про «залякування дружини і загрозу забрати її до війська» є вигаданою конструкцією.

Відео побудоване на кількох маніпулятивних стратегіях:

- 1) *дезінформації* (вигадана ситуація з погрозами з боку працівника ТЦК подається як реальна практика, без жодних верифікованих даних – імен, номерів, назв установ, а фейковий діалог покликаний сформулювати хибне уявлення про норми мобілізації). У межах цієї стратегії простежуються також:
  - *стратегії маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (ТЦК асоціюється з каральним органом, який «полює» на чоловіків і навіть їхніх дружин);
  - *стратегії психологічного впливу* (цілеспрямоване розігрування страхів родин мобілізованих);
- 2) *маніпулятивні дискурсивні стратегії* [за ступенем спотворення інформації]:
  - *фактологічного маніпулювання* (реалізується через підміну реального юридичного статусу жінок-військовозобов'язаних вигаданою нормою «заберемо й вас», а також через замовчування чинного законодавства);

16 ТАБО:ФЗ – Тропиніна А. Актори без Оскара. Як росіяни створюють відеофейки? ТОП фейків за тиждень: Фейк#3. VoxUkraine: YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MQBla29GXL&t=194s> (дата звернення: 26.01.2026).

- *ідеологічної поляризації* (вибудовує протиставлення між «звичайною сім'єю-жертвою» та «репресивною військовою бюрократією», що нібито свавільно поводить з громадянами);
- 3) *пропаганди: створення альтернативної реальності* (на основі серії подібних постановок конструється цілісний образ України як простору, де ТЦК діють у режимі постійних облав, шантажу і залякування, а кожен дзвінок з установи – загроза свободі всієї родини; ця альтернативна реальність міксує реальні елементи – функціонування ТЦК, мобілізацію – з цілком вигаданими практиками);
- 4) *ухиляння від істини та викривлення інформації* (автори фейку навмисно уникають будь-яких перевірних деталей – контактів, конкретної адреси, посилянь на норми права й акцентують увагу на емоційно забарвленому діалозі, що спотворює уявлення аудиторії про реальні механізми мобілізації);
- 5) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (проявляється у використанні постановного «народного» відео для підриву довіри до українських інституцій, зміщення уваги від дій агресора до внутрішньої паніки щодо мобілізації та формування відчуття тотальної беззахисності громадян перед «своєю» державою).

Ці маніпулятивні стратегії реалізуються в таких маніпулятивних тактиках:

- 1) *використання розкрученого образу* (та сама акторка, вже відома з попередніх постановок, знову виступає в ролі «звичайної української матері», а повторюваність голосу, манікюру та обручки покликана підсилити ефект упізнаваності та довіри);
- 2) *неправдивої самопрезентації* (обдурювання) (жінка свідомо репрезентує себе як реальну постраждалу, хоча її роль, репліки та реакції мають очевидні ознаки попереднього сценарного опрацювання);
- 3) *створення емоційного настрою аудиторії* (базується на емоційно напруженій інтонації, фігурі «чоловіка-ухилянта» та загрозі «забрати й дружину», які спільно конструюють атмосферу страху, обурення і безвиході);
- 4) *інтеграційні:*
  - *тактика єднання* (проявляються у формуванні образу «такої ж, як ми» матері та апеляції до спільного досвіду сімей із дорослими чоловіками, які можуть підлягати мобілізації);

- тактика звернення до емоційної сфери реципієнта (проявляються у формуванні образу матері, що «просто ділиться бідою»);
- 5) *створення загроз* та споріднена з нею *тактика «погроза»* або «менасив» (зміст розмови – це ультимативна погроза «забрати» жінку разом із чоловіком, що через примус і страх має контролювати поведінку адресата й глядачів: не контактувати з ТЦК, уникати офіційних процедур тощо);
- 6) *поширення чуток і дезінформації* (постановний запис подається як «реальний дзвінок» і активно розганяється в проросійських телеграм-каналах для підживлення чуток про масові зловживання з боку українських військкоматів);
- 7) *дезінформації через неафілійовані сторінки або використання фейкових та непрозорих акаунтів* (дозволяє маскувати організовану кампанію під спонтанний «народний» контент без чітко окресленого джерела);
- 8) *повторення* (реалізується через одночасне поширення двох відео з тією самою акторкою і тим самим «голосом працівника ТЦК», що поступово закарбовує у свідомості аудиторії образ ТЦК як небезпечного і свавільного органу);
- 9) *«гра у простонародність»* (використовуються проста розмовна мова, побутовий формат телефонної розмови та «домашній» контекст, що створює видимість автентичного, непостановочного спілкування);
- 10) *«моделювання особистості адресата»* (історія орієнтована на батьків і подружні пари, які бояться мобілізації, і пропонує їм уявити себе на місці героїні);
- 11) *нагнітання паніки та викликання емоції страху* (полягає у послідовному наголошуванні невизначеності – «можуть забрати будь-кого», непередбачуваності дій ТЦК та відсутності правового захисту, що стимулює тривожні настрої й дестабілізує довіру до державних процедур навіть без прямих закликів до дій).

9. Дискредитація персоналій («очорнення іміджу політиків та військових», «фейкові компромати через монтаж цитат»). Такі відеофейкові повідомлення орієнтовані на підриг довіри до конкретних публічних осіб (наприклад, президента, першої леді, командирів та ін.) через індивідуалізовані напади, маніпулятивні цитати, фотомонтаж, дипфейки або фраг-

менти, вирвані з контексту. Такий підхід дозволяє створити емоційно забарвлений образ «зрадника», «аморального» чи «неадекватного» лідера, зменшити підтримування інституцій через втрату персонального авторитету.

Приклад: «Картє Зеленської, Буковель та гроші на Офіс Президента. Як росія намагається посіяти зневіру? Фейк#6» (СКЗ:Ф6)¹⁷. У відео, в якому С. Сліпченко розвінчує намагання Росії спотворити інформацію щодо першої леді України, проаналізовано фейк, що конструює корупційно-скандальний наратив про «розкіш під час війни»: стверджується, нібито Олена Зеленська 22 вересня 2023 року купила в Нью-Йорку прикраси Cartier на понад 1 млн доларів, а «колишня працівниця Cartier» нібито підтвердила це чеком і була звільнена. Маніпуляція тримається на псевдодоказовості (адреса магазину, дата, «чек», легенда про звільнення) та на моральному обуренні аудиторії; при цьому фактаж підганяють під потрібний висновок, ігнорують перевірні обставини пересування першої леді (локація та графік), що дозволяє подати історію як «викриття», хоча вона є вигаданою.

Аналіз цього відео засвідчує використання в ньому таких маніпулятивних стратегій:

- 1) *dezinformaції* (фейк подає непідтверджену «покупку» як доконаний факт, підкріплює це підробленим доказом). У межах цієї стратегії розрізняємо також:
  - *стратегію маніпулювання часовими параметрами* (точна дата «22 вересня 2023» як якір достовірності);
  - *стратегію маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (бренд «Cartier» і сума «1 млн» запускають асоціації «розкіш-корупція»);
  - *стратегію психологічного впливу* (провокування гніву й моральної паніки);
  - *стратегію паралельності та підміни понять* (реальні маркери на кшталт адреси магазину підміняють потребу в реальній верифікації самої події);
- 2) *маніпулятивні дискурсивні стратегії*:
  - *фактологічного маніпулювання* (реалізується через навмисну селекцію й підтасування «доказів» – чек, легенда про звільнення, а також замовчування контексту);
  - *ідеологічної поляризації* (через протиставлення «вони (еліта) витрачають мільйони», а «ми (суспільство та армія) страждаємо»);

17 СКЗ:Ф6 – Сліпченко С. Картє Зеленської, Буковель та гроші на Офіс Президента. Як росія намагається посіяти зневіру? Фейк#6. VoxUkraine: YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GqogfypK2uI> (дата звернення: 26.01.2026).

- 3) *пропаганди: створення альтернативної реальності* (на основі одичного фейку вибудовується ширша картина «влада наживається на війні», яка претендує на пояснення реальності);
- 4) *ухиляння від істини та викривлення інформації* (замість перевірої інформації подається емоційно заряджена «викривальна» історія з квазідокументом, що підміняє процедури доказування);
- 5) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (історія працює на зневіру до українських інституцій та відволікання уваги від воєнного контексту на внутрішній скандал).

Маніпулятивні стратегії у цьому відео підтримують такі маніпулятивні тактики:

- 1) *створення емоційного настрою аудиторії* (обурення програмується через акценти «понад 1 млн доларів» і «під час війни»);
- 2) *нагнітання паніки та викликання емоції страху* (фейк активує тривогу щодо «розкрадання допомоги та ресурсів» і підсилює відчуття несправедливості);
- 3) *неправдивої самопрезентації (обдурювання)* (джерело легітимізуєть образом «колишньої працівниці Cartier», що нібито має інсайдерський доступ і «постраждала за правду»);
- 4) *звинувачення для викриття опонента* (ключова дія – не інформування, а навішування провини й моральної дискредитації через псевдодокази);
- 5) *використання розкрученого образу* (залучення публічної фігури – першої леді – підсилює резонанс сюжету, сприяє його масовому поширенню і спрощує перенесення негативного оцінювання на ширший політичний контекст);
- 6) *повторення* (сам наратив підтримується багаторазовим і тривалим (упродовж трьох місяців) поширенням у соцмережах, що закріплює його як «відомий факт» незалежно від істинності);
- 7) *поширення чуток і дезінформації* (історія циркулює як чутка з «документом» без можливості перевіряння інформації та з розрахунком на масову реплікацію);
- 8) *«моделювання особистості адресата»* (реципієнта підводять до персоналізованого висновку «це обурює, чи не так?», тобто пропонують пережити ситуацію як власну образу й автоматично прийняти потрібну інтерпретацію).

10. Стигматизація переміщених осіб та дегуманітаризація («демонізація біженців», «торгівля людьми»). Формування негативного образу українських біженців або гуманітарних процесів загалом; звинувачення в кримінальній поведінці, небажанні інтегруватися, фальсифікаціях з боку волонтерів чи міжнародних організацій. Такі відеоповідомлення спрямовані на розпалювання ксенофобії в країнах, які приймають переміщених осіб, а також на внутрішню деморалізацію, показують українців за кордоном як джерело конфліктів.

Приклад: «Українські біженці в Індії та підпали складів у Польщі. Дайджест російської дезінформації: Фейк#1» (МУБ:Ф1)¹⁸. У цьому кейсі М. Маркова аналізує кілька фейків, з-поміж яких один орієнтовано на вибудовування навколо реальної події (пожежі на складі «Фармакол» у Польщі) причинно-наслідкового зв'язку, у якому простежується підміна: замість технічних або випадкових причин аудиторії пропонують версію про «підпал українськими біженцями». Відтак локальний інцидент «перекодовують» у політично та емоційно заряджений сюжет про загрозу з боку українців, аби підживити ксенофобні настрої, делегітимізувати образ біженців і послабити суспільну підтримку України.

Аналіз цього відео дозволяє ідентифікувати кілька маніпулятивних стратегій:

- 1) *дезінформації* (твердження про «підпал» подається як факт попри відсутність підтвердження). У межах цієї стратегії виразними є також:
  - *стратегія маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (зв'язування образу «біженця» з криміналом і саботажем);
  - *стратегія психологічного впливу* (активація тривоги й гніву);
  - *стратегія спільного переконання* (нав'язування інтерпретації як «очевидної» причини);
  - *стратегія паралельності та підміни понять* (реальну пожежу підмінюють «підпалом», а припущення – «висновком»);
- 2) *маніпулятивні дискурсивні стратегії*:
  - *фактологічного маніпулювання* (проявляється в селективному доборі та переключуванні причин події);

¹⁸ МУБ:Ф1 – Маркова М. Українські біженці в Індії та підпали складів у Польщі. Дайджест російської дезінформації: Фейк#1. VoxUkraine: YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=F7tXxFeEOqI&t=63s> (дата звернення: 26.01.2026).

- *ідеологічної поляризації* (розкривається в протиставленні «своїх», польського суспільства, і «чужих», українських біженців, як нібито джерела ризику);
- 3) *пропаганди: створення альтернативної реальності* (окремий епізод вмонтовується в ширший наратив про «деструктивність» українців за кордоном);
- 4) *ухиляння від істини та викривлення інформації* (акцент зміщується з перевірних даних на емоційно вигідну інтерпретацію, яка маскує невизначеність під «викриття»);
- 5) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (фейк водночас знецінює статус біженців, спотворює уявлення про ризики та відволікає від реальних причин інциденту, підштовхує до зневіри й недовіри).

Зазначені у відео маніпулятивні стратегії реалізуються в таких маніпулятивних тактиках:

- 1) *створення загроз* (біженців подають як чинник небезпеки для країни перебування);
- 2) *нагнітання паніки та викликання емоції страху* («підпал» підсилює відчуття неконтрольованого ризику й потребу негайної реакції);
- 3) *створення емоційного настрою аудиторії* (обурення конструюється через тезу «вони спалюють склади»);
- 4) *звинувачення для викриття опонента* (ключовий комунікативний хід – приписування провини вразливій групі без доведення);
- 5) *поширення чуток і дезінформації* (версія циркулює як сенсаційне припущення, яке підміняє перевіряння);
- 6) *повторення* (вказівка «раніше розкручували фейк» відображає механіку багаторазового відтворення наративу для його нормалізації).

11. Інсценізація військових злочинів та дегуманізація супротивника («інсценовані звірства ЗСУ», «жорстокість, нелюдяність українців»). Використання постановних сцен, які нібито фіксують злочини Збройних Сил України проти цивільного населення або дітей. Ідеться про створення емоційно травматичних відео, які часто супроводжуються графічними зображеннями, криками, пострілами та лайкою. Мета – дегуманізувати супротивника, сформувати образ жорстокого, нелюдяного ворога, що порушує етичні та гуманітарні норми.

Приклад: «Бойові гуси, біолабораторії, коронавірус з України. Божевільні фейки російської пропаганди – ICTV» (БГБКУ)¹⁹. Каналі ICTV розвінчує сконструйоване відеоповідомлення, що містить конспірологічний наратив про нібито «американські біолабораторії» в Україні та «біологічну зброю» на основі птахів та комах, які начебто мають переносити небезпечні хвороби й «нищити» населення, а також ретроспективно приписує Україні причетність до пандемії COVID-19. Сюжет подається як «доказова» версія про приховану агресію Заходу та України, що має виправдати насильство проти України та одночасно легітимізувати антизахідні й антиукраїнські настанови через страх, огиду та демонізацію «іншого».

У цьому відео застосовано кілька маніпулятивних стратегій:

- 1) *дезінформації* (вигадані причинно-наслідкові зв'язки в ланцюжку «лабораторії» – «бойові птахи/комахи» – «епідемії/знищення» подаються як пояснювальна модель реальності). У межах цієї стратегії простежуються також:
  - *стратегія маніпулювання сприйняттям та асоціаціями* (пов'язування України/Заходу з «нацизмом», «терором», «епідеміями»);
  - *стратегія психологічного впливу* (страх зараження, страх «масового знищення», огидливі образи);
  - *стратегія спільного переконання* (навіювання «очевидності» змови й «правильного» висновку);
  - *стратегія паралельності та підміни понять* (підміна наукових / санітарних практик «біозброєю», а складних явищ – єдиною змовницькою причиною);
  - *стратегія маніпулювання часовими параметрами* (перетягування подій різних періодів в один ряд «довгого плану»);
  - *стратегії, спрямовані на створення втоми та втрати інтересу в населення* (перевантаження абсурдними «доказами» й гіперболами, що нормалізує недовіру до перевіряння фактів);
- 2) *маніпулятивні дискурсивні стратегії*:
  - *фактологічного маніпулювання* (реалізується через псевдологічні зв'язки, «експертні» коментарі та селективні інтерпретації);

¹⁹ БГБКУ – Бойові гуси, біолабораторії, коронавірус з України. Божевільні фейки російської пропаганди – ICTV. Телеканал ICTV: YouTube. URL: <https://youtu.be/NKXLtArtAB0?si=zbEAEfL7LaKO3sv> (дата звернення: 26.01.2026).

- ідеологічної поляризації (реалізується через жорстке «ми / вони», дегуманізацію та приписування «чужим» злочинних намірів);
- 3) *пропаганди: створення альтернативної реальності* (війна й масові удари переозначаються як «реакція на приховану біозагрозу», а світ описується як поле тотальної змови);
- 4) *«знехтувати, спотворити, відволікти, зневірити»* (наратив знецінює офіційні пояснення науки / медицини / міжнародних інституцій, спотворює картину причин війни та відволікає увагу від відповідальності агресора, культивує цинізм і зневіру);
- 5) *ухилення від істини та викривлення інформації* (ключову роль відіграє оцінна й стигматизувальна лексика та підміна поняттєвого апарату, де «дослідження/програми» прирівнюються до «біозброї/терору», що дозволяє уникати верифікованих тверджень, але зберігати маніпулятивний ефект).

Маніпулятивні стратегії у відео реалізуються в таких маніпулятивних тактиках:

- 1) *створення загроз* (аудиторії нав'язують уявлення про неминучу «біологічну атаку» та екзистенційну небезпеку);
- 2) *нагнітання паніки та викликання емоції страху* (образи «епідемій», «сибірки», «чуми», «переносників» працюють як тригери тривоги);
- 3) *створення емоційного настрою аудиторії* (повідомлення насичене емоційно маркованою, зневажливою та дегуманізуювальною лексикою, яка «накручує» гнів і відразу);
- 4) *поширення чуток і дезінформації* (як «докази» пропонуються узагальнення, чутки, псевдосвідчення і спекуляції без перевірних посилань);
- 5) *повторення* (ключові маркери – «біолабораторії», «змова», «Захід», «зараження» – відтворюються й підсилюють упізнаваність наративу);
- 6) *«читання думок», або «спільний фургон»* (штучно моделюється поділ на «тих, хто розуміє» і «наївних», що нав'язує бажаний висновок як позицію «більшості / розумних»);
- 7) *«гра у протинародність» та «моделювання особистості адресата»* (відео імітує «розмову з народом», пряме звернення та інтонацію «свого», що знижує критичність сприйняття);
- 8) *інтеграційні:*
  - *тактика єднання* (апеляція до колективної ідентичності);

- тактика звернення до емоційної сфери реципієнта (через протиставлення «ми/вони» та апеляцію до базових емоцій);
- 9) створення карикатур та мемів (гротескні образи на кшталт «бойових гусей/птахів» виконують функцію «мемної упаковки» конспірології, роблять її легшою для тиражування й емоційного зараження);
- 10) звинувачення для викриття опонента (відповідальність за глобальні загрози та страждання приписується Україні та Заходу як «викривальна» схема, що підміняє доказовість моралізаторським тавруванням).

Отже, у дослідженні обґрунтовано, що військово-політичні відеофейки функціонують не як випадкові інформаційні помилки, а як цілеспрямовані комунікативні конструкції, у яких маніпулятивний зміст вибудовується через стійкі пропагандистські наративи та повторювані схеми інтерпретації подій. Показано, що визначальними механізмами впливу є дезінформація і фактологічне маніпулювання (селективність, підтасування, псевдодоказовість), ідеологічна поляризація («ми/вони»), а також пропагандистське конструювання альтернативної реальності, у межах якої агресія, насильство й відповідальність переозначаються через виправдання, інверсію причинно-наслідкових зв'язків та перекладання провини на жертву. Додатково зафіксовано системне застосування практик ухиляння від істини та викривлення інформації, що маскуються під «пояснення», «викриття» або «народні свідчення» й ускладнюють критичне розрізнення фактів та оцінювання подій.

На рівні тактик з'ясовано, що найпродуктивнішими є емоційне програмування сприйняття (страх, гнів, моральна паніка), інтеграційні тактики (єднання та апеляція до емоційної сфери реципієнта), створення загроз, звинувачення й дискредитація опонента, «гра у протинародність», ефект «спільного фургона» (навіювання соціальної норми та «очевидності» висновку), повторення, а також поширення чуток і псевдосвідчень.

У підсумку доведено, що поєднання цих стратегій і тактик формує керовані інтерпретації, підміняє процедури перевіряння фактів готовими пояснювальними моделями, підриває довіру до інституцій та медіа, посилює поляризацію аудиторії та забезпечує відтворення пропагандистських настанов у масовій комунікації.

СИТНИК Віктор Олегович,
аспірант факультету журналістики
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0009-0002-6611-5460

РОЗВИТОК КНИЖКОВИХ САММАРІ СТАНОМ НА 2026 РІК

Упродовж останнього десятиліття на глобальному ринку цифрового читання сформувався окремий сегмент сервісів стислого переказу нон-фікшн літератури, орієнтованих на швидке засвоєння ключових ідей книжок. Такі платформи, як «Blinkist»¹, «GetAbstract»², «Sumizeit»³, «Instaread»⁴, «Soundview»⁵, «StoryShots»⁶, пропонують користувачам короткі текстові або аудіоперекази популярних бізнесових, психологічних, науково-популярних видань, позиціюючи себе як інструменти підвищення ефективності навчання та професійного розвитку в умовах дефіциту часу. Ці сервіси стали відповіддю на зростання темпів інформаційного споживання та зміну моделей читання в цифрову епоху, де пріоритет надається не повному тексту, а концентрованому знанню.

Водночас попри глобальне поширення зазначених платформ, їхня мовна політика залишається вкрай обмеженою. Переважна більшість сервісів зосереджена на англomовному ринку, частково доповненому кількома мовами міжнародного обігу, тоді як україномовна версія інтерфейсу та контенту відсутня у всіх перелічених закордонних сервісах станом на сьогодні. Навіть сервіс «Headway»⁷, який має українське походження і міжнародну аудиторію, орієнтується насамперед на англomовного користувача, не пропонуючи повноцінного україномовного продукту.

Ця ситуація формує стійкий дисбаланс між наявністю глобальних технологічних рішень у сфері короткого книжкового контенту та реальними потребами україномовної аудиторії. В умовах активного розвитку україн-

1 Blinkist. (n.d.). Blinkist. URL : <https://www.blinkist.com/> (10.08.2025)

2 getAbstract. (n.d.). getAbstract. URL : <https://www.getabstract.com/> (12.08.2025)

3 Sumizeit. (n.d.). Sumizeit. URL : <https://www.sumizeit.com/> (12.08.2025)

4 Instaread. (n.d.). Instaread. URL : <https://instaread.co/> (11.09.2025)

5 Soundview. Soundview. URL : <https://soundviewai.com/home> (12.12.2025)

6 StoryShots. StoryShots. URL : <https://www.getstoryshots.com/> (12.08.2025)

7 Headway. (n.d.). Headway. URL : <https://makeheadway.com/> (15.08.2025)

ського книжкового ринку, зростання попиту на нон-фікшн літературу та актуалізації питання мовної доступності цифрових сервісів, відсутність локалізованих рішень у цьому сегменті виглядає особливо показовою. Вона свідчить не лише про недооцінку україномовного ринку міжнародними платформами, а й про наявність ніші для локальних ініціатив, здатних поєднати технологічну модель short-form reading із культурним і мовним контекстом України.

Водночас останні роки свідчать про початок системної роботи українських платформ у сегменті саммарі. Зокрема у «Librarius»⁸ з'явився перший сервіс з україномовними саммарі на основі передплатної моделі, яка інтегрується у вже наявну екосистему цифрового контенту. Такий підхід дозволяє користувачам не лише купувати окремі конспекти книг, а й отримувати їх у межах передплати разом з іншими форматами контенту, зокрема е-книгами та аудіокнигами. Це означає, що українські проекти починають реалізовувати технологічні моделі, аналогічні світовим сервісам, одночасно враховуючи локальні мовні та культурні особливості.

Поява системного підходу до розвитку саммарі створює передумови для формування стійкої інфраструктури короткого книжкового контенту, здатної задовольняти потреби україномовної аудиторії та стимулювати її активне залучення до цифрового читання.

Актуальність цифрових видавничих проектів для України у 2026-му році

Цифрові видавничі проекти в Україні набувають особливої важливості у контексті сучасних соціально-економічних викликів. В умовах війни⁹, економічної невизначеності та масових міграцій частина населення опинилася поза традиційними каналами доступу до книжок та освітніх матеріалів. У цих умовах цифрові платформи стають не лише засобом забезпечення безперервного доступу до знань, а й важливим інструментом підтримки культурного та освітнього розвитку громадян.

8 Librarius. (n.d.). Librarius. URL : <https://librarius.pro/> (20.08.2025)

9 Karmanska, Y. (2023). How the war changed the book market in Ukraine. Interview by Anton Martynov Forbes.ua. URL : <https://forbes.ua/company/nash-choven-ne-potonuv-koli-v-ukraini-bude-bilshe-2-mln-chitachiv-a-knizhkoviy-rinok-doroste-do-polshchi-intervyu-iz-vidavtsem-antonom-martynovim-04012023-10887> (2.01.2026); Shenderivska, L. P., Huk, O. V., & Mokhonko, H. A. (2022). Transformatsiia biznes-modelei vydavnytstv v umovakh viiny ta pandemii [Transformation of business models of publishing house in the conditions of war and pandemic]. *Ekonomichnyi prostor*. Vol. 179. pp. 79–85.

Одним із ключових аспектів є забезпечення безперервності освітніх і культурних практик. Цифрові книгарні, сервіси саммарі та платформи електронних видань дозволяють користувачам продовжувати навчання та саморозвиток незалежно від географічного розташування чи наявності фізичного доступу до книжок. Це особливо важливо для тих, хто вимушено перебуває у внутрішній чи зовнішній міграції, а також для студентів та молодих спеціалістів, які залишаються у регіонах, що зазнають обмежень у культурному та освітньому ресурсному середовищі.

Другим аспектом є підтримка економічної стійкості та розвитку інноваційного сектору. Цифрові видавничі проекти створюють нові можливості для монетизації контенту, підтримки працівників галузі та розвитку підприємницьких навичок. Наприклад, впровадження передплатних моделей, інтеграція з освітніми програмами та корпоративними тарифами дозволяє платформам залишатися фінансово стійкими навіть у нестабільних економічних умовах. Це також сприяє розвитку українського ринку цифрових продуктів, зокрема у сфері саммарі та електронних видань.

Не менш важливим є соціальний та культурний ефект цифрових платформ. Вони дозволяють зберігати доступ до україномовного контенту, формувати звичку читання та мікронавчання, популяризувати українську культуру та знання у глобальному просторі. Саме через такі проекти, як «Librarius»¹⁰ із його сервісом саммарі, українські користувачі отримують можливість долучатися до світових практик мікронавчання та одночасно підтримувати локальний контент.

Таким чином, цифрові видавничі проекти в Україні виконують одночасно кілька критично важливих функцій: вони забезпечують доступність знань, підтримують економічну та професійну активність авторів і видавців, а також сприяють збереженню культурної та освітньої спадщини в умовах складної соціально-політичної ситуації. Оцінка їхньої ефективності має враховувати не лише комерційні показники, а й соціальний, освітній та культурний вплив на користувачів у сучасному українському контексті.

Нині дослідження цифрових видавничих проектів в Україні зосереджено переважно на е-книгах та інноваціях у видавничій сфері. Цю про-

10 Librarius. (n.d.). Librarius. URL : <https://librarius.pro/> (20.08.2025)

блематику досліджували В. Теремко, М. Женченко, Н. Фіголь, С. Водолазька, В. Шпак та інші.

Актуальний стан видавничого ринку України, зокрема щодо стану е-видань, відображений у щорічних звітах Українського інституту книги. Ці роботи дозволяють сформувати розуміння тенденцій розвитку цифрового книговидавання, моделей розповсюдження контенту та практик монетизації, що застосовуються в Україні.

Розглядаючи бізнес-модель¹¹ у контексті цифрових видавничих проєктів, варто відзначити праці Б. Мартіна, С. Тянь, Ф. Голл та А. Грігсон. Серед українських досліджень з цієї теми зауважимо праці М. Женченко¹², З. Григорової, О. Сухорукової, а також регулярні дослідження видавничого ринку від Українського інституту книги. Згадаємо деякі з них: монографія «Цифрові трансформації видавничої галузі»¹³ (М. Женченко, 2018), у якій зокрема розглянуто та запропоновано класифікацію бізнес-моделей¹⁴ цифрового книговидавання в Україні; у доробку «Методи та технології автоматизованого управління видавництвом» (В. Шпак, 2025) показано сучасні цифрові тенденції управління видавничими процесами¹⁵; тренди сучасних цифрових медіа проаналізовано в праці Яни Задніпряної «Digital media projects in the modern information environment: trends, challenges and development potential» (2025)¹⁶; дослідження УІК «The Ukrainian book market: Prospects and Opportunities» (2021)¹⁷, у якому визначено ключові тенденції розвитку видавничої га-

11 George, G., & Bock, A. J. (2009). The Business Model in Practice and its Implications for Entrepreneurship Research. Social Science Research Network. URL : <https://doi.org/10.2139/ssrn.1490251> (20.12.2025); Grigson, A. (2011). An introduction to e-book business models and suppliers. In K. Price & V. Havergal (Eds.), E-books in Libraries: A Practical Guide (pp. 19–36). URL : Facet. <https://doi.org/10.29085/9781856048002.005> (20.12.2025)

12 Zhenchenko, M. I. (2013). Tsyfrova dystrybutsiia na knyzhkovomu rynku Ukrainy [Digital distribution in the Ukrainian book market]. Visnyk Knyzhkovoi palaty. Vol. 10. pp. 3–5; Zhenchenko, M. I. (2015). Tsyfrovii transformatsii v systemi knyhorozpovsiudzhennia Ukrainy [Digital transformations in Ukraine's book distribution system]. Obrii drukarstva. Vol. 1. pp. 55–65; Zhenchenko, M. I. (2018). Tsyfrovii transformatsii vydavnychoi haluzi [Digital transformations of the publishing industry]. Kyiv: Zhnets.

13 Zhenchenko, M. I. (2013). Tsyfrova dystrybutsiia na knyzhkovomu rynku Ukrainy [Digital distribution in the Ukrainian book market]. Visnyk Knyzhkovoi palaty. Vol. 10. pp. 3–5;

14 George, G., & Bock, A. J. (2009). The Business Model in Practice and its Implications for Entrepreneurship Research. Social Science Research Network. URL : <https://doi.org/10.2139/ssrn.1490251> (20.12.2025); Grigson, A. (2011). An introduction to e-book business models and suppliers. In K. Price & V. Havergal (Eds.), E-books in Libraries: A Practical Guide (pp. 19–36). URL : Facet. <https://doi.org/10.29085/9781856048002.005> (20.12.2025)

15 Шпак, В. (2025) Методи та технології автоматизованого управління видавництвом.// Innovative paradigms of modern digital society : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 180 p. P. 159–169.

16 Zadnipriana Ya. (2025) Digital media projects in the modern information environment: trends, challenges and development potential // A comprehensive study of current problems of our time : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 119 p. P. 80–85.

17 The Ukrainian book market: Prospects and Opportunities». (2021). URL : <https://www.livrescanadabooks.com/Reports/Market-Guides/Europe/The-Ukrainian-Book-Market-Prospects-and-Opportunities-2021>

лузі, зокрема цифрового книговидання; статті «Трансформація бізнес-моделей видавництва в умовах війни та пандемії»¹⁸ (Л. Шендерівська, О. Гук, Г. Мохонько, 2022) та Т. Єжижанської «Knyzhkovi vydavnytstva Ukrainy v umovakh permanentnoi kryzy»¹⁹. що демонструють приклади адаптації українських видавництв у кризовий період. 22. Г. Варгас і В. Лопез дослідили бізнес-моделі електронних книг в роботі «A business model for electronic books»²⁰.

Разом із цим, слід зауважити, що дослідження саме формату книжкових саммарі залишаються фрагментарними та нечисленними. Хоч саммарі є різновидом цифрового контенту, що розвивається на тлі ширших тенденцій е-книг і мікронавчання, їхній потенціал і особливості в україномовному сегменті поки що вивчені недостатньо. Тому аналіз наявних платформ, таких як «Librarius»²¹ та інші, а також порівняння з міжнародними сервісами, стає необхідним для більш комплексного розуміння ринку та перспектив розвитку цього специфічного жанру цифрового контенту в Україні. Такий підхід дозволяє поєднати наявні знання про цифрові видавничі проекти з потребами української аудиторії та створює базу для подальшого системного дослідження саммарі.

Методологія дослідження

У межах дослідження застосовано комплекс методів, які дозволяють всебічно оцінити стан ринку книжкових саммарі в Україні та за кордоном, а також визначити особливості функціонування цифрових платформ і їхніх стратегій доступу. Методологічний підхід базується на поєднанні кількісного і якісного аналізу, що забезпечує системне та практично орієнтоване розуміння явища.

Перший етап дослідження передбачав проведення систематичного аналізу відкритих джерел. До них відносяться офіційні сайти цифрових видавничих проектів, публічні звіти компаній, дані про кількість користувачів, інформація про передплатні моделі та комунікаційні стра-

18 Shenderivska, L. P., Huk, O. V., & Mokhonko, H. A. (2022). Transformatsiia biznes-modelei vydavnytstv v umovakh viiny ta pandemii [Transformation of business models of publishing house in the conditions of war and pandemic]. *Ekonomichnyi prostir*. Vol. 179. pp. 79–85.

19 Yezhyzhanska, T. S. (2023). Knyzhkovi vydavnytstva Ukrainy v umovakh permanentnoi kryzy [Book publishing houses of Ukraine in conditions of permanent crisis]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*. Vol. 6. pp. 29–35.

20 Vargas, G. a. T., & López, V. M. (2014). A business model for electronic books. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 147, pp. 268–274. URL : <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.170>

21 Librarius. (n.d.). Librarius. URL : <https://librarius.pro/> (20.08.2025)

терії. Desk research дозволяє швидко отримати актуальні дані про ринок, оцінити тенденції та виявити потенційні моделі монетизації. У контексті даного дослідження цей метод застосовувався для формування загальної картини розвитку українських і закордонних платформ саммарі, а також для виявлення ключових гравців та інноваційних практик у сфері мікронавчання.

Другий метод – порівняльний аналіз – використовувався для зіставлення українських і закордонних проєктів книжкових саммарі. Метою було визначити особливості організації контенту, моделі монетизації, доступ до матеріалів та інтерактивні можливості користувачів. Порівняльний аналіз дозволяє не лише виявити сильні та слабкі сторони конкретних сервісів, а й зробити висновки щодо перспектив українських платформ на основі практик міжнародних лідерів ринку, таких як «Blinkist»²², «GetAbstract»²³ чи «Headway»²⁴. Важливо, що порівняння здійснювалося не лише за наявністю контенту, а й за структурою подачі, інтерактивністю та адаптацією під потреби користувачів.

Третій етап – контент-аналіз функціоналу цифрових платформ – дозволив оцінити, яким чином реалізовані саммарі на практиці. Для цього було вивчено асортимент матеріалів, формати подачі (текстові, аудіо, мультимедійні), структуру саммарі, наявність додаткових функцій, таких як нотатки, випробування або рекомендаційні системи. Контент-аналіз забезпечує глибше розуміння того, яким чином платформи надають користувачам доступ до знань і як це впливає на ефективність навчання та користувацький досвід.

Особлива увага приділялася аналізу користувацького досвіду (UX) та стратегій доступу до контенту. Цей метод дозволяє оцінити, наскільки зручними та ефективними є різні способи надання саммарі користувачам: внутрішній доступ (через обмежену передплату або членство), зовнішній доступ (через відкриті ресурси або маркетингові канали) та комбінований доступ (поєднання внутрішнього та зовнішнього). Аналіз UX включав оцінку навігації, інтерфейсу, швидкості доступу, наявності мобільних версій та інтеграцій із сторонніми платформами. Вивчення

22 Blinkist. (n.d.). Blinkist. URL : <https://www.blinkist.com/> (10.08.2025)

23 getAbstract. (n.d.). getAbstract. URL : <https://www.getabstract.com/> (12.08.2025)

24 Headway. (n.d.). Headway. URL : <https://makeheadway.com/> (15.08.2025)

стратегій доступу дозволяє систематизувати практики монетизації та формування лояльності аудиторії, а також дає підстави для рекомендацій щодо оптимізації функціоналу українських платформ.

Дослідження книжкових саммарі на українському видавничому ринку

Вихідною точкою для аналізу саммарі в українському книжковому просторі стало наше попереднє дослідження «Book summaries in Ukraine: current state and prospects of monetization»²⁵, у межах якого було здійснено первинну систематизацію наявних практик створення та поширення короткого книжкового контенту в Україні. Це дослідження було зосереджене на описі ринку, його структурних характеристик і можливих моделей монетизації саммарі як цифрового продукту, що перебуває на перетині видавничої справи, медіаіндустрії та освітніх сервісів.

У зазначеній роботі було окреслено ключову особливість українського контексту – відсутність усталеного підходу до саммарі як до елементу книжкового ринку. Формат короткого переказу на момент проведення дослідження існував фрагментарно: у вигляді блогів, окремих медіапроектів, експериментальних стартапів або додаткових матеріалів до повноформатних видань. При цьому саммарі майже не розглядалися як повноцінний книжковий продукт із власною економічною моделлю, редакційними стандартами та стабільною аудиторією.

Одним із ключових висновків попереднього дослідження стало твердження про те, що український ринок саммарі перебуває на ранній стадії розвитку, де попит на стислий книжковий контент уже сформований, проте пропозиція залишається обмеженою та слабо структурованою. Було виявлено, що користувачі часто звертаються до іноземних сервісів або неофіційних джерел, що, з одного боку, свідчить про актуальність формату, а з іншого – про відсутність локалізованих, закріплених рішень.

Окрему увагу в дослідженні «Book summaries in Ukraine: current state and prospects of monetization»²⁶ було приділено питанню монетизації сам-

25 Sytnyk, V. (2023) Book summaries in Ukraine: current state and prospects of monetization // Science and society: trends of interaction : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2023. 271 p. P. 182–187. DOI:10.51587/9798-9866-95945-2023-012-182-187

26 Sytnyk, V. (2023) Book summaries in Ukraine: current state and prospects of monetization // Science and society: trends of interaction : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2023. 271 p. P. 182–187. DOI:10.51587/9798-9866-95945-2023-012-182-187

марі. Аналіз показав, що більшість українських ініціатив або не мали чіткої бізнес-моделі²⁷, або функціонували в межах рекламної, грантової чи експериментальної логіки. Передплатна модель, яка є домінантною для міжнародних сервісів короткого книжкового контенту, в українських реаліях практично не була представлена або ж перебувала на рівні гіпотези, а не стабільної практики.

Водночас попереднє дослідження засвідчило наявність низки чинників, що створюють потенціал для розвитку цього сегменту. Серед них – зростання інтересу до нон-фікшну, поширення цифрових форматів читання, зміна читацьких звичок на користь коротших і більш прикладних текстів, а також поступове розширення україномовного контенту в цифровому середовищі.

Разом із тим попереднє дослідження мало переважно оглядово-аналітичний характер і не передбачало детального аналізу конкретних кейсів, здатних ілюструвати практичну реалізацію окреслених тенденцій. Саме ця обставина зумовлює необхідність подальшого поглиблення теми – від загального опису ринку та потенційних моделей монетизації до аналізу конкретного прикладу, в якому саммарі функціонують як стабільний, структурований і комерційно життєздатний продукт.

Таким чином, це дослідження логічно продовжує попередню роботу, зміщуючи фокус із теоретичного та ринкового аналізу до розгляду практики саммарі в межах українського видавничого середовища. Звернення до кейсу «Librarius»²⁸ дозволяє не лише конкретизувати висновки, зроблені раніше, а й перевірити їхню релевантність у реальних умовах функціонування україномовного сервісу короткого книжкового контенту.

Отже, важливо підкреслити, що в українському контексті формат саммарі тривалий час існував радше як побічна практика – у вигляді оглядових матеріалів, читацьких нотаток або неформальних переказів, але не як самостійний видавничий продукт. Саме у межах діяльності видавництва, пов'язаного з сервісом «Librarius», уперше було використано саммарі як окрему форму книжкового контенту, доступну користувачеві

27 George, G., & Bock, A. J. (2009). The Business Model in Practice and its Implications for Entrepreneurship Research. Social Science Research Network. URL : <https://doi.org/10.2139/ssrn.1490251> (20.12.2025); Grigson, A. (2011). An introduction to e-book business models and suppliers. In K. Price & V. Havergal (Eds.), E-books in Libraries: A Practical Guide (pp. 19–36). URL : <https://doi.org/10.29085/9781856048002.005> (20.12.2025)

28 Librarius. (n.d.). Librarius. URL : <https://librarius.pro/> (20.12.2025)

за моделлю передплати. Цей крок означав принципову зміну статусу короткого переказу: від допоміжного тексту до повноцінного цифрового продукту, що має власну редакційну логіку, регулярність публікацій і комерційну модель. У такому розумінні «Librarius»²⁹ не лише заповнив мовну прогалину, залишену міжнародними сервісами, а й заклав основу для сприйняття саммарі як легітимного елемента сучасної видавничої екосистеми в Україні.

У цьому контексті сервіс «Librarius» постає як єдиний на сьогодні україномовний представник жанру сервісів стислого переказу книжок, що системно працює з локальною аудиторією. Його поява та розвиток можна розглядати не лише як комерційний або технологічний проєкт, а як відповідь на потребу на ринку цифрового книговидавання. На відміну від глобальних аналогів, «Librarius» функціонує в умовах меншого масштабу, проте пропонує принципово важливу перевагу – повноцінну україномовну присутність, що включає як мовну адаптацію, так і орієнтацію на культурні та освітні потреби українців.

Таким чином, аналіз динаміки розвитку сервісів короткого книжкового контенту виявляє асиметрію між глобальними платформами та україномовним цифровим простором. «Librarius» у цій системі координат виступає не конкурентом міжнародних гравців у класичному розумінні, а радше локальним компенсатором відсутності україномовних альтернатив, що робить його показовим кейсом для дослідження адаптації глобальних цифрових моделей до національного культурного середовища.

Трансформація читацьких практик у цифрову епоху є одним із ключових чинників, що впливають на сучасний книжковий ринок. Зростання обсягів інформації, прискорення темпів повсякденного життя та конкуренція між різними формами медіаспоживання зумовлюють зміну способів взаємодії читача з текстом. У цих умовах дедалі більшого значення набувають формати, що дозволяють швидко орієнтуватися в змісті книжок, засвоювати ключові ідеї та приймати рішення щодо подальшого, глибшого читання. Саме в цьому контексті формат саммарі – стислого структурованого переказу книжкового тексту – перестає бути

29 Librarius. (n.d.). Librarius. URL : <https://librarius.pro/> (20.12.2025)

допоміжним явищем і набуває ознак самостійного культурного та видавничого продукту.

Для українського книжкового ринку значущість саммарі посилюється низкою специфічних факторів. По-перше, йдеться про обмежений доступ до широкого спектра нон-фікшн літератури українською мовою, особливо у сегментах бізнесу, саморозвитку, популярної науки та прикладних соціальних дисциплін. У цій ситуації саммарі виконують не лише функцію скорочення, а й функцію первинної навігації в інтелектуальному просторі, дозволяючи читачеві ознайомитися з ключовими концептами, ідеями та підходами без необхідності одразу звертатися до повного тексту, який може бути недоступним або складним для сприйняття.

По-друге, формат саммарі відповідає актуальним освітнім і професійним потребам української аудиторії, зокрема тих груп, для яких читання є інструментом практичного застосування знань, а не виключно культурною практикою. Для таких читачів важливими є не стільки художні або стилістичні характеристики тексту, скільки його ідейна насиченість, прикладна цінність та можливість швидкого засвоєння. У цьому сенсі саммарі можна розглядати як проміжну форму між академічним знанням і масовим читанням, що поєднує елементи аналітики, редакторського відбору та адаптації складного змісту.

По-третє, поява саммарі як продукту, доступного за передплатною моделлю, має безпосередній вплив на економіку книжкового ринку. Такий формат змінює уявлення про те, що саме є «книжковим продуктом»: ним стає не лише повний текст видання, а і його інтерпретований, скорочений варіант, що має власну цінність для користувача. Це, своєю чергою, ставить нові питання щодо ролі видавця, редактора та автора в процесі створення книжкового контенту, а також щодо меж між оригінальним твором і похідним продуктом у цифровому середовищі.

Важливо також зазначити, що в українському контексті саммарі виконують додаткову культурну функцію, пов'язану з мовною політикою та формуванням україномовного цифрового простору. За відсутності україномовних версій міжнародних сервісів короткого книжкового контенту, локальні ініціативи фактично беруть на себе роль посередників між глобальним інтелектуальним ринком і національною читацькою аудиторією.

Таким чином, саммарі стають інструментом не лише інформаційного, а й культурного перекладу, адаптуючи ідеї світового нон-фікшну до мовного та контекстуального середовища України.

З огляду на це дослідження саммарі як окремого видавничого явища видається науково обґрунтованим і актуальним. Воно дозволяє простежити, яким чином глобальні моделі цифрового читання інтегруються в локальний книжковий ринок, як трансформуються ролі учасників видавничого процесу та які нові формати взаємодії між текстом і читачем виникають у межах україномовного середовища. Аналіз цього явища є важливим не лише для розуміння сучасного стану книжкової індустрії, а й для прогнозування її подальшого розвитку в умовах цифровізації та зміни читачьких практик.

**Розвиток книжкових саммарі в Україні
за останні три роки (2023—2026)**

Ринок книжкових саммарі в Україні продовжує перебувати на ранніх етапах свого розвитку, проте протягом останніх трьох років з'явилися важливі зміни та перші системні підходи до монетизації україномовного контенту. Станом на 2023 рік, хоча окремі сервіси мали розділи з конспектами чи оглядами книг, жоден із них не пропонував комплексну модель підписки на саммарі українською мовою. Найбільш перспективною зміною у 2026 році стало появлення «Librarius»³⁰ як першого сервісу, що системно пропонує україномовні саммарі в умовах передплатної моделі. Розглянемо спершу стан ринку в наочній таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка розвитку книжкових саммарі в Україні

Ресурс / застосунок	Стан у 2023 році	Стан у 2026 році
1	2	3
«Librarius»	Не мав саммарі, а функціонував, як застосунок з е-книгами.	Активно діє; саммарі доступні за передплатою, можна придбати або взяти в оренду на 14 днів у застосунку; база постійно оновлюється.

30 Librarius. (n.d.). Librarius. URL : <https://librarius.pro/> (20.12.2025)

Продовження табл. 1

1	2	3
«Kyivstar Business Hub»	Розділ «Огляди книг» з близько 100 саммарі; можна читати онлайн або завантажити PDF/EPUB; аудіоверсії доступні на сайті.	Продовжує існувати, але база не оновлюється; саммарі безплатні, виконують маркетингову функцію ресурсу.
«Laba»	«Огляди книжок» містили 12 саммарі, використовувалися для просування курсів.	База збільшилася до кількох десятків оглядів; саммарі безплатні, не інтегровані у передплату; залишаються промоційним інструментом.
«Самоосвіта»	Розділ «Конспекти книг» з близько 100 саммарі; читання безплатне на сайті.	Продовжує діяти; база оновлюється рідко; контент безплатний, без комерційної моделі.
«Summaries-15min»	Анонсована українська версія, контент російськомовний.	Українська версія з'явилася, але контент все ще російськомовний; потребує перекладу та локалізації.

Сформовано автором на основі власних досліджень.

«Librarius»³¹ – платформа, яка функціонує з 2019 року як сервіс для читання е-книг та аудіокниг. Вже у 2024 році «Librarius» запустив власний розділ з українськими книжковими саммарі, інтегрований у передплату на весь контент платформи. Користувачі можуть читати саммарі безпосередньо у застосунку, придбати окремо або взяти в оренду на 14 днів, аналогічно до е-книг. Такий підхід дозволяє поєднувати комерційну модель з доступом до контенту для широкого кола читачів і створює перший в Україні приклад системної монетизації україномовних саммарі. У цьому контексті «Librarius» стає єдиним гідним представником жанру, оскільки закордонні сервіси «Blinkist»³², «GetAbstract»³³, «Sumizeit»³⁴, «Instaread»³⁵, «Soundview»³⁶, «StoryShots»³⁷, а також «Headway»³⁸, досі не пропонують україномовного контенту.

31 Librarius. (n.d.). Librarius. URL : <https://librarius.pro/> (20.12.2025)

32 Blinkist. (n.d.). Blinkist. URL : <https://www.blinkist.com/> (10.08.2025)

33 getAbstract. (n.d.). getAbstract. URL : <https://www.getabstract.com/> (12.08.2025)

34 Sumizeit. (n.d.). Sumizeit. URL : <https://www.sumizeit.com/> (12.08.2025)

35 Instaread. (n.d.). Instaread. URL : <https://instaread.co/> (11.09.2025)

36 Soundview. Soundview. URL : <https://soundviewai.com/home> (12.12.2025)

37 StoryShots. StoryShots. URL : <https://www.getstoryshots.com/> (12.08.2025)

38 Headway. (n.d.). Headway. URL : <https://makeheadway.com/> (15.08.2025)

«Kyivstar Business Hub»³⁹ – онлайн-платформа для бізнес-освіти, що реалізується за підтримки «Kyiv-Mohyla Business School»⁴⁰. Сервіс містить розділ «Огляди книг», де розміщено близько 100 саммарі з бізнесу, економіки, психології та культури. Користувачі можуть безплатно читати ці огляди на сайті або завантажувати їх у форматах PDF та EPUB, а також прослуховувати аудіоверсії на платформі. На відміну від «Librarius», «Kyivstar Business Hub» не пропонує передплатної моделі й не оновлює базу системно, тому саммарі залишаються радше промоційним інструментом ресурсу, а не повноцінним комерційним продуктом.

«Laba»⁴¹ – міжнародна бізнес-школа, яка включає на своєму сайті розділ «Огляди книжок». Станом на 2023 рік у базі було 12 саммарі, що використовувалися для просування навчальних курсів. До 2026 року база саммарі була розширена до кількох десятків оглядів, проте вони залишаються безплатними та не інтегровані у систему передплати. Таким чином, «Laba», як і «Kyivstar Business Hub», використовує саммарі переважно для маркетингових цілей, а не як самостійний продукт для монетизації.

«Самоосвіта»⁴² – онлайн-ресурс для саморозвитку, психології та фінансів. У 2023 році він містив близько 100 безплатних конспектів книг. До 2026 року сайт продовжує функціонувати, проте база оновлюється неактивно, а саммарі не інтегровані у комерційні моделі. Цей ресурс, подібно до попередніх, виконує радше освітню та промоційну функцію.

«Summaries 15 min»⁴³ – російськомовний сервіс, який ще у 2023 році планував запуск україномовної версії. На 2026 рік україномовна версія застосунку з'явилася, проте контент лишився російськомовним. Це показує, що запуск саммарі українською мовою вимагає окремих зусиль із перекладу, адаптації та маркетингу. Такий підхід підкреслює, що саммарі – це не просто похідний продукт книжкового ринку, а окремий цифровий контент, який потребує системної роботи для популяризації та монетизації.

У цілому, порівняння стану ринку 2023 і 2026 років демонструє, що «Librarius» став першим сервісом, який інтегрує україномовні саммарі у

39 Kyivstar Business Hub. URL : <https://hub.kyivstar.ua/> (13.08.2025)

40 Kyiv-Mohyla Business School. URL : <https://surl.lu/toibgl> (17.08.2025)

41 Laba. URL : <https://surl.li/kigueb> (12.08.2025)

42 Samoosvita. (n.d.). URL : <https://samoosvita.in.ua/> (12.08.2025)

43 Summaries 15 min. URL : <https://www.summaries-15min.com/ua> (12.08.2025)

модель передплати та окремих продажів, тоді як інші сервіси залишаються переважно промоційними або частково оновлюваними. Ринок перебуває на початковому етапі розвитку, і його подальше зростання залежатиме від поширення культури споживання саммарі, локалізації контенту та розвитку комерційних моделей.

Порівняння з іноземними сервісами саммарі

Іноземні сервіси саммарі, такі як «Blinkist»⁴⁴, «GetAbstract»⁴⁵, «Sumizeit»⁴⁶, «Instaread»⁴⁷, «Soundview»⁴⁸ та «StoryShots»⁴⁹, продовжують задавати стандарти розвитку жанру книжкових саммарі. Їхня продукція побудована на принципах мікронавчання: короткі та концентровані конспекти книг інтегровані в навчальні процеси, які передбачають взаємодію користувача із застосунком через запити, нотатки, тести, аудіо та відео матеріали. Користувачі таких платформ отримують не лише знання з книги, а й персоналізовані рекомендації, можливість ставити цілі та оцінювати власний прогрес. Слогани компаній («More knowledge in less time» – Blinkist⁵⁰, «Know better. Do better» – GetAbstract⁵¹, «Fun & Easy Growth» – Headway⁵²) відображають цю освітню спрямованість та орієнтацію на ефективність навчання.

Світові статистичні дані підтверджують, що ринок мікронавчання, до якого належать і книжкові саммарі, активно зростає. Так, за оцінками «MarketsandMarkets»⁵³, його вартість зросла з \$1.9 млрд у 2019 р. до \$2.7 млрд у 2024 р., а «Future Market Insights»⁵⁴ прогнозує збільшення ринку до \$3.2 млрд у 2026 р. та \$6.3 млрд у 2032 р. Ці дані свідчать про стабільний попит на швидкий, зручний і інтерактивний доступ до знань.

У порівнянні з іноземними сервісами українські платформи перебувають на ранній стадії розвитку. У 2023-му році українські саммарі існу-

44 Blinkist. (n.d.). Blinkist. URL : <https://www.blinkist.com/> (10.08.2025)

45 getAbstract. (n.d.). getAbstract. URL : <https://www.getabstract.com/> (12.08.2025)

46 Sumizeit. (n.d.). Sumizeit. URL : <https://www.sumizeit.com/> (12.08.2025)

47 Instaread. (n.d.). Instaread. URL : <https://instaread.co/> (11.09.2025)

48 Soundview. Soundview. URL : <https://soundviewai.com/home> (12.12.2025)

49 StoryShots. StoryShots. URL : <https://www.getstoryshots.com/> (12.08.2025)

50 Blinkist. (n.d.). Blinkist. URL : <https://www.blinkist.com/> (10.08.2025)

51 getAbstract. (n.d.). getAbstract. URL : <https://www.getabstract.com/> (12.08.2025)

52 Headway. (n.d.). Headway. URL : <https://makeheadway.com/> (15.08.2025)

53 MarketsandMarkets. URL : <https://www.marketsandmarkets.com/> (15.09.2025)

54 Future Market Insights. URL : <https://www.futuremarketinsights.com/> (15.09.2025)

вали переважно як розділи на освітніх сайтах або як додатковий контент для просування курсів (Kyivstar Business Hub, Laba, Самоосвіта). Лише у 2024-му році «Librarius» запустив українські саммарі, інтегровані у передплатну модель платформи для е-книг та аудіокниг. Це стало першим повноцінним прикладом комплексного підходу до монетизації та регулярного оновлення контенту. На відміну від багатьох закордонних сервісів, український користувач отримав доступ до саммарі без можливості завантаження файлів, що зберігає інтеграцію всередині екосистеми платформи та стимулює підписку.

Для українських сервісів можна виділити кілька ключових аспектів, на які варто орієнтуватися, спираючись на досвід закордонних платформ:

- Інтерактивність та персоналізація: закордонні сервіси активно працюють з поведінкою користувача, пропонують рекомендації, опитування, тести та нагороди. Українським платформам варто розробляти механізми індивідуального підбору саммарі та інтегрувати інструменти оцінки прогресу. Різноманітність форматів: аудіо та відео версії, інтерактивні елементи та візуалізації допомагають утримувати увагу користувачів. «Librarius» наразі пропонує лише текстові конспекти, тож розширення формату може підвищити цінність сервісу.
- Модель монетизації: закордонні сервіси використовують комбінацію підписки, корпоративних тарифів і пробних періодів. Для українського ринку важливим є тестування передплатної моделі, враховуючи готовність користувачів платити за контент, та поєднання безплатних і «преміальних саммарі» для залучення аудиторії.
- Регулярне оновлення бази: ключовою конкурентною перевагою є швидке поповнення колекції новими саммарі та адаптація контенту під актуальні тренди, що в Україні тільки починає формуватися. Таким чином, порівняння українських та іноземних сервісів свідчить, що ринок в Україні перебуває на етапі зародження, проте вже є приклад системної інтеграції («Librarius»), який демонструє можливості комерційного та освітнього розвитку жанру. Українські сервіси мають потенціал для швидкого зростання, якщо врахують міжнародний досвід у частині персоналізації, мультимедійності та передплатної моделі

Стратегії доступу до контенту в сервісах саммарі: значення, моделі та український контекст

Питання доступу до контенту є одним із ключових для розуміння функціонування цифрових сервісів короткого книжкового контенту. На відміну від традиційних видавничих моделей, де доступ до тексту визначається актом купівлі окремого примірника, цифрові сервіси саммарі працюють у логіці постійної взаємодії користувача з платформою. У цьому середовищі саме стратегія доступу – тобто спосіб, у який користувач отримує, обмежує або розширює доступ до контенту, – безпосередньо впливає на читацький досвід, економічну життєздатність сервісу та його місце в ширшій екосистемі книжкового ринку.

У цифрових продуктах доступ перестає бути суто технічним параметром і набуває стратегічного значення. Він виконує одночасно кілька функцій: регулює споживання контенту, формує уявлення про його цінність, а також визначає межі між безплатним ознайомленням і платним користуванням. Для сервісів саммарі, де одиницею продукту є не повна книжка, а її стислий переказ, ці питання стають особливо чутливими, оскільки баланс між відкритістю та обмеженням безпосередньо впливає на мотивацію користувача оформити передплату.

Аналітичні засади для розгляду цього питання були закладені у нашому попередньому дослідженні «Стратегії доступу до контенту в українських цифрових книгарнях»⁵⁵, у якому доступ розглядається як багаторівнева система взаємодії між платформою, контентом і користувачем. У межах цього підходу було показано, що доступ не зводиться до дихотомії «безплатно – платно», а реалізується через низку проміжних моделей: частковий доступ, часові обмеження, пробні фрагменти, передплатні пакети, персоналізовані рекомендації та алгоритмічні обмеження. Хоча зазначене дослідження було зосереджене передусім на цифрових книгарнях, запропоновані аналітичні рамки є релевантними й для сервісів саммарі, які працюють з подібною логікою цифрового розповсюдження тексту.

У глобальній практиці сервіси саммарі зазвичай використовують комбіновані стратегії доступу. Найпоширенішою є модель передплати,

⁵⁵ Ситник, В. О. (2023) Стратегії доступу до контенту в українських цифрових книгарнях // Обрії друкарства, № 2 (14). С. 243–254. DOI: 10.20535/2522-1078.2023.2(14).295407.

що відкриває повний доступ до каталогу за фіксовану періодичну плату. Водночас вона майже завжди доповнюється обмеженим безплатним доступом – у вигляді кількох відкритих саммарі, фрагментів тексту або тимчасового тестового періоду. Така модель виконує подвійну функцію: з одного боку, дозволяє користувачеві оцінити формат і якість контенту, з іншого – чітко окреслює межу між ознайомленням і повноцінним користуванням.

У контексті українського ринку значення стратегій доступу посилюється через відносно низьку готовність користувачів платити за цифровий книжковий контент і водночас високу конкуренцію з боку безплатних джерел. Як показано в дослідженні «Стратегії доступу до контенту в українських цифрових книгарнях»⁵⁶, саме спосіб організації доступу часто стає вирішальним фактором для формування платоспроможної аудиторії. Користувачі охочіше сприймають передплатні моделі за умови, що вони поєднані з прозорою логікою обмежень, зрозумілою ціннісною пропозицією та відчуттям регулярного оновлення контенту.

У цьому сенсі сервіс «Librarius» є показовим прикладом адаптації загальних принципів цифрового доступу до специфіки україномовного книжкового продукту. Стратегія доступу в межах цього сервісу побудована навколо передплатної моделі, де саммарі функціонують як елементи єдиного каталогу з уніфікованими правилами користування. Водночас важливим є те, що доступ організовано не лише як економічний механізм, а як інструмент формування читацької практики: користувач взаємодіє з контентом у режимі регулярного споживання, а не разових звернень до окремих текстів.

На відміну від цифрових книгарень, де користувач зазвичай обирає конкретну книжку, у сервісі саммарі акцент зміщується на процес навігації та відкриття контенту. Це означає, що стратегія доступу тісно пов'язана з інтерфейсними рішеннями, системами рекомендацій і структурою каталогу. У «Librarius» доступ до саммарі супроводжується редакційною логікою добору та подання матеріалу, що зменшує роль випадкового вибору і підсилює роль платформи як посередника між книжкою та читачем.

56 Ситник, В. О. (2023) Стратегії доступу до контенту в українських цифрових книгарнях // Обрії друкарства, № 2 (14). С. 243–254. DOI: 10.20535/2522-1078.2023.2(14).295407.

Розвиток ринку книжкових саммарі, як українських, так і закордонних, показує, що успіх подібних сервісів залежить не лише від якості контенту, а й від того, як цей контент надається користувачеві. Ці стратегії ми розділяємо на внутрішній доступ, зовнішній доступ та комбінований доступ. Кожна з них має свої особливості, переваги та обмеження, що стає особливо очевидним на прикладі книжкових саммарі.

Внутрішній доступ. Внутрішній доступ передбачає, що контент надається лише в рамках екосистеми самого сервісу. Користувач не може завантажити або передати файл, усі матеріали доступні виключно через офіційний застосунок або вебплатформу.

Прикладом такого підходу є український сервіс «Librarius», який з 2024 року інтегрував саммарі у свій каталог е-книг та аудіокниг. Користувач може придбати або взяти в оренду саммарі, однак доступ до матеріалу здійснюється лише через застосунок. Такий підхід забезпечує кілька переваг:

- Контроль якості та актуальності контенту: оновлення бази здійснюється централізовано, що гарантує відповідність всіх матеріалів стандартам сервісу.
- Стимулювання підписки: оскільки контент неможливо передати або завантажити поза платформою, користувачі мотивовані оформляти передплату для регулярного доступу.
- Захист авторських прав: обмеження на зовнішнє розповсюдження зменшує ризики піратства та нелегального копіювання.

Закордонні сервіси, такі як «Blinkist»⁵⁷ та «GetAbstract»⁵⁸, також використовують цю стратегію, інтегруючи власні мобільні застосунки та вебпортали, що дозволяє підтримувати високий рівень контролю та персоналізації контенту. Для українського ринку внутрішній доступ є найбільш безпечним та практичним шляхом запуску нових продуктів, особливо враховуючи, що культура сплати за цифровий контент у країні перебуває на стадії формування.

Зовнішній доступ. Зовнішній доступ передбачає, що користувач може отримати контент поза межами основної платформи: завантажувати файли, ділитися ними або використовувати у сторонніх застосунках.

57 Blinkist. (n.d.). Blinkist. URL : <https://www.blinkist.com/> (10.08.2025)

58 getAbstract. (n.d.). getAbstract. URL : <https://www.getabstract.com/> (12.08.2025)

Цей підхід характерний для сервісів, які прагнуть максимально розширити охоплення аудиторії та популяризувати жанр саммарі.

Прикладами зовнішнього доступу є розділи «Огляди книжок» на платформах «Kyivstar Business Hub», «Laba» та «Самоосвіта», де саммарі доступні безплатно, у форматах PDF або EPUB, та часто супроводжуються аудіоверсіями. Переваги такого підходу:

Максимальна видимість та залучення нових користувачів: користувачі можуть легко спробувати контент, що підвищує впізнаваність бренду та стимулює подальшу взаємодію.

Освітня цінність: відкритий доступ сприяє формуванню читацьких звичок та підвищенню культурного рівня аудиторії.

Водночас зовнішній доступ має суттєві обмеження для монетизації: оскільки контент надається безплатно або легко поширюється поза платформою, він рідко створює стабільний дохід. Українські сервіси, що застосовують цей підхід, на даному етапі виступають більше як промоційні майданчики для основного продукту (наприклад, курси або підписка на інші види контенту).

Комбінований доступ. Комбінований доступ поєднує елементи внутрішнього та зовнішнього доступу. Частина контенту доступна у відкритому форматі для залучення нових користувачів, тоді як преміум-матеріали залишаються всередині платформи та потребують передплати або покупки.

Український ринок поки що лише формує подібні моделі. «Librarius» у цьому контексті демонструє перші кроки: саммарі доступні через передплату, але водночас частина контенту може бути представлена у вигляді безплатних ознайомчих матеріалів або фрагментів книги для популяризації жанру. Закордонні сервіси, такі як «Headway»⁵⁹, активно практикують комбіновану модель, де безплатна частина стимулює користувачів оформляти підписку на повний доступ. Переваги комбінованого доступу:

- Баланс між монетизацією та популяризацією: відкритий контент залучає користувачів, преміумконтент забезпечує дохід.
- Можливість тестування нових продуктів: сервіс може експериментувати з форматами, тривалістю саммарі або інтерактивністю, оцінюючи реакцію аудиторії.

59 Headway. (n.d.). Headway. URL : <https://makeheadway.com/> (15.08.2025)

Розглянемо ці приклади в наочній таблиці 2.

Таблиця 2

Стратегії доступу до контенту в саммарі застосунків

Стратегія доступу	Характеристика	Українські приклади	Закордонні приклади	Ключові переваги
Внутрішній доступ	Контент доступний лише в межах платформи, не можна завантажити або передати	Librarius (саммарі через передплату у застосунку)	Blinkist, GetAbstract (контент у мобільних застосунках та на вебпорталах)	Контроль якості, захист авторських прав, стимулювання підписки
Зовнішній доступ	Контент можна завантажити, переглядати поза платформою, доступ часто безплатних	Kyivstar Business Hub (PDF/EPUB), Laba (PDF/EPUB), Самоосвіта (онлайн читання)	-	Максимальна видимість, залучення нових користувачів, підвищення освітньої цінності
Комбінований доступ	Поєднання внутрішнього та зовнішнього доступу: частина контенту безплатна, преміумконтент через передплату	Librarius (безплатні фрагменти + передплата на повний доступ)	Headway (безплатна частина + підписка на повний доступ)	Баланс між монетизацією та популяризацією, можливість тестування нових продуктів

Сформовано автором на основі власних досліджень.

Систематизація стратегій доступу.

Важливо підкреслити, що описані стратегії не існують у вакуумі. Вони формують цілісну систему надання контенту, де кожен підхід відповідає конкретним цілям сервісу: внутрішній доступ – контроль якості та стабільність монетизації; зовнішній – популяризація та освітня цінність; комбінований – оптимальний баланс між комерційними та соціально-освітніми цілями. Систематизація цих стратегій дозволяє українським платформам свідомо обирати моделі надання контенту, адаптуючи їх під особливості ринку та поведінку аудиторії.

На практиці це означає, що кожен сервіс повинен:

- ✓ Чітко визначити частину контенту для відкритого доступу та для передплати.

- ✓ Здійснювати регулярне оновлення бази саммарі та інтегрувати зворотний зв'язок користувачів.
- ✓ Використовувати аналітику споживання контенту для оптимізації стратегії доступу.

Таким чином, стратегії доступу до контенту в сервісах саммарі мають принципове значення для розуміння їхньої функції на книжковому ринку. Вони визначають не лише економічну модель сервісу, а й спосіб взаємодії читача з книжковим знанням у цифровому середовищі. Застосування аналітичних підходів, запропонованих у дослідженні «Стратегії доступу до контенту в українських цифрових книгарнях», дозволяє розглядати «Librarius» не як ізольований кейс, а як частину ширшої трансформації практик доступу до книжкового контенту в Україні.

Висновки дослідження

Проведене дослідження є безпосереднім продовженням роботи, опублікованої у 2023 році, і дозволяє актуалізувати дані щодо розвитку ринку книжкових саммарі в Україні станом на початок 2026 року. На відміну від попереднього дослідження, яке фіксувало відсутність україномовних сервісів у сегменті коротких книжкових оглядів, сьогодні спостерігаємо перші конкретні зрушення: запуск Librarius як платформи з інтегрованою системою передплати та можливістю оренди окремих саммарі створює практичний приклад локального впровадження технологічної моделі short-form reading. Цей розвиток свідчить про наявність реальної ніші для українських платформ, здатних поєднати технологічні рішення із культурним і мовним контекстом.

Порівняльний аналіз із закордонними сервісами показує, що українські платформи поки що не досягли рівня інтерактивності та комплексності функціоналу, який пропонують такі сервіси, як «Blinkist», «GetAbstract» або «Headway». Водночас поява «Librarius» демонструє потенціал для локальної адаптації світових практик: передплатна модель, внутрішній доступ до контенту та поступове розширення бібліотеки створюють умови для формування стійкої бізнес-моделі. Інші сервіси, як-от «Kyivstar Business Hub», «Laba» та «Самоосвіта», продовжують діяти переважно в промоційній моделі, що обмежує їхній комерційний вплив, але дозволяє підтримувати базову присутність на ринку.

Важливим результатом дослідження є систематизація стратегій доступу до контенту: внутрішній, зовнішній та комбінований доступ. Така класифікація дозволяє оцінити комерційний потенціал різних платформ і визначити напрямки подальшого розвитку українських сервісів. У цілому нові дані підтверджують, що книжкові саммарі в Україні перебувають на ранніх етапах формування, проте вже демонструють практичні моделі, здатні інтегрувати передплату, адаптацію контенту та технологічні рішення для користувачів.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє не лише актуалізувати інформацію про стан ринку, а й окреслити тенденції розвитку українських платформ, виділити перші локальні успіхи та визначити ключові орієнтири для подальшого розвитку сегмента книжкових саммарі в Україні. Воно підтверджує, що локальні сервіси можуть поєднувати технології та культурний контекст, формуючи стійкі бізнес-моделі та поступово задовольняючи потреби україномовної аудиторії.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-157-178